

ДЕРЖАВНА
АРХІВНА
СЛУЖБА
УКРАЇНИ

Архіви України

Науково-практичний журнал
видається з 1947 р.

№ 2 (331), 2022
квітень – червень

Київ, 2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Марина ПАЛІЄНКО (головний редактор)
Олена БАЧИНСЬКА, Валентина БЕЗДРАБКО, Тетяна БІЛУЩАК,
Юозьяпас БЛАЖЙОНАС (Литовська Республіка), Валерій ВАСИЛЬЄВ,
Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА, Петер КЛАСІНЦ (Республіка Словенія),
Юрій КОВТАНЮК, Геннадій КОРОЛЬОВ, Лариса ЛЕВЧЕНКО,
Ірина МАТЯШ, Жанна МИНА, Василь ОРЛИК, Георгій ПАПАКІН,
Павел ПЕТЖИК (Республіка Польща), Руслан ПИРИГ,
Юлія ПРИЛЕПШЕВА, Ніколай РУССЄВ (Республіка Молдова),
Ігор СРІБНЯК, Ірина ТЮРМЕНКО, Анатолій ХРОМОВ, Олексій ЯСЬ

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій
та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних

Вебсайт журналу «Архіви України»:
<http://au.archives.gov.ua>

«Архіви України», № 2, 2022. Науково-практичний журнал.
Видається з 1947 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ 23646-13486 ПР від 17.12.2018 р.

Журнал «Архіви України» включено до Переліку наукових
фахових видань України (категорія «Б»)
з історичних наук (спеціальність 032 – Історія та археологія)
і соціальних комунікацій (спеціальність 029 – Інформаційна,
бібліотечна та архівна справа)
(накази Міністерства освіти і науки України від 24 червня 2020 № 1188
та від 26 листопада 2020 р. № 1771)

ISSN 0320-9466 (Print)
ISSN 2708-9614 (Online)

© Державна архівна служба України, 2022

З М І С Т

Статті та повідомлення

- Хромов А., Ємельянова Т.* Архів українського німого кіно: формування, зберігання та правові засади доступу 7
- Приходько Л.* «Сирітські твори» як об'єкти авторського права: поняття, правовий режим використання 29

Війна очима історика-сучасника

- Папакін Г.* Дописи під ревіння сирен (*Продовження. Початок – у № 1, 2022 р.*) 58

Огляди джерел та документальні нариси

- Касян Л.* Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного як суб'єкт професійної й наукової комунікацій 71
- Ємчук О.* Документи про реформу українського правопису в особовому фонді Василя Німчука 86
- Коник Ю., Крючкова О.* Особливості ведення книг записів актів громадянського стану в Україні у 1920-х роках (на прикладі Херсонщини) 99

Цифровізація архівної галузі за кордоном

- Хлебїна А.* Український музей в Празі онлайн 118
- Куліковська Є.* Архівні інформаційні ресурси Франції: сучасні підходи в організації та використанні 133

Особистості

- Патик В.* «Автобіографія» Федора Шимченка як джерело дослідження життєвого шляху (за документами особового архівного фонду Інституту рукопису НБУВ) 147
- Хоменко Д.* Документи архівної кримінальної справи історика В'ячеслава Заїкіна як джерело до вивчення його біографії 159
- Любарська Л.* Кров людська – не водиця (до 110-річчя від дня народження Михайла Стельмаха) (добірка фотодокументів) 169

Інформація та рецензії

<i>Балишев М., Андреев Т., Голубкіна Г.</i> Досвід зі створення 3D-екскурсії приміщеннями Центрального державного науково-технічного архіву України	178
<i>Войцехівська І.</i> У пошуках загубленого у часі (Рецензія на книгу: <i>Томазов В., Дмитрієнко М.</i> Патони: родинна хроніка. Київ: Академперіодика, 2018. 316 с., [32] с., 40 с. іл.)	186
<i>Луковська О.</i> Нове видання з архівної спадщини (<i>Кара-Васильєва Т.</i> Тонкі струни серця. Київ: Видавництво «Тропеа», 2022. 64 с., іл.)	190

Архівна хроніка

Виставки, презентації, конференції, зустрічі	195
--	-----

CONTENTS

Articles and Notices

- Khromov A., Emelyanova T.* Archives of Ukrainian Silent Cinema: Formation, Storage and Legal Basis of Access 7
- Prykhodko L.* «Orphant Works» as Objects of Copyright: Concept, Legal Regime of Use 29

War Through the Eyes of a Contemporary Historian

- Papakin H.* Posts Written to the Sound of Sirens (*Continuation. Beginning – in № 1, 2022*) 58

Sources Reviews and Documentary Essays

- Kasyan L.* Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine Named After H. S. Pshenychny as the Subject of Professional and Scientific Communication 71
- Yemchuk O.* Documents on the Reform of Ukrainian Spelling in Vasyl Nimchuk's Personal Fond 86
- Konyk Yu., Kriuchkova O.* Peculiarities of Civil Status Acts Records Keeping in Ukraine in the 1920s (on the Example of Kherson Region) 99

Digitization of archival industry abroad

- Chlebina A.* Ukrainian Museum in Prague Online 118
- Kulikovska Ye.* Archival Information Resources of France: Modern Approaches in Organization and Use 133

Personalities

- Patyk V.* «Autobiography» of Fedir Shymchenko as a Source for Researching a Life Path (According to the Documents of Personal Archival Fond of the Institute of Manuscripts at the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine) 147
- Khomenko D.* Documents of the Archival Criminal Case of Historian Vyacheslav Zaikyn as a Source for the Study of His Biography 159
- Lyubarska I.* Human Blood is Not Water (to the 110th Anniversary of the Birth of Mykhailo Stelmakh) 169

Information and Reviews

- Balyshev M., Andreev T., Golubkina G.* Experience in Creating a 3D
Tour Premises of the Central State Scientific and Technical Archives
of Ukraine 178
- Voytsehivska I.* In Search of Something Lost in Time (Book review:
Tomazov V., Dmitrienko M. Patony: family chronicle.
Kyiv: Akadempriodika, 2018. 316 p., [32] p., 40 p. ill.) 186
- Lukovska O.* A New Edition on Archival Heritage (*Kara-Vasilyeva T.*
Thin Strings of the Heart. Kyiv: Tropea Publishing House, 2022.
64 p., illustrations) 190

Archive Chronicle

- Exhibitions, presentations, conferences, meetings 195

DOI 10.47315/archives2022.331.007

УДК 930.253:791.11(477)«1922/1930»

Анатолій Хромов

кандидат історичних наук,

Голова,

Державна архівна служба України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9546-7089>

Тетяна Ємельянова

кандидатка історичних наук,

перша заступниця Голови,

Державна архівна служба України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0204-1100>

АРХІВ УКРАЇНСЬКОГО НІМОГО КІНО: ФОРМУВАННЯ, ЗБЕРІГАННЯ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСТУПУ

Анотація. **Мета статті** – дослідити історію й сучасний стан архівування колекції кінодокументів виробництва Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ), що зберігається в Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г. С. Пшеничного. Міждисциплінарність та недостатня розробленість проблеми зумовили вибір **методологічної основи** дослідження, що ґрунтується на принципах: об'єктивності, історизму, комплексності, а також на системному підході до вивчення архіву й архівної колекції кінодокументів як комплексів взаємопов'язаних елементів із відповідною структурою і функціональними особливостями. Використано загальнонаукові методи (аналіз і синтез, класифікація, метод екстраполяції, методи структурного і функціонального аналізу), методи історичного дослідження (хронологічний, історико-порівняльний методи, метод історичного описання), методи юридичної науки (формально-юридичний, порівняльно-правовий), а також методи джерелознавчого дослідження. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що вперше на основі всебічного аналізу і залучення до наукового обігу раніше невідомих архівних джерел відстежено умови, шляхи і способи формування та розвитку колекції документального кіно ВУФКУ як частини національних архівних інформаційних ресурсів. Проаналізовано етапні моменти істо-

рії надходжень і джерела наповнення колекції, її кількісний і видовий склад. Розглянуто специфіку організації зберігання колекції, підкреслено залежність архівування кінодокументів від промислової практики через технічну природу останніх. Акцентовано увагу на архівних ініціативах у напрямі удоступнення та актуалізації інформаційно-джерельного потенціалу колекції «вуфківських» кінодокументів, розкрито особливості правового доступу до неї. У сформульованих висновках запропоновано, зокрема, розглянути можливість інтеграції колекції «вуфківських» кінодокументів до Міжархівного пошукового порталу, який на сьогодні об'єднує в єдиному пошуковому просторі цифрові ресурси державних архівів, а також окремі тематичні цифрові колекції документів, що працюють на платформі ARCHIUM.

Ключові слова: архівні інформаційні ресурси; ВУФКУ, «вуфківські» кінодокументи; німе кіно; нітроплівка; архівне право; інтелектуальне право.

Ідея статті визріла у ході минулорічної спільної роботи Державної архівної служби України та Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного над Інтернет-проектом «Архів українського німого кіно», спрямованим на удоступнення унікальної архівної колекції документального кіно Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ). Під час реалізації проекту архівістам потрібно було вирішити низку теоретичних і практичних питань: адміністративно-організаційних, технічних, юридичних.

Нагадаємо, що короткий період діяльності ВУФКУ (1922–1930) багато хто з дослідників називає часом «найбільшого злету» національного кіно¹. Тоді як чимало тогочасних фільмових «скарбів» вважаються втраченими. Відомо, що за неповні 9 років своєї діяльності ВУФКУ випустило на екрани понад 140 ігрових фільмів, кілька сотень документальних стрічок і кінохроніки, десятки анімаційних мультиплікативів. Якщо кількість повністю втрачених ігрових стрічок складає близько 60², то цифра втрачених неігрових фільмів і журналів кінохроніки на сьогодні достеменно не відома.

Актуальність запропонованої тематики підсилюється аналізом її історіографічного відображення. Віддаючи належне вагомому доробку українських і зарубіжних дослідників українського кінематографа 1920–1930-х років (Л. Брюховецька³, Л. Госейко⁴,

¹ Росляк Р. В. Брюховецька Л. І. Перерваний політ. Українське кіно часів ВУФКУ: спроба реконструкції // Наук. вісник Київського нац. ун-ту театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого. 2018. Вип. 23. С. 221–223.

² Довженко-центр відкриває музей кіна // KINO-KOLO. URL: <https://kinokolo.ua/news/4891/> (дата звернення: 04.02.2022).

³ Брюховецька Л. Перерваний політ. Українське кіно часів ВУФКУ: спроба реконструкції. Кінематографічні студії. Вип. 8. Київ: «Києво-Могилянська академія», 2018. 570 с.

⁴ Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896–1995 / пер. із франц. С. Довганюк; ред., передм. В. Войтенко. Київ: KINO-KOLO, 2005. 461 с.

В. Миславський⁵, Б. Небесьо (Bohdan Y. Nebesio)⁶, Я. Примаченко⁷, Р. Росляк⁸, Т. Самойленко⁹, В. Скуратівський¹⁰), слід констатувати помітну слабкість історіографічної рефлексії над архівознавчим виміром кінематографічної спадщини ВУФКУ (тут маємо епізодичні розвідки Н. Слончак¹¹ та Л. Касян¹², передовсім зорієнтовані на розкриття видового складу та інформаційного потенціалу архівної колекції «вуфківських» кінодокументів).

⁵ Миславський В. Н. Історія українського кіно 1896–1930: факти і документи. Т. 1. Харків: «Дім Реклами», 2018. 680 с.; *Його ж.* Українське кіномистецтво 20-х рр. ХХ ст.: організаційно-творчі трансформації: дис. ... д-ра мистецтвознавства: 17.00.04 / Миславський Володимир Наумович; Харківська державна академія культури. Харків, 2018. 469 с.

⁶ Nebesio B. Y. Competition from Ukraine: VUFKU and the Soviet Film Industry in the 1920s. // *Historical Journal of Film, Radio and Television*. 2009. № 29(2). P. 159–180.

⁷ Примаченко Я. Діячі літератури і мистецтва в полі зору диктатури. Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928) // *Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928) : колективна монографія. Т. 2 / відп. ред. С. Кульчицький; авт. кол.: Л. В. Гриневич, Т. М. Євсєєва, Г. Г. Єфіменко [та ін.]; НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2015. С. 57–133. Його ж.* Українське кіно 1920-х років у пошуках власних тем та смислів // *Україна модерна*. 2017. URL: <https://uamoderna.com/md/prymachenko-ukrainian-cinema> (дата звернення: 11.02.2022).

⁸ Росляк Р. Вплив українізаційних процесів на кадрову політику в українському кінематографі (1920-ті – початок 1930-х рр.) // *Наук. вісник Київ. нац. ун-ту театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого*. 2013. Вип. 13. С. 109–119; *Його ж.* «Проти повного скасування республіканських організацій ми рішуче заперечуємо»: Документи й матеріали з історії формування нової нормативно-правової бази радянської кінематографії (1930 р.) // Там само. Київ, 2016. Вип. 19. С. 206–219. *Його ж.* «Українська кінематографія ні в якому разі не може погодитися на утворення всесоюзного кіносиндикату...»: Документи й матеріали з історії втрати вітчизняною кіногалуззю автономного статусу // Там само. Київ, 2016. Вип. 18. С. 150–161.

⁹ Самойленко Т. І. Український кінематограф 1920-х–1930-х років (суспільно-політичний аспект): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Самойленко Тетяна Іванівна; Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2014. 20 с.

¹⁰ Скуратівський В. Українське тоталітарне кіно // *Нариси з історії кіномистецтва України / редкол.: В. Сидоренко (гол.) [та ін.]; ред.-упорядн. І. Зубавіна; Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. Київ: Інтертехнологія, 2006. С. 77–116.*

¹¹ Слончак Н. Документальний кінофонд ВУФКУ зберігається у ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного // *Мистецькі обрії 2001–2002: Альманах: Науково-теоретичні праці та публіцистика / Академія мистецтв України. Київ: КНВМП «СИМВОЛ-Т», 2003. С. 612–614.*

¹² Касян Л. Наукова кінодокументалістика в зібранні ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного: інформаційний потенціал // *Архіви України*. 2020. № 2. С. 40–57.

Усе зазначене дає підстави сформулювати мету цієї розвідки, яка полягає в тому, щоб простежити умови, шляхи і методи формування та розвитку колекції документального кіно ВУФКУ як частини національних архівних інформаційних ресурсів, розкрити особливості організації зберігання і доступу до неї.

Це дослідження ґрунтується на аналізі документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного), комплексі нормативно-правових джерел із фондів Державної наукової архівної бібліотеки, м. Київ, працях з історії кінознавства і відкритих інформаційних ресурсах у мережі Інтернет, чинної й попередньої нормативно-правової бази.

З огляду на міждисциплінарний характер досліджуваної проблеми терміни колекція документального кіно ВУФКУ та «вуфківські» кінодокументи в межах цієї розвідки вживатимуться як синоніми щодо сукупності кінопродукції документального характеру, створеної на кінофабриках (студіях) ВУФКУ.

На початку підкреслимо, що «вуфківські» кінодокументи відносяться до епохи німого кіно. Сьогодні кінознавці й архівісти в цілому погоджуються з колишнім директором архіву кіно і телебачення бібліотечної системи Каліфорнійського університету Я.-К. Горакком (Jan-Christopher Horak), за словами якого втрати фільмової продукції, виробленої в період німого кіно (між 1895 і 1930 роками), складають приблизно 90%. До певної міри ці втрати пов'язані із сприйняттям кінематографа з часу його винаходу як атракціону, а також із повсюдною практикою нехтування фільмами по завершенню їх комерційної експлуатації. Тож після прокату кіноплівки знищувалися або зберігалися в умовах, що призводили до їх непоправного руйнування. Цілі «хвилі» знищення відбувалися в перехідні періоди в історії фільму, наприклад, під час переходу від німого до звукового кіно¹³. Утім, роки найбільших втрат спричинилися до осмислення і розуміння першочергової важливості порятунку спадщини «великого німого»¹⁴ та зумовили появу в 1930-х роках перших кіноархівів.

¹³ Найбільші втрати припадають на 1927–1931 рр., коли «німі» кінострічки тоннами розплавлялися через вміст у них срібла або закопувалися у землю як промислове сміття тільки тому, що вони більше не мали ніякої комерційної цінності. Див.: 50 ans d'Archive du Film (1938–1988) / FIAF. Bruxelles. 1990. P. 20 // WorldCat. URL: <https://www.worldcat.org/title/50-ans-darchives-du-film-1938-1988-50-years-of-film-archives-1938-1988/oclc/18235619> (дата звернення: 04.02.2022).

¹⁴ Див.: Козленко І. Кіно і німці: як Україна нехтує кіноспадщиною // LB.ua. URL: https://rus.lb.ua/culture/2015/12/03/322505_kino_i_nimtsi_yak_ukraina_nehtuie.html (дата звернення: 04.02.2022).

Головно з тією ж метою, в 1932 р., через 10 років від часу заснування ВУФКУ, в Україні був створений Всеукраїнський кінофотоархів в м. Києві (нині – Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного, далі – архів). Його поява, здавалося б, мала сприяти архівуванню кінодокументів у цілому і «вуфківських» зокрема. Однак говорити про повноцінну збирацьку роботу архівістів у довоєнний період не доводиться. Зусилля із концентрування кінодокументів істотно гальмувала відсутність площ для архівосховищ. На той час архів містився уприміщенні Всеукраїнського військово-історичного архіву (26-й корпус Українського історико-культурного заповідника «Музейне містечко») ¹⁵. Як зазначав директор архіву О. Безуглий у рапорті начальнику Архівного управління НКВС УРСР М. Шкляріву від 31 травня 1941 р., існувала кричуща потреба в переданні 2-х суміжних кімнат Всеукраїнського військово-історичного архіву загальною площею 69 м² «для приймання кіноматеріалів Української студії кінохроніки» ¹⁶. Судячи з рапорту та враховуючи відсутність у звіті про роботу архіву за 1-й квартал 1941 р. відомостей щодо архівування кінодокументів, зокрема, взяття останніх на облік, ¹⁷ можна дійти висновку, що в довоєнний період плани стосовно комплектування кінодокументами так і не були зrealізовані.

Також не варто недооцінювати можливість вивезення «вуфківських» кінодокументів до Москви прямо з кіностудій. Слід підкреслити, що питання про те, як і коли вони туди потрапили, вимагають окремої дослідницької уваги. Втім, поза сумнівом залишається той факт, що до архівної стадії «дожила» кіноперіодика виробництва кінофабрик ВУФКУ за 1923–1930 рр., передана архіву в 1956 р. Центральним державним архівом кінофотофонодокументів СРСР (з 1992 р. – Російський державний архів кінофотодокументів, РДАКФФД). Багато чого щодо обставин переміщення цих кінодокументів до російських архівосховищ могли б прояснити документи діловодного архіву РДАКФФД, які наразі є недоступними. Тим часом проведений аналіз не залишає сумнівів, що «повернення» кінодокументів в Україну стало результатом цілеспрямованої повоєнної політики комплектування, запровадженої керівництвом архіву одразу після відновлення діяльності установи в 1943 р. ¹⁸, одним із засадничих завдань якої було «виявлення в інших архівах країни (СРСР – *авт.*) і копіювання документів української тематики» ¹⁹.

¹⁵ ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1827. Арк. 108.

¹⁶ Там само. Спр. 2258. Арк. 7–8.

¹⁷ Там само. Спр. 1930. Арк. 97–99.

¹⁸ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного (Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

¹⁹ Пшеничний Г. Джерела комплектування Центрального державного архіву кіно-фото-фонодокументів УРСР кінодокументами // Науково-інформ. бюл. 1962. № 6. С. 17.

Щодо обсягу й складу отриманих архівом кінодокументів, то за 1923 р., яким датуються перші спроби випуску хронікальних періодичних кіножурналів, зберігаються 4 випуски кіножурналу «Хроніка ВУФКУ» й спецвипуск про роботу 7-ї Всеукраїнської партійної конференції. За 1924–1925 рр., коли вийшло щонайменше 6 кіножурналів «Кінотиждень «Маховика»²⁰, в наявності лише 2 випуски за 1925 р. (5-й і 6-й). Із випущених у 1927 р., імовірно, 44-х чисел щотижневого кіножурналу «Кінотиждень ВУФКУ», відклалися 16, із 52-х чисел за 1928 р. – 33. У 1929 р. кіножурнал змінив назву – перші 17 випусків вийшли під назвою «Кінотиждень», решта – до кінця діяльності ВУФКУ – «Кіножурнал». Із 70-ти випусків кіножурналу 1929 р. збереглися 58, із 68-ми випусків 1930 р. – 63.

Зрештою, потрібно згадати кінофільми та шляхи їх надходжень до колекції. Документально-ігрова кінострічка «Голод і боротьба з ним» (1922) – перша робота, створена на Одеській кінофабриці під егідою щойно заснованого ВУФКУ та Центральної комісії допомоги голодуючим при Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті²¹, – за твердженням Н. Слончак, – зберігалася в архіві ще до німецько-радянської війни²². Припускаємо, що такого висновку колишня директорка архіву дійшла на підставі доповіді «Про підсумки проведеної роботи Центральним державним архівом фоно-фото-кінодокументів УРСР із дня відновлення роботи архіву (листопад 1943 р. по 1945 р.)», де згадувався «Цар голод» (із російським текстом) разом з іншим художнім фільмом «Битва» (з французьким текстом) і 2-ма кіножурналами (без назви) в контексті їх реєвакації з м. Златоуст (Челябінська область РРФСР)²³.

Таке міркування видається непереконливим з огляду на відсутність в архівних джерелах підтвержень концентрування кінодокументів у довоєнному архіві. З початком німецького вторгнення у червні 1941 р. роботу архіву було призупинено²⁴, а його документальний

²⁰ На екрани кіножурнал уперше вийшов у жовтні-листопаді 1924 р. Див.: Пасічник А. Ю. Одеська кінофабрика. Становлення і розвиток (1919–1930-й рр.): дис. ... канд. мистецтвознавства: 26.00.01 / Пасічник Артем Юрійович; Київський нац. ун-т театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого. Київ, 2021. С. 96.

²¹ Голод і боротьба з ним // ВУФКУ. Found. URL: <https://vufku.org/found/holod-i-borotba-z-nim> (дата звернення: 07.02.2022).

²² Слончак Н. Документальний кінофонд ВУФКУ... С. 612.

²³ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 2595. Арк. 4.

²⁴ На жаль, невідомою залишається доля архівістів. Директора архіву О. Безуглого було включено до Ворошиловградської оперативної групи, яка займалася збиранням документів у прифронтовій смузі. Перед від'їздом групи із м. Ворошиловград у напрямку м. Сталінград О. Безуглий помер від сухот. Поховали його 6 липня 1942 р. на місцевому кладовищі.

комплекс залишився в Києві²⁵. Під час нацистської окупації у жовтні 1941 р. представники робочої групи Оперативного штабу райхсляйтера А. Розенберга взяли під контроль усі архіви на території Києво-Печерської лаври. В травні 1942 р. близько 90 тис. фотонегативів архіву разом із фотокартотекою були перевезені до сховища Оперативного штабу²⁶. Другу частину фотодокументів перевезли у вересні 1942 р. до колишньої Публічної бібліотеки по вул. Кірова, 14²⁷. До речі, відсутність у звіті керівника Зондерштабу науки Е. Ланге про перевезення майна музеїв та Центрального фотокіноархіву з території Києво-Печерської лаври бодай якихось згадок про кінодокументи може почасти підтверджувати нашу гіпотезу про відсутність останніх у фондах архіву напередодні війни.

Водночас, як відомо із документальних джерел, до м. Златоуст, куди евакуювалися 1941 р. Архівне управління НКВС УРСР і столичні центральні архіви, з архіву відправили лише 3 ящики з «апаратурою і фотоматеріалами лабораторії», які повернулися до Києва в березні 1944 р.²⁸ Натомість, у щоквартальних звітах про роботу архіву за 1944 р. немає жодного підтвердження проведення заходів щодо опрацювання «реєвакуйованих» кінодокументів²⁹.

Необхідно також звернути увагу на те, що ані фільми, ані кіножурнали, про які йшлося вище, не мали атрибутивних ознак (наприклад, облікових номерів), за якими можна було б їх ідентифікувати як архівні документи, що походять із Києва. Припускаємо, що це були прокатні копії, призначені для показу в кінотеатрах. Тому там, чи в установах кінопрокату їх могли виявити і передати до Архівного управління НКВС УРСР у м. Златоуст, а після його реєвакуації – до архіву.

Не відкидаємо також імовірність виявлення цієї групи кінодокументів у Києві чи в одному з регіонів України оперативною групою працівників архівних установ НКВС УРСР, які здійснювали пошук документів на зайнятих радянськими військами територіях. На цю обставину вказує невпорядкований стан, притаманний усім кінодокументам, збираним протягом 1943–1945 рр.

Вже в архіві, за результатами опрацювання було встановлено повну назву фільму – «Голод і боротьба з ним», виявлено, що з 5-ти його частин відсутня перша, немає кінця 2-ї та початку 5-ї частин; імовірно, тоді ж фільм було скомпоновано в 3 частини.

²⁵ Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни: Дослідження. Документи / упорядн.: Т. М. Себта, Р. І. Качан. Київ: «Видавець Олег Філюк», 2016. С. 77.

²⁶ Там само. С. 641.

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 3676. Оп. 1. Спр. 221. Арк. 210.

²⁸ Там само. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 2698. Арк. 12.

²⁹ Там само. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 5. 30 арк.

Наступне надходження сталося в 1953 р. від Київської кіностудії художніх фільмів. Ідеться про фільм «Документи епохи» (1928), змонтований на основі рідкісної кінохроніки історії України від Першої світової війни до кінця 1920-х років, яка зберігалася в тодішніх архівах кіностудій ВУФКУ або була викуплена в інших кіноорганізацій і приватних осіб³⁰.

Кінофільм «Нариси радянського міста» (1929) поповнив колекцію згодом в 1958 р. Джерело надходження, на жаль, залишається невідоме. Створений одним із піонерів української документалістики, режисером Д. Дальським, фільм містить рідкісні кадри міського простору та повсякдення тодішньої столиці УРСР – м. Харків³¹.

Невдовзі, у 1961 р., до архіву із Всесоюзного державного фонду кінофільмів (Держфільмофонд СРСР) надійшла кінострічка «Арсенал» (1929), авторами якої є режисер-сценарист О. Довженко та оператор Д. Демуцький, а 20 років по тому, в 1981 р. – кінофільм «Одинадцятий» (1928) – перша з авангардистських робіт Дзиги Вертова (справж. прізви. – Кауфман Давид Абельович) та його брата – оператора М. Кауфмана, створена на Київській кіностудії ВУФКУ.

1966 р. удруге Центральний державний архів кінофотофонодокументів СРСР передав фільм «Дніпробуд» (1927).

Останніми фільмами, якими збагатилася колекція документального кіно ВУФКУ, стали: «Табактрест» (1923), «Землетрус в Ялті» (1928), «Жінці про жінку» (1930), передані 2000 р. Федеральним архівом Німеччини в числі кінодокументів українських студій за 1920–1941 роки³².

Таким чином, кінцевий обсяг колекції документального кіно ВУФКУ – 187 одиниць обліку. При цьому кіноперіодика представляє найбільший сегмент колекції.

Варто зупинитися більш детально на забезпеченні збереженості «вуфківських» кінодокументів. Зіткнувшись у повоєнний період із відсутністю приміщень для сховищ³³, від 1948 р. архів зберігав кінодоку-

³⁰ 100 революцій. «Документи епохи» (1928) FEAT «Сон сови» // Довженко-центр. URL: <https://dovzhenkocentre.org/event/100-revoluyuts-y-dokumentirohi-1928-feat-son-sovi/> (дата звернення: 11.02.2022).

³¹ Нариси радянського міста // ВУФКУ. Found. URL: <https://vufku.org/found/narysy-radianskoho-mista/> (дата звернення: 07.02.2022).

³² Акти з науково-технічного опрацювання кінодокументів, приймання-передавання на постійне зберігання кінодокументів та супровідна документація до них за 1999–2000 роки // ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Поточний архів. Арк. 4–9.

³³ На той час архів розміщувався в приміщенні Центрального державного історичного архіву УРСР по вул. Володимирській, 22-а. Станом на 1947 р. його площа становила 1200 м², ступінь завантаженості 2-х архівосховищ, введених під фото- і кінодокументи, – 200% // ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 1..

менти на Київській студії художніх фільмів ім. Олександра Довженка. Однак на початок 1960-х років проблема зі сховищами залишалася критичною. «Не маючи по суті власного кіносховища, архів настільки заповнив матеріалами тимчасово надане йому Київською кіностудією приміщення, що перевершив всі допустимі норми технічної і проти-пожежної безпеки. За браком приміщення архів не має змоги прийняти на зберігання підготовлені для передачі кінодокументи Ялтинської та Одеської кіностудій та ряду телестудій республіки», – зазначалося в акті комісії Архівного управління при Раді Міністрів УРСР з обстеження стану і роботи архіву³⁴.

Деякі сподівання на покращення умов зберігання «вуфківської» колекції з'явилися із введенням у 1964 р. в експлуатацію підземного архівосховища на території комплексу споруд центральних державних архівів у м. Києві, по вул. Солом'янській, 24, куди перевезли кінодокументи з Київської студії художніх фільмів ім. Олександра Довженка. Втім, і цього разу не обійшлося без проблем, адже навколо архівосховища, яке споруджувалося на пустирі, встиг вирости житловий масив. Тоді як «вуфківські» кінодокументи та інші, створювані до 1950-х років³⁵, мали нітрооснову³⁶, яка, незважаючи на позитивні фізико-механічні властивості (гнучкість, прозорість та зносостійкість), з одного боку, є хімічно нестабільною³⁷, а з іншого – надзвичайно горючою і вибухонебезпечною³⁸. У зв'язку із заборонаю Держпожнаглядом УРСР зберігати такі кінодокументи у підземному сховищі (збудованому в межах міста) через ризик виникнення пожеж, було прийнято рішення про тимчасове їх зберігання у сховищах Вінницької обласної контори кінопрокату в 1968–1971 роках³⁹.

Вочевидь, занепокоєння з приводу неможливості, принаймні в найближчій перспективі, зберігати нітроплівки в центрі міста, а також щодо їх безпечного транспортування спонукало архівістів до копіювання (дублювання) кінодокументної інформації на безпечну, триацетатну плівку. Оскільки в 1960-х роках архів не мав у своєму розпорядженні

³⁴ ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 2.

³⁵ Відносно дешевого виробництва нітроплівки було заборонено лише на початку 1950-х років.

³⁶ Основним компонентом нітрооснови кінодокументів є нітроцелюлоза.

³⁷ При зберіганні нітроплівка розкладається з виділенням оксидів азоту, які під впливом кисню і вологи повітря утворюють азотну кислоту, що прискорює процес подальшого розкладання нітрооснови. Реакція розкладання стає автокаталітичною, її швидкість збільшується мінімум удвічі при підвищенні температури на кожні 5°C.

³⁸ Процеси деструкції основи екзотермічні, протікають із виділенням тепла, що може призвести до самозаймання і вибуху коробок із кінодокументами при температурі 41°C.

³⁹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 2302. Арк. 44.

кінолабораторії, роботи проводилися на кіностудіях Києва⁴⁰. До 1968 р. більшість нітратних позитивів «вуфківської» колекції були переведені на триацетатну основу. Домінуючий тогочасний підхід, за яким оригінали з нітроосною повинні бути «скопійовані і знищені»,⁴¹ поширювався й на «вуфківські» кінодокументи. Як видається, архівісти ухилилися від утилізації нітратних позитивів, вдавшись до переведення останніх у лаванду (проміжний позитив) і продовжуючи її зберігати протягом наступних 25 років. Край цьому поклала пожежа, що сталася біля будівлі архіву в липні 1989 р., спричинена скупченням «відфіксованої» кіноплівки, куди, імовірно, потрапила нітроплівка. Як слід було очікувати, Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР видало наказ від 11 липня 1989 р. № 52 «Про порядок завершення переведення кінодокументів на триацетатну плівку та організацію оперативного знищення матеріалів на нітроплівці». У ньому наголошувалося, що, попри здійснену архівом значну роботу з переведення кінодокументів з нітро на триацетатну основу, справа до кінця не доведена; «опрацьовані» оригінали не вивезено і не знищено⁴². Директору архіву О. Коваленку було доручено у 1-му кварталі 1990 р. забезпечити повне знищення документів на нітроплівці. Тож, хоч із проволоком, оригінальні нітроплівки (лаванди) були утилізовані в складі основного масиву кінодокументів з нітроосною⁴³, що засвідчують відмітки в актах технічного стану про виділення лаванд в утиль актом від 4 червня 1990 р. Причина цієї ситуації крилася не тільки в згадуваній нами пожежонебезпечності кіноплівок, а й в нерозумінні ролі і цінності першоджерел кінодокументів, яке так і не зазнало суттєвих змін із часу появи у світі перших кіноархівів.

Повертаючись до історії дублювання кінодокументів на триацетатну плівку, відмітимо, що цикл операцій частково включав і процедури відновлення (реставрацію), позаяк окремі кінодокументи всередині їх комплекту мали розходження в метражі (в більшості випадків – це розходження між негативом і позитивом), а, відтак, повноті змісту і монтажних планів.

Тим часом, вже на початку 1980-х років з'ясувалося, що ацетатна плівка також сприйнятлива до розкладання в результаті т. зв. «оцтового синдрому»⁴⁴ (реакція гідролізу, яка послаблює, деформує і, зреш-

⁴⁰ Шелест А. Організація зберігання і забезпечення збереженості кіновідеофотофонодокументів у ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного // Студії з архів. справи та документознавства. 2000. Т. 6. С. 55–57.

⁴¹ На цю повсюдну в кіноархівному світі практику нарікали багато дослідників, зокрема Р. Едмондсон. Див.: *Edmondson R. Audiovisual Archiving: Philosophy and Principles*. 3rd ed. Paris, France: UNESCO, 2016. P. 55.

⁴² ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 510. Арк. 4.

⁴³ ЦДАВО України. Ф 14. Оп. 2. Спр. 3586. Арк. 17–18.

⁴⁴ Процес хімічного розкладання кіноплівки отримав назву через характерний запах, який вона виділяє.

тою, руйнує пластичні властивості плівки). А шар желатину, нанесений на зворотній бік плівки для запобігання її скручування, схильний до розм'якшення і росту цвілі при підвищенні вологості. Пліснявіння призводить до гідролізу емульсійного і желатинового шарів і, зрештою, до повної втрати зображення кінодокумента.

Щоб запобігти цьому, а також природньому і невідворотному процесу старіння кіноплівки, необхідно дотримуватися специфічних умов зберігання ацетатних чорно-білих плівок, насамперед, в архівосховищах із контрольованими температурою ($+10^{\circ}\text{C}\pm 5$) і відносною вологістю ($45\%\pm 5$)⁴⁵. Наразі умови зберігання кінодокументів з ацетатною основою важко назвати ідеальними, головним чином, через недотримання температурно-вологісного режиму, позаяк наявна в сховищах припливно-витяжна система вентиляція експлуатується з 1975 р. і є морально застарілою.

Сховища, де зберігаються «вуфківські» кінодокументи, обладнані спеціальними стелажми, що забезпечують відокремлене зберігання кожної коробки з кіноплівкою. Освітлюються архівосховища джерелами штучного світла – закритими матовими плафонами з гладкою зовнішньою поверхнею.

Як найбільш простий превентивний метод для підтримування фізичного стану цих кінодокументів застосовується комплекс санітарно-гігієнічних заходів у архівосховищах: регулярно здійснюється сухе й вологе прибирання, приміщення обробляються спеціальними бактерицидними лампами (для знезаражування повітря УФ-променями) та антисептичними розчинами.

Для своєчасного виявлення й унеможливлення появи механічних ушкоджень і мікологічного ураження, а також із метою дослідження стану структурно-хімічних властивостей матеріальної основи «вуфківських» кінодокументів здійснюють контроль їхнього технічного і фізико-хімічного стану⁴⁶, у ході якого перевіряють:

– стан пакування (герметичні металеві коробки) – візуально. У разі виявлення на пакуванні пошкоджень, корозії, деформування його негайно замінюють;

– стан захисних і стандартних ракордів, перфораційних доріжок і склейок – візуально під час перегляду кінодокумента на фільмоперевірному столі;

⁴⁵ ГСТУ 55.003-2003. Кінодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги. На заміну ОСТ 55.1-84; надано чин. 01.09.2003. Київ: Держкомархів України, 2003. 37 с.

⁴⁶ Контроль технічного і фізико-хімічного стану «вуфківських» кінодокументів проводять: у цільовому порядку як планову роботу; під час перевіряння наявності та стану документів; під час користування або проведення інших робіт, пов'язаних із перегляданням кінодокументів.

– технічний і фізико-хімічний стан основи та фотографічного шару (механічні пошкодження, забруднення, дефекти біологічного і хімічного походження – пожовтіння, ураження пліснявими грибами, відшарування, сліди кристалізації солей і розкладання залишкових продуктів хіміко-фотографічного оброблення) – візуально на фільмоперевірному столі у відбитому і прямому світлі. У разі виявлення окремих цяток і плям (початкова стадія пліснявиння), уражені ділянки контролюють під мікроскопом при збільшенні в 20 разів.

Документи з виявленими дефектами підлягають негайному реставраційному і консерваційно-профілактичному обробленню (ручному чи машинному), або переведенню на нову основу.

Ручне оброблення виконується на відповідному обладнанні (склеювальних пресах, фільмоперевірних столах) і включає: ремонт перфорацій із заміною та підклеюванням відповідних ділянок перфораційних доріжок, укріплення склейок; видалення локальних жиркових, воскових забруднень, залишків клею; загальне очищення і знепилювання кіноплівки.

Видалення жиркових забруднень на великих ділянках кіноплівки проводять в ультразвукових машинах із використанням перхлоретиле-ну технічного згідно з ТУ У 6.05743160-027. Машинне консерваційно-профілактичне оброблення кінодокументів проводять на реставраційних машинах типу 45П-6 або в пристосованих для цього проявних машинах.

Кінодокументи зі слідами біологічного ураження (плісняви) підлягають фунгіцидному обробленню із застосуванням водних розчинів ніцтедину або метациду, що проводиться на реставраційних машинах.

Потрібно зазначити, що архівування кінодокументів завдяки технічній природі останніх завжди було залежним від промислової практики. Так, криза вітчизняного кіновиробництва 1990-х років спричинила різке зменшення обсягів кінопродукції з використанням 35-мм плівки. Внаслідок цього значно скоротився попит користувачів на отримання копій (контратипу чи позитиву) з архівних кінодокументів, а саме дублювання кінодокументів за допомогою технології контактного друку вичерпало себе через скорочення пропозицій послуг із технічного обслуговування та ремонту необхідного обладнання. Водночас, широке застосування на телебаченні технологій аналогового відео стало важливою передумовою придбання архівом у кінці 1990-х років обладнання, яке дозволило копіювати «вуфківські» кінодокументи у відеоформатах VHS, S-VHS, Betacam SP.

Останнім нововведенням, що прийшло на зміну аналоговим технологіям копіювання кінодокументів, стало оцифрування. Перші цифрові копії з кінодокументів були виготовлені в 2008 р. із придбанням фільмового сканера. Не отримуючи жодного додаткового фінансуван-

ня, архів оцифрував «вуфківську» колекцію впродовж 2010–2016 рр., поповнивши цифровий фонд користування.

Цифрові технології, що з першого погляду є лише додатковим кроком у технологічних змінах, які аудіовізуальний світ не переставав відчувати з моменту його появи, насправді спричинили неабиякі зрушення в домінуючих теорії і практиці збереження рухомого зображення та доступу до нього. У цій атмосфері змін дедалі частіше стали лунати твердження про важливість оцифрування кіноспадщини через його значний потенціал щодо забезпечення доступу в безпрецедентному масштабі. За словами Н. Голдман (Nancy Goldman)⁴⁷, яка спробувала визначити поняття «доступ» в контексті роботи архівів, останній «являє собою зв'язок між колекцією та користувачем»⁴⁸. Таким чином, йдеться про об'єднання 2-х партнерів: з одного боку, архіву, зберігача колекції; з іншого – користувача, який виявляє або може потенційно виявити інтерес до цієї колекції. Поділяючи авторське розуміння доступу, слід підкреслити, що перша «зустріч» користувача з кінодокументом відбувається на інтелектуальному рівні, коли користувач за допомогою інформаційно-пошукових засобів дізнається про наявність і вміст того чи іншого кінодокумента в архівній колекції. Іншими складовими доступу є фізичний та юридичний аспекти.

У доінтернетівську епоху першим інструментом доступу, що орієнтував користувача в обсязі та змісті «вуфківських» кінодокументів, став анотований каталог «Кинолетопись. Аннотированный каталог киножурналов и документальных фильмов производства украинских студий (1923–1941)» (1969). Структурований в хронологічній послідовності за назвами кінодокументів із короткою анотацією до кожного з них, відомостями про авторів і пошуковими даними (опис бібліографічного типу), довідник репрезентував інформацію про 179 кіноробіт ВУФКУ, що зберігалися в архіві на кінець 1960-х років⁴⁹.

⁴⁷ Ненсі Голдман – очільниця кінотеки та навчального центру Тихоокеанського кіноархіву (нині – Художній музей Берклі та Тихоокеанський кіноархів) (1982–2019). У 1999–2015 рр. очолювала Комісію з каталогізації та документації Міжнародної федерації кіноархівів (International Federation of Film Archives, FIAF), керувала проектом Комісії щодо перегляду та оновлення Правил каталогізації, результатом якого стала публікація «Посібника з каталогізації рухомих зображень» (2016). Курувала розроблення бази даних німих фільмів «Скарби з кіноархівів» і редагування Міжнародного довідника колекцій кіно- і телевізійної документації FIAF. Викладала семінари з методології дослідження і каталогізації фільмів у Каліфорнійському університеті в Берклі, Університеті штату Каліфорнія в Сан-Хосе і Музеї Джорджа Істмана (США).

⁴⁸ What is Access? // Journal of Film Preservation. 1997. № 55. URL: <https://en.calameo.com/fiaf/read/000918540c54db9d19414> (дата звернення: 11.02.2022).

⁴⁹ З огляду на нефондову організації документів, що історично склалася в архіві, їх облік і описування здійснюється подокументно.

Утім, не обмежуючись лише каталогізацією колекції, архів вдався до перероблення описів зйомок «вуфківських» кінодокументів, які укладалися архівістами на завершальному етапі їх опрацювання після прийняття на зберігання, а, відтак, вирізнялися між собою факховим рівнем і стилістичними варіаціями описань. До 1978 р., після удосконалення (розшифрування окремих подій, фактів, об'єктів, осіб, уточнення назв, місця і дати зйомок) та редакторської правки, на кінодокументи колекції були складені монтажні аркуші. Тож на час перевидання розширеної версії довідника під назвою «Кінолітопис: Анований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів (1896–1939)» (2009)⁵⁰, доповненого кінодокументами від 1969 р. надходження, архівісти вже мали в своєму розпорядженні монтажні аркуші, які слугували інформаційним підґрунтям для описових статей.

Цифрові технології відкрили нові можливості для реалізації завдань, пов'язаних із забезпеченням доступу до архівних документів і зростаючими очікуваннями користувачів щодо якості вторинної документної інформації.

Важливим акцентом у цьому напрямі став «Е-каталог»⁵¹, у якому об'єднано бази даних за всіма видами аудіовізуальних документів, що забезпечують швидкий і зручний пошук відомостей на рівні документа. Натепер інформаційний ресурс пропонує у вільному доступі майже 12,5 тис. найменувань документів (близько 98% архівного кінозібрання), у т. ч. і «вуфківських» кінодокументів, за винятком 2-х фільмів – «Табактрест» та «Жінці про жінку», які, сподіваємося, незабаром з'являться в каталозі, що систематично поповнюється. Поля пошуку кінодокументів включають: архівний номер, назву документа, вид документа, автора, виробника і дату створення документа. Відомості про кінодокумент також включають розширену анотацію і копію монтажного аркуша у вигляді pdf файла.

Успіх цих починань заклав ґрунт для наступного важливого кроку, зумовленого визнанням необхідності «видимості» «вуфківських» кінодокументів поза архівними стінами. У 2021 р. з ініціативи Державної архівної служби спільно з ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного було реалізовано проєкт «Архів українського німого кіно»⁵². У рамках

⁵⁰ Електронна версія доступна також на вебсайті «Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного». URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/1896-1939.pdf>. (дата звернення: 11.02.2022).

⁵¹ Е-каталог // ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. URL: <https://avd-tsdkffa.archives.gov.ua/> (дата звернення: 11.02.2022).

⁵² Архів українського німого кіно // YouTube. URL: https://www.youtube.com/playlist?list=PLaiKyJj77P4w1B1K_lrcNnMoetK8Ykxeh (дата звернення: 11.02.2022).

цієї ініціативи, на платформі «YouTube» в публічному доступі представлено 179 раніше невідомих або малознаних архівних кінодокументів (з відповідним фільмографічним супроводом), які можна дивитися в потоковому режимі, залишивши осторонь трудомістку архівну «подорож» до першоджерела.

Вибір «вуфківських» документів для цього ресурсу був продиктований необхідністю ідентифікувати архівний сегмент документального кіно мовчазної епохи, що, своєю чергою, допомагає у концептуалізації параметрів надбань української кінематографії. Також це спроба залишатися в мейнстрімі домінуючих світових тенденцій у відкритті та донесенні широкій аудиторії колекцій рухомих зображень задля підвищення обізнаності про їх інформаційно-знаннєвий потенціал, естетичну і культурну цінність, а також для стимулювання і задоволення попиту на архівні інформаційні ресурси.

Звісно, важливим фактором, що впливає на реалізацію «відкритості» «вуфківських» документів, є правове регулювання доступу та користування ними. Основними нормативно-правовими актами у цій сфері є, зокрема, Цивільний кодекс України⁵³, закони України «Про Національний архівний фонд та архівні установи»⁵⁴ і «Про авторське право і суміжні права»⁵⁵.

Профільний Закон «Про Національний архівний фонд та архівні установи» гарантує забезпечення доступу до архівних документів із моменту надходження їх до архівної установи й право користування ними громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах.

Водночас, доступ до такої окремої категорії архівних документів як кінодокументи регулюється Законом України «Про авторське право і суміжні права». Нагадаємо, що кінофільм є різновидом аудіовізуального твору відповідно до законів України «Про кінематографію»⁵⁶ і «Про авторське право і суміжні права» та кінематографічного тво-

⁵³ Цивільний кодекс України (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15#Text>. (дата звернення 17.02.2022).

⁵⁴ Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.1993 р. № 3814-ХІІ // Відом. Верховної Ради України. 1994. № 15. Ст. 86 (поточна ред. від 16.10.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text> (дата звернення : 17.02.2022).

⁵⁵ Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ // Відом. Верховної Ради України. 1994. № 13. Ст. 64 (поточна ред. від 11.07.2001). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 17.02.2022).

⁵⁶ Про кінематографію : Закон України від 13.01.1998 № 9/98-ВР // Відом. Верховної Ради України. 1998. № 22. Ст. 114 (поточна ред. від 13.01.1998). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення : 17.02.2022).

ру відповідно до Ст. 3 Європейської конвенції про спільне кінематографічне виробництво, ратифікованої Україною 18 березня 2009 р.⁵⁷, на який поширюється авторське право.

Із точки зору авторського права, однією з найбільших проблем у нашому випадку стало визначення суб'єкта(ів), якому(им) належать права на фільми. У цьому питанні національне законодавство виходить із принципу, що застосовується в країнах романо-германської правової системи, визнаючи його авторами фізичних осіб: режисера-постановника, автора сценарію, оператора-постановника, художника-постановника, автора спеціально створеного для аудіовізуального твору музичного твору, які створюють оригінальний результат творчої праці.

Позаяк фільм є складним, комплексним твором, що поєднує кілька видів робіт і спільну роботу багатьох авторів, авторське право на нього як твір, створений у співавторстві, належить усім співавторам незалежно від того, чи утворює такий твір одне нерозривне ціле або складається із частин, кожна з яких має самостійне значення. Відтак право використання фільму в цілому належить усім співавторам. Авторське право на твори, створені у співавторстві, діє протягом життя співавторів і 70 років після смерті останнього співавтора.

Відповідно до Ст. 447 Цивільного кодексу України та частини першої Ст. 30 Закону України «Про авторське право і суміжні права», по завершенню строку дії авторського права кінофільми переходять у суспільне надбання і відповідно втрачаються усі обмеження щодо їх використання, накладені авторським правом.

На жаль, не завжди легко визначити, коли саме кінофільм переходить у суспільне надбання. Великою мірою це стосується «вуфківських» кінодокументів, коли у визначенні строку їх правової охорони виникли «підводні течії», пов'язані з т. зв. «сирітськими творами». Не вдаючись у детальний аналіз причин (який вимагає окремого дослідження), наголосимо, що в кіноперіодиці переважно відсутні дані щодо її авторів, а в облікових документах архіву авторство приписується установі. Чинна ж редакція Закону України «Про авторське право і суміжні права» (2001) не містить положень, що визначають правовий режим сирітських творів, а також механізм їх легалізації і використання. В практичній площині – це ще труднощі виявлення власників авторських прав на кінопродукцію, випущену державною кінематографічною організацією, яка припинила своє існування в 1930 р., що робить межі простору «добросовісного використання» мінливими і непевними.

⁵⁷ Європейська конвенція про спільне кінематографічне виробництво від 02.11.1992 // Верховна Рада України. Українське законодавство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_136#Text (дата звернення : 17.02.2022).

Натомість ця проблема знайшла своє часткове вирішення в Директиві Європейського Парламенту і Ради 2012/28/ЄС від 25 жовтня 2012 р. про певні дозволені способи використання «сирітських творів»⁵⁸. Згідно з Директивою, право використання «сирітських творів» мають виключно некомерційні культурні заклади (музеї, архіви, бібліотеки) після спроби знайти володільця майнових авторських прав.

Вимоги Директиви були закріплені в законопроектах про авторське право і суміжні права: № 5552 та 4-х альтернативних: 5552-1, 5552-2, 5552-3, 5552-4, розроблених та зареєстрованих у Верховній Раді України (травень-червень 2021)⁵⁹ на виконання взятих Україною зобов'язань з імплементації норм права Європейського Союзу щодо охорони авторського права і суміжних прав, зокрема ст.ст. 157–192 Глави 9 «Інтелектуальна власність» Розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Законопроект 5552-2, аналізований нами через найбільш повний і масштабний текст у порівнянні з іншими законопроектами, визначає «сирітський твір» як «оприлюднені в межах України літературний, аудіовізуальний, фотографічний, образотворчий та інший твір, фонограма, відеограма (у т. ч., що входить до складу аудіовізуального твору або іншої фонограми, відеограми), записане виконання, що складають частину культурної спадщини і знаходяться у сховищах некомерційних бібліотек, закладів освіти, музеїв, архівів, кіно-, фото-, аудіофондів, організацій мовлення України, щодо яких жоден із суб'єктів майнових прав на відповідний об'єкт за результатами вжитих заходів не ідентифікований та, в разі ідентифікації (включаючи анонімів або псевдонімом), не віднайдений»⁶⁰.

Крім того, некомерційним організаціям з охорони культурної спадщини законодавцем дозволено використання «сирітських творів» із

⁵⁸ Директива Європейського Парламенту і Ради 2012/28/ЄС від 25 жовтня 2012 року про певні дозволені способи використання сирітських творів. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/2012-28-es.pdf> (дата звернення: 17.02.2022).

⁵⁹ Аналіз Проектів Закону України «Про авторське право і суміжні права»: 5552, 5552-1, 5552-2, 5552-3, 5552-4 // WORLD of F.E.B.T. URL: <https://financeworld.com.ua/analiz-proektiv-zakonu-ukra%D1%97ni-pro-avtorske-pravo-i-sumizhni-prava-5552-5552-1-5552-2-5552-3-5552-4/> (дата звернення: 17.02.2022).

⁶⁰ Проект Закону України «Про авторське право і суміжні права» № 5552-2 від 09.06.2021 р. // Верховна Рада України: офіційний вебпортал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72186 (дата звернення 17.02.2022).

метою оцифрування, індексації, каталогізації, збереження або відновлення копії після вжиття такою організацією заходів із ідентифікації та належного розшуку авторів, інших суб'єктів авторського права, які не призвели до ідентифікації відповідних суб'єктів авторського права або віднайдення ідентифікованих суб'єктів.

У світлі наведених зауважень не викликає сумніву, що національне законодавство з авторського права і суміжних прав істотно відстає від європейських стандартів, є неадекватним потребам сучасного розвитку сфери аудіовізуального архівування і не дозволяє архівістам почуватися впевненими в питаннях доступу до архівних кіноколекцій та їх поширення в мережі «Інтернет». Відтак, украй необхідним є реформування національного законодавства шляхом узгодження відповідних норм законів у сфері архівної справи і авторського права, адаптації до законодавства Європейського Союзу. Ця потреба впливає з міркування про те, що в окремих специфічних сферах діяльності (наприклад, архівній), безпосередньо пов'язаних із реалізацією цілей суспільних інтересів, норма примату авторського права потребує винятків для врівноваження інтересів правоволодільців, користувачів та архівів, що зберігають об'єкти, які охороняються авторським правом.

Зважаючи на викладене вище та враховуючи, що на виконання Постанови Раднаркому СРСР від 13 лютого 1930 р. «Про утворення всесоюзного об'єднання з кінофотопромисловості» ВУФКУ (виробник творів німого кіно) реорганізовано в державний трест «Українафільм», підпорядкований Всесоюзному кінофотооб'єднанню «Союзкіно». А пізніше, відповідно до постанови Раднаркому УРСР від 16 квітня 1938 р., державний трест «Українафільм» ліквідовано без правонаступника; це дало змогу архівістам презентувати «Архів українського німого кіно» відповідно до Ст. 30 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Отже, на основі всебічного аналізу і залучення до наукового обігу раніше невідомих архівних джерел нами з'ясовано, що формування колекції документального кіно ВУФКУ, розпочате архівом у другій половині 1950-х тривало до 2000 р. Джерелами комплектування колекції були Держільмофонд СРСР, Центральний державний архів кінофотофонодокументів СРСР, Федеральний архів Німеччини. На сьогодні колекція налічує 179 одиниць обліку (її основу складає кіноперіодика) та охоплює кінодокументи 1923–1930 рр.

Екскурс в історію зберігання цієї колекції дозволяє говорити про колосальні професійні зусилля, вкладені в аналогові, а згодом – в цифрові технології збереження в межах тепер вже гібридного архівного простору.

Незважаючи на заходи з «відкриття» колекції для загалу, здійснювані архівом протягом багатьох років, знання про неї залишалися до-

волі скромними і, як правило, не виходили за межі вузько-профільного користувачького кола (йдеться, насамперед, про представників медіа-спільноти).

Наразі цифрові технології, вдало «вплетені» в практику аудіовізуального архівування, служать основою для створення безпрецедентних проєктів із консолідації та просування архівних інформаційних ресурсів за рахунок розширення каналів і рівнів оприлюднення цих ресурсів, наприклад у мережі «Інтернет». Так, завдяки проєкту «Архів українського німого кіно» архівна колекція зараз стає об'єктом інтересу для все більшої кількості користувачів мережі (понад 22 тис. переглядів станом на червень 2022 р.), а шлях до відкриття цієї складової національних архівних ресурсів і вітчизняної кіноспадщини значно скоротився.

Щоб піти далі в цьому напрямі, архіву варто розглянути можливість інтеграції колекції «вуфківських» документів до Міжархівного пошукового порталу, який на сьогодні об'єднує у єдиному пошуковому просторі цифрові ресурси державних архівів, а також окремі тематичні цифрові колекції документів, що працюють на платформі ARCHIUM.

REFERENCES

1. Briukhovetska, L. (2018). *Perervanyi polit. Ukrainske kino chasiv VUFKU: sproba rekonstrukcii* [The interrupted flight. Ukrainian cinema in times of VUFKU: reconstruction attempt]. Kyiv: Vydavnychi dim «Kyivo-Mohylianska Akademiia». [in Ukrainian].
2. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady 2012/28/Yes vid 25 zhovtnia 2012 r. pro pevni dozvoleni sposoby vykorystannia syrytskykh tvoriv [On the access to public information: The Legislative Act of the European Parliament and the Council, dated 25 October 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> [in Ukrainian].
3. Hoseyko, L. (2005). *Istoriia ukrainskoho kinematohrafa. 1896–1995* [The history of Ukrainian cinematography. 1896–1995]. (S. Dovhaniuk, Trans.; V. Voitenko, Ed.). Kyiv: KINO-KOLO. [in Ukrainian].
4. Edmondson, R. (2016). *Audiovisual archiving: philosophy and principles*. 3rd edition. UNESCO. Paris. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000243973> [in English].
5. Yevropeiska konventsiiia pro spilne kinematohrafichne vyrobnytstvo vid 02.11.1992 r. [On the access to public information: The Legislative Act of the European Union, dated 2 November 1992]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_136#Text [in Ukrainian].
6. Kasian, L. (2020). *Naukova kinodokumentalistyka v zibranni TsDKFFA Ukrainy imeni H. S. Pshenychnoho: informatsiinyi potentsial* [Scientific documentary film in collections of the H. S. Pshenychny Central State Archives of Cinema, Photo and Audio Records of Ukraine: information potential]. *Arkhivy Ukrainy*, 2, 40–57. [in Ukrainian].

7. Kozlenko, I. (2015) Kino i nimtsi: yak Ukraina nekhthuie kinospadschynoiu [Cinema and the Germans: how Ukraine neglects film heritage]. Retrieved from https://rus.lb.ua/culture/2015/12/03/322505_kino_i_nimtsi_yak_ukraina_nehtuie.html [in Ukrainian].
8. Myslavskiy, V. N. (2018). *Istoriia ukrainskoho kino 1896–1930: fakty i dokumenty* [The history of Ukrainian cinema in 1896–1930: facts and documents]. Vol. 1. Kharkiv: Dim Reklamy. [in Ukrainian].
9. Myslavskiy, V. N. (2018). Ukrainske kinomystetstvo 20-kh rokiv XX stolittia: orhanizatsiino-tvorchi transformatsii [Ukrainian cinematography of the 1920s: organizational and creative transformations]. Kharkiv: Dim Reklamy. [in Ukrainian].
10. Nebesio, B. Y. (2009). Competition from Ukraine: VUFKU and the Soviet Film Industry in the 1920s. *Historical Journal of Film, Radio and Television*, 29(2), 159–180. [in English].
11. Pasichnyk, A. Yu. (2021). *Odeska kinofabryka. Stanovlennia i rozvytok (1919–1930-j rr.)* [Odesa film factory. Formation and development (1919–1930)] (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
12. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 23.12.1993 r. № 3792-XII [On the access to public information: The Legislative Act of Ukraine, dated 24 December 1993 № 3792-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> [in Ukrainian].
13. Pro kinematohrafiu: Zakon Ukrainy vid 13.01.1998 r. № 9/98-BP [On the access to public information: The Legislative Act of Ukraine, dated 13 January 1998 № 9/98-BP]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
14. Pro Natsionalnyi arkhivnyi fond ta arkhivni ustanovy: Zakon Ukrainy vid 24.12.1993 r. № 3814-XII [On the access to public information: The Legislative Act of Ukraine, dated 24 December 1993 № 3814-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text> [in Ukrainian].
15. Prymachenko, Ya. (2015). Diiachi literatury i mystetstva v poli zoru dyktatury. Suspilstvo i vlada v radianskii Ukraini rokiv nepu (1921–1928) [Society and power in Soviet Ukraine during the New Economic Policy (1921–1928)] (Vol. 2, pp. 57–133). 2 vols. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
16. Prymachenko, Ya. (2017). Ukrainske kino 1920-kh rokiv u poshukakh vlasnykh tem ta smysliv [Ukrainian cinema of the 1920s in search of its themes and meanings]. *Ukraina moderna*. Retrieved from <https://uamoderna.com/md/prymachenko-ukrainian-cinema> [in Ukrainian].
17. Pshenychnyi, H. (1962). Dzherela komplektuvannia Tsentralnoho derzhavnogo arkhivu kino-foto-fonodokumentiv URSR kinodokumentamy [Sources of acquisition of the Central State Archive of Cinema, Photo and Audio Records of the Ukrainian SSR with film documents]. *Naukovo-informatsiyni biuletyn*, 6, 12–18. [in Ukrainian].
18. Rosliak, R. V. & Briukhovetska, L. I. (2018). Perervanyi polit. Ukrainske kino chasiv VUFKU: sprobha rekonstrukcii [The interrupted flight. Ukrainian cinema in times of VUFKU: reconstruction attempt]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia im. I. K. Karpenka-Karoho*, 23, 221–223. [in Ukrainian].

19. Rosliak, R. (2013). Vplyv ukrainizatsiinykh protsesiv na kadrovu polityku v ukrainskomu kinematohrafi (1920-ti – pochatok 1930-kh rokiv) [The influence of Ukrainization processes on personnel policy in Ukrainian cinema (the 1920s – early 1930s)]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia im. I. K. Karpenka-Karoho*, 13, 109–119. [in Ukrainian].

20. Rosliak, R. (2016). «Proty povnoho skasuvannia respublikanskykh orhanizatsii my rishuche zaperechuiemo»: Dokumenty i materialy z istorii formuvannia novoi normatyvno-pravovoi bazy radianskoi kinematohrafii (1930 r.) [«We strongly oppose the complete abolition of republican organizations»: Documents and materials on the history of the formation of a new legal framework for Soviet cinema (1930)]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia im. I. K. Karpenka-Karoho*, 19, 206–219. [in Ukrainian].

21. Rosliak, R. (2016). «Ukrainska kinematohrafiia ni v yakomu razi ne mozhe pohodytysia na utvorennia vsesoiuznoho kinosyndykatu...»: Dokumenty i materialy z istorii vtraty vitchyznianoiu kinohaluzziu avtonomnoho statusu [«Ukrainian cinematography in no case can agree to the formation of the All-Union Film Syndicate...»: Documents and materials on the history of the loss of autonomous status by the national film industry]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia im. I. K. Karpenka-Karoho*, 18, 150–161. [in Ukrainian].

22. Samoilenko, T. I. (2014). *Ukrainskyi kinematohraf 1920-kh–1930-kh rokiv (suspilno-politychnyi aspekt)* [Ukrainian cinema of the 1920s–1930s (socio-political aspect)] (Extended abstract of Candidate's thesis). Cherkasy. [in Ukrainian].

23. Sebta, T. M. & Kachan, R. I. (2016). *Kyievo-Pecherska Lavra u chasy Druhoi svitovoi viiny: Doslidzhennia. Dokumenty* [Kyiv Pechersk Lavra during the Second World War. Research. Documents]. Kyiv. [in Ukrainian].

24. Shelest, A. (2000). Orhanizatsiia zberihannia i zabezpechennia zberezenosti kinovideofotofonodokumentiv u TsDKFFA Ukrainy imeni H. S. Pshenychnoho [Organizing storage and preservation of film, video, photo, and audio records in the H. S. Pshenychny Central State Archives of Cinema, Photo and Audio Records of Ukraine]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 6, 55–57. [in Ukrainian].

25. Skurativskyi, V. (2006). Ukrainske totalitarne kino. In *Narysy z istorii kinomystetstva Ukrainy* [Essays on the history of Ukrainian cinema] (pp. 77–116). Kyiv: Intertekhnolohiia. [in Ukrainian].

26. Slonchak, N. (2003). Dokumentalnyi kinofond VUFKU zberihaietsia u TsDKFFA Ukrainy im. H. S. Pshenychnoho [The documentary film fund of All-Ukrainian Photo Cinema Administration is stored in the H. S. Pshenychny Central State Archives of Cinema, Photo and Audio Records of Ukraine]. In *Mystetski obrii 2001–2002: Almanakh: Naukovo-teoretychni pratsi ta publitsystyka* (pp. 612–614). Kyiv. [in Ukrainian].

27. What is Access? (1997). *Journal of Film Preservation*, 55. Retrieved from <https://en.calameo.com/fiaf/read/000918540c54db9d19414> [in English].

Anatolii Khromov

Candidate of Historical Sciences,
Head,

State Archival Service of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9546-7089>

Tatiana Emelyanova

Candidate of Historical Sciences,
First Deputy Head,

State Archival Service of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0204-1100>

ARCHIVES OF UKRAINIAN SILENT CINEMA: FORMATION, STORAGE AND LEGAL BASIS OF ACCESS

Abstract. The purpose of the article is to investigate the history and current state of archiving of the collection of film documents produced by the All-Ukrainian Photo Cinema Administration (VUFKU), which is stored in the Central State Film and Photo Archives of Ukraine named after H. S. Pshenychny. Interdisciplinarity and insufficient elaboration of the problem led to the choice of **methodological basis** of research based on the principles of objectivity, historicism, complexity, as well as a systematic approach to the study of archives and archival collections of film documents as complexes of interconnected elements with appropriate structure and functional features. General scientific methods (of analysis and synthesis, classification, extrapolation method, methods of structural and functional analysis), methods of historical research (chronological, historical-comparative methods, method of historical description), methods of legal science (formal-legal, comparative-legal), and also methods of source research were used. **The scientific novelty** of the study is that for the first time on the basis of a comprehensive analysis and involvement in the scientific circulation of previously unknown archival sources traced conditions, ways and means of formation and development of documentary film collection of VUFKU as part of national archival information resources. Stage moments of the history of receipts and sources of filling the collection, its quantitative and species composition are analyzed. The specifics of the organization of collection storage are considered, the dependence of archiving of film documents on industrial practice due to the technical nature of the latter is emphasized. Emphasis is placed on archival initiatives in the direction of providing and updating the information and source potential of the collection of VUFKU film documents, the peculiarities of legal access to it are revealed. **The conclusions** suggest, in particular, to consider the possibility of integrating a collection of VUFKU film documents into the Interarchival Search Portal, which currently combines digital resources of state archives in a single search space, as well as separate thematic digital collections of documents running on the ARCHIUM platform.

Key words: archival information resources; VUFKU; VUFKU film documents; silent movie; nitrofilm; archival law; intellectual law.

DOI 10.47315/archives2022.331.007

УДК 930.25:347.78

Людмила Приходько
кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця,
старша наукова співробітниця
відділу архівознавства і документознавства,
Інститут архівознавства
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1674-1001>

«СИРІТСЬКІ ТВОРИ» ЯК ОБ'ЄКТИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА: ПОНЯТТЯ, ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ

Анотація. **Мета роботи** – комплексно дослідити «сирітські твори» як об'єкти авторського права: причини виникнення і масштабність проблеми; розглянути поняттєве юридичне тлумачення, сутнісні ознаки, механізми виявлення, правові підстави переходу до суспільного надбання, досвід розроблення правового режиму їх використання у Євросоюзі, Великобританії, Канаді, США в умовах посилення суспільного запиту на можливості вільного і високотехнологічного доступу до знань, інновацій, культурної спадщини; проаналізувати ініціативи українських науковців і напрацювання в українському законодавстві за цією тематикою. Для реалізації мети розглянуто: нормативно-правові акти законодавства України, які регулюють суспільні відносини в галузі авторського права і суміжних прав; акти вторинного права ЄС (директиви і рекомендації), що визначили правовий і організаційний механізми легальної діяльності «інституцій пам'яті» з використання «сирітських творів» у контексті оцифрування європейської культурної спадщини і доступу до цифрового контенту; законодавчі акти окремих зарубіжних країн, дотичні до проблематики статті. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні загальнонаукових (історичного, логічного, системного, структурно-функціонального, логіко-семантичного) і спеціально-наукових (порівняльно-правового, термінологічного аналізу, джерелознавчого аналізу і синтезу) методів. **Наукова новизна**, зважаючи на відсутність дослідження в українському архівознавстві зазначеної теми, полягає у комплексному висвітленні зарубіжного досвіду легалізації використання «сирітських творів». У висновках обґрунтовано потребу вивчення цього досвіду та його адаптації до вирішення проблем і завдань архівної справи держави.

Ключові слова: «сирітські твори»; авторське право; Національний архівний фонд; Комісія Європейського Союзу; культурна політика; культурна спадщина; директиви; рекомендації.

Проблеми правового режиму використання «сирітських творів» у доктрині міжнародного і національного авторського права набули нині під впливом динамічного розвитку цифрових технологій, цифровізації більшості сфер людського життя і діяльності, невпинного зростання попиту суспільства на вільний доступ до інформації, знань, цифрового контенту культурної спадщини особливої актуальності. В українському законодавстві поняття «сирітські твори» та їх використання поки що залишаються не унормованими. Хоча архівна галузь відчуває потребу в комплексному опрацюванні цієї проблематики, зумовлену низкою таких чинників:

– наявність у складі Національного архівного фонду (НАФ) документів, віднесених до об'єктів авторського права, реальна перспектива подальшого збільшення їх обсягів у процесі передавання до архівів від фізичних і юридичних осіб на постійне зберігання створених ними архівних фондів і колекцій, що можуть містити документи з таким правовим статусом, зобов'язує архівістів дотримуватися положень і норм права інтелектуальної власності та його ключового інституту – авторського права і суміжних прав;

– цілком ймовірним є існування у складі архівних фондів і колекцій, особливо серед аудіовізуальних документів, масиву «сирітських творів» – документів НАФ із невстановленими авторами, однак, в архівних установах обсяги «сирітських творів» не вивчалися, методика їх виявлення не розроблялася;

– «сирітські твори» є об'єктом культурної спадщини України, містять багатоаспектну документну інформацію для наукових досліджень, проєктів оцифрування об'єктів архівної спадщини, і тому для них мають бути створені легітимні умови доступу;

– не можна також обійти увагою достатньо актуальну для архівів проблему правомірного використання творів, що перейшли у суспільне надбання – вагомого сегмента НАФ, серед яких можуть бути «сирітські твори».

У статті ми комплексно проаналізуємо «сирітські твори» – причини виникнення, істотні ознаки, юридичне тлумачення поняття, правові підстави переходу до суспільного надбання та його сутність у контексті авторського права, зарубіжний досвід розроблення правового режиму використання «сирітських творів», перспективні напрацювання українських науковців за цією тематикою, нові ініціативи щодо внесення змін до законодавства України про авторське право і суміжні права. Стаття підготовлена на основі виявлення та опрацювання історіографії проблеми – комплексу публікацій українських і зарубіжних науковців, що включає монографії, статті у періодичних виданнях, дисертації, автореферати дисертацій, довідкові видання тощо.

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці українських науковців Г. Андрощука В. Базилевича, І. Бенедисюка, В. Дроб'язка, Ю. Капіці, А. Кодинця, О. Орлюк, В. Потехіної, О. Святоцького, Р. Стефанчука, В. Троцької, Р. Шишки, А. Штефан, І. Якубівського¹ та ін., в яких розглянуто економіко-правові аспекти інтелектуальної власності, генезис, поняттєво-термінологічний апарат, доктринальні засади, зміст права інтелектуальної власності, особисті немайнові й майнові права суб'єктів права, інформаційну природу результатів інтелектуальної, творчої діяльності, особливості правового регулювання у сфері авторського права і суміжних прав, удосконалення вітчизняного законодавства з точки зору євроінтеграційної стратегії України, гармонізації з законодавством Євросоюзу. Також у публікаціях проаналізовано проблеми правового режиму охорони об'єктів інтелектуальної власності та їх використання у цифровому середовищі, можливі шляхи досягнення правового балансу між гарантіями захисту прав й інтересів правовласників і розширенням доступу громадян, бізнесу до цифрових сервісів і культурного контенту.

¹ Авторське право і суміжні права в умовах євроінтеграційних процесів : монографія / Штефан А. С., Дроб'язко В. С., Шабалін А. В. та ін.; за ред. Н. М. Мироненко; НДІ інтелектуальної власності. Київ, 2018. 204 с.; *Базилевич В. Д., Льїн В. В.* Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку : монографія. Київ, 2008. 687 с.; Капіца Ю. Директива 2019/790/ЄС про авторське право в єдиному цифровому ринку та питання адаптації законодавства України // Інформація і право. 2019. № 3(30). С. 65–77. URL: <http://il.ipri.org.ua/article/view/194800> (дата звернення: 04.02.2022); *Кодинець А. О.* Реформування законодавства у сфері інтелектуальної власності: напрями, проблеми, перспективи // Теорія і практика інтелектуальної власності. 2017. № 4. С. 49–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Triv_2017_4_6 (дата звернення: 02.02.2022); *Його ж.* Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин : монографія. Київ, 2016. 582 с.; *Право інтелектуальної власності : Акад. курс: підруч. для студ. вищих навч. закладів / Орлюк О. П., Андрощук Г. О., Бутнік-Сіверський О. Б. та ін.; за ред.: О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького.* Київ, 2007. 696 с.; *Посібник для суддів з інтелектуальної власності / Бенедисюк І. М. та ін.* Київ, 2018. 424 с.; *Потехіна В. О.* Інтелектуальна власність : навч. посіб. Київ, 2008. 414 с.; *Стефанчук Р. О.* Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. Київ, 2007. 626 с.; *Троцька В.* Публічні інтереси суспільства = приватні інтереси авторів. Чи можливе досягнення рівноваги в цифрову епоху? // Теорія і практика інтелектуальної власності. 2019. № 2. С. 5–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Triv_2019_2_2 (дата звернення: 04.02.2022); *Шишка Р. Б.* Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України: автореферат дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Шишка Роман Богданович; Нац. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2004. 37 с.; *Штефан А. С.* Авторське право і суміжні права: особливості правової охорони, здійснення та захисту : монографія. Київ, 2017. 150 с.; *Якубівський І. Є.* Проблеми набуття, здійснення та захисту майнових прав інтелектуальної власності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Якубівський Ігор Євгенович; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2019. 520 с.

Причини появи, алгоритми виявлення «сирітських творів», регламентацію правового режиму їх використання вивчали С Литвин, Л. Мамчур, О. Піхурець, В. Ситцевой, В. Троцька, О. Штефан².

Наукову цінність для розкриття проблематики статті становлять студії зарубіжних учених С. Дюсолле (Severine Dusollier), П. Самуельсон (Pamela Samuelson), Дж. Фрозіо (Giancarlo Frosio)³, присвячені дослідженню змісту, структури, функцій, значення суспільного надбання, обґрунтуванню методів, що дозволяють забезпечити його доступ, використання, ідентифікацію і захист.

Важливим сегментом історіографії є публікації Х. Андресена (Herbjørn Andresen), К. Я. Боровіцького (Borowiecki Karol Jan) і Т. Наваррете (Trilce Navarrete), К. Дін (Katrina Dean), Дж. Драйден (Jean Dryden), Б. Огілві (Brian Ogilvie), Д. Саттона (David Sutton)⁴, зосередже-

² Мамчур Л., Ситцевой В. Співвідношення понять «сирітський твір» і «твір, що перейшов у суспільне надбання» в сучасному авторському праві // Теорія і практика інтелектуальної власності. 2021. № 5. С. 13–24. URL: <http://uran.inprojournal.org/article/view/244512> (дата звернення: 11.02.2022); Піхурець О. В., Литвин С. Й. Розвиток правового регулювання відносин, пов'язаних із використанням «сирітських творів» в Україні та країнах Європейського Союзу // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. 2017. Серія: Право. Вип. 44(1). С. 81–86. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_44\(1\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_44(1)_20) (дата звернення: 09.02.2022); Троцька В. Розшукуються невідомі «батьки» творів-сиріт // Теорія і практика інтелектуальної власності. 2013. № 5. С. 32–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Triv_2013_5_6 (дата звернення: 11.02.2022); Штефан О. Правовий режим використання сирітських творів // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2017. № 2(2), С. 184–191. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_2\(2\)_42](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_2(2)_42) (дата звернення: 11.02.2022).

³ CDIP/7/INF/2 – Scoping Study on Copyright and Related Rights and the Public Domain prepared by Mrs. Séverine Dusollier, Professor, University of Namur, Belgium / WIPO. Committee on Development and Intellectual Property (CDIP). Seventh Session, Geneva, May 2 to 6, 2011. Geneva, 2011. 85 p. URL: <http://wipo.int> (дата звернення: 22.01.2022); Samuelson P. Challenges in Mapping the Public Domain // The Future of the Public Domain: Identifying the Commons in Information Law / ed. by Lucie Guibault, P. Bernt Hugenholtz. Kluwer Law International, 2006. P. 7–25. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=KJmNGglq0nwC&pg=PA7&dq=Pamela+Samuelson&lr=&cd=11&redir> (дата звернення: 14.02.2022); Samuelson P. Preserving the positive functions of the public domain in science // Data Science Journal. 2003. № 2. P. 192–197. URL: <http://doi.org/10.2481/dsj.2.192> (дата звернення: 14.02.2022); Frosio G. Communia and the European Public Domain. Project: A Politics of the Public Domain // The Digital Public Domain: Foundations for an Open Culture / Ed. by Melanie Dulong de Rosnay, Juan Carlos De Martin. 2012. P. 3–45. URL: <https://www.openbookpublishers.com/books/10.11647/obp.0019> (дата звернення: 16.02.2022).

⁴ Andresen H. On the Internationalisation and Harmonisation of Archival Law // European Journal of Comparative Law and Governance. 2020. Vol. 7. № 1. P. 64–88. URL: <https://dx.doi.org/10.1163/22134514-00701002> (дата звернення: 11.02.2022).

ні на ґрунтовному аналізованні актуальних для архівної галузі проблем: розвиток архівного права на міжнародному і регіональному рівнях, його інтернаціоналізація, що включає елементи професійної стандартизації і правової гармонізації; оцифрування колекцій як показник інноваційного потенціалу європейських установ культурної спадщини на макро-, мезо- і мікрорівні; стратегії оцифрування документальних зібрань в архівах, у т. ч. наукових, вплив авторського права на діяльність архівних установ, правове врегулювання ситуації з «сирітськими творами», захист і удоступнення творів, що перейшли до суспільного надбання; акцентування уваги на новому дискурсі архівної професії. Ці праці зафіксували інтелектуальний простір, в якому відбувається сучасний розвиток зарубіжної архівної науки, формування нового образу архіву цифрової доби.

Обрана тематика статті в українському архівознавстві не вивчалася.

Статистичні дані, представлені в офіційних документах і дослідженнях науковців на початку ХХІ ст., переконливо свідчать, що «сирітські твори» (*англ.* orphan works) в установах культурної спадщини (*англ.* cultural heritage institutions) становлять великий за обсягом масив матеріалів про розвиток світової культури, науки, мистецтва, а також вражають глобальним характером проблематики⁵. Наведемо декілька цифр:

– за інформацією Асоціації європейських кіноархівів і синематек (Association of European Film Archives and Cinematheques, (ACE) 24 європейські кіноархіви зберігають 21% фільмів (225 тис.), правовласники яких не відомі⁶;

12.02.2022); *Borowiecki K. J., Navarrete T.* Digitization of heritage collections as indicator of innovation // *Economics of Innovation and New Technology*. 2017. Vol. 26. № 3. P. 227–246. URL: <https://doi.org/10.1080/10438599.2016.1164488> (дата звернення: 16.01.2022); *Dean K.* Digitising the modern archive // *Archives and Manuscripts*. 2014. Vol. 42. № 2. P. 171–174. URL: <https://doi.org/10.1080/01576895.2014.911679> (дата звернення: 16.01.2022); *Dryden J.* Copyright exceptions: an archivist's perspective // *WIPO Magazine*. 2017. № 4. P. 16–19. URL: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2017/04/ (дата звернення: 18.01.2022); *Ogilvie B.* Scientific Archives in the Age of Digitization // *Isis*. 2016. Vol. 107. № 1. P. 77–85. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/toc/isis/2016/107/1> (дата звернення: 03.02.2022); *Sutton D.* Background paper on archives and copyright / WIPO. Standing Committee on Copyright and Related Rights. Thirty-Eighth Session Geneva, April 1 to 5, 2019. Geneva, 2019. 22 p. URL: https://www.wipo.int/meetings/en/details.jsp?meeting_id=50418 (дата звернення: 19.02.2022).

⁵ European Commission. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on certain permitted uses of orphan works. (Text with EEA COM(2011) 289 final 2011/0136(COD) relevance). Brussels, 24.05.2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52011PC0289> (дата звернення: 20.02.2022).

⁶ *Vernet A.* The digitisation and digital preservation of European film heritage. URL: <https://epthinktank.eu/2014/11/25/the-digitisation-and-digital-preservation-of-european-film-heritage/> (дата звернення: 20.02.2022).

– у Великій Британії згідно зі звітом Об'єднаного комітету з інформаційних систем (The Joint Information Systems Committee, JISC) за 2009 р. у колекціях державного сектору відклалося від 5% до 10% «сирітських творів», окремі організації утримують понад 7,5 млн цих творів і загальна кількість «творів-сиріт» може досягти 50 млн; музейний сектор містить майже 25 млн «творів-сиріт»⁷ і, як показало опитування музеїв, не вдалося ідентифікувати правовласників 17 млн фотографій (90% від загальної кількості колекцій фотографій)⁸;

– за приблизними оцінками, до «сирітських творів» належать: 40% колекцій Британської бібліотеки (*англ.* British Library)⁹; 20% контенту фільмів і 375 тис. книг Національної бібліотеки Шотландії (*англ.* National Library of Scotland)¹⁰;

– у США дослідниками цифрової бібліотеки HathiTrust (*англ.* HathiTrust Digital Library) – одного з найбільших у світі сховищ цифрового контенту академічних і дослідницьких бібліотек, оцифрованих книг Google Books, незалежних інтернет-архівів, локальних закладів культури встановлено, що 50% її колекцій (2,5 млн творів) є «сирітськими творами»¹¹.

Появу «сирітських творів» науковці пояснюють низкою таких основних причин:

1. *Об'єктивна втрата інформації про автора не з його волі.* Твір опублікований давно та існує в єдиному примірнику, а інформація про автора могла стертися у зв'язку з пошкодженням чи неправильним

⁷ Korn N. In from the Cold. An assessment of the scope of «orphan works» and its impact on the delivery of services to the public / JISC. April 2009. P. 6. URL: <https://digital-scholarship.org/digitalkoans/2009/06/08/in-from-the-cold-an-assessment-of-the-scope-of-orphan> (дата звернення: 12.02.2022).

⁸ Vuopala A. Assessment of the Orphan works issue and Costs for Rights Clearance /European Commission DG Information Society and Media Unit E4 Access to Information. May 2010. P. 29. URL: http://cultivate-cier.nl/wp-content/uploads/2012/03/vuopala_report.pdf (дата звернення: 12.02.2022).

⁹ European Commission. MEMO. Brussels, 4 October 2012. Orphan works – Frequently asked questions. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/MEMO_12_743. (дата звернення: 07.02.2022); The EIFL Handbook on Copyright and Related Issues for Libraries. 2009. P. 25. URL: <https://www.eifl.net/resources/eifl-handbook-copyright-and-related-issues-libraries-english> (дата звернення 09.02.2022).

¹⁰ Ash T. Where are all the orphans? How effective is current legislation in enabling cultural heritage institutions to make orphan works available online? A dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of MSc Library Science. City, University of London, 2018. P. 20. URL: <https://hcommons.org/deposits/item/hc:18083/> (дата звернення: 09.02.2022).

¹¹ Wilkin Jo. P. Bibliographic Indeterminacy and the Scale of Problems and Opportunities of Rights' in Digital Collection Building. URL: <https://www.clir.org/pubs/ruminations/wilkin> (дата звернення: 10.02.2022).

зберіганням титульного аркуша твору; твір без вказівки на автора не-легально скопійовано цілком або частково, оригінал твору загублено. Варто додати, що складність ідентифікації автора могла бути спричи-нена певними обставинами його життя та професійної діяльності (він був маловідомою особою і міг загинути під час воєнних подій, зазнавши репресій, був знищений у концтаборі або помер на засланні при невияснених обставинах, а право на спадщину не оформлено і спад-коємців не виявлено).

2. *Відсутність в авторському праві формальних процедур щодо виникнення прав на твір.* За приписами Ст. 5(2) Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (Bern convention for the protection of literary and artistic works, 1886; Україна приєдналася до Кон-венції 31 травня 1995 р.), користування авторськими правами і здійс-нення їх не пов'язано з виконанням будь-яких формальностей¹². Подіб-не положення закріплене у ч. 2 Ст. 11 Закону України «Про авторське і суміжні права», де вказано, що авторське право на твір виникає внас-лідок факту його створення, для виникнення й здійснення авторсько-го права не вимагається реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальнос-тей¹³. Згідно з офіційним формулюванням, створення твору визнається юридичним фактом, що перетворює можливість володіти авторським правом на суб'єктивне право особи, яка створила твір. Захист виникає автоматично з моменту, коли твір як результат творчої діяльності ав-тора зафіксовано у певній об'єктивній формі (письмовій, електронній або речовій), достатній для сприйняття. Такий підхід до вирішення питання про виникнення авторського права науковці називають прин-ципом автоматичного набуття правової охорони або принципом неза-лежності правової охорони твору, проголошеним у Бернській конвенції про охорону літературних і художніх творів¹⁴. Термін «формальності» у міжнародному авторському праві означає встановлення внутрішнім правом країни конкретних процедур, виконання яких пов'язується з виникненням у автора статусу правовласника і поширенням охорони

¹² Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів. Паризький акт від 24 лип. 1971 р., із змінами від 28 верес. 1979 р. // Законодавство України про інтелектуальну власність: тематична збірка. У 3-х т. Міжнародні договори України з питань інтелектуальної власності / упорядн.: П. М. Цибульов, А. М. Горнісевич, С. М. Болєлий. Київ, 2006. Т. 3. С. 30.

¹³ Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3793-XII із змінами) // Відом. Верховної ради України. 1994. № 13, ст. 64 (поточна редакція від 15.12.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 22.01. 2022).

¹⁴ Право інтелектуальної власності: Акад. курс : підруч. для студ. вищих навч. закладів / Орлюк О. П., Андрощук Г. О., Бутнік-Сіверський О. Б. та ін.; за ред.: О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. Київ, 2007. С. 124.

авторських прав на твір. За своїм змістом формальності передбачають застосування знака охорони авторського права, реєстрацію авторського права, депонування примірників, застереження про збереження авторського права, сплату зборів, нотаріальні посвідчення¹⁵. Національним законодавцем (ч. 2 Ст. 437 Цивільного кодексу України, ч. 3, ч. 5 Ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права») автору надана можливість використання знака охорони авторського права та реєстрації авторського права у відповідних державних реєстрах. Реєстрація не встановлює і не закріплює майнові права на твір, оскільки не має обов'язкового характеру, а її використання залежить від рішення самого суб'єкта авторського права.

Втім, через відсутність обов'язкової реєстрації авторського права на твір або необхідності виконання інших формальностей для набуття твором правової охорони долати тягар пошуку автора/правовласника доводиться саме користувачу. Для інституційних користувачів – архівних установ пошук може виявитися надскладним, а його вартість буде достатньо високою, особливо, якщо він пов'язаний із розшукуванням «слідів» автора чи його спадкоємців, розпорошених по країнах світу, або архівні документи однієї колекції частинами зберігаються у сховищах кількох країн і мають різний режим авторського права. Відсутність формального чи централізованого способу перевіряння прав на твір перешкоджає також створенню нових наукових і мистецьких творів, коли, наприклад, під час підготування публікації є потреба включити до неї фотографії, рисунки або ілюстрації, що містяться у «сирітському творі», або використати в документальному фільмі уривки зі старих кінострічок, автори чи правовласники яких не відомі.

3. *Безвідповідальне ставлення автора до власних прав.* Байдужість автора до результатів своєї праці має негативні наслідки для користувачів і законного обігу результатів творчої й інтелектуальної діяльності в цілому. Користувач стає юридично незахищеним і якщо не буде вживати заходів для належного пошуку автора, то має ризик стати правопорушником. Однак, самому автору захист його авторських прав часом може бути і нецікавим. При цьому за таке ставлення автор не несе жодної відповідальності, оскільки його захищає закон і примусово наділяє практично абсолютною монополією на розпорядження своїм твором.

4. *Твір є результатом творчої праці кількох авторів, які не знають один про одного.* Завдяки мережі «Інтернет», функціонуванню блогів, вебсторінок користувачі мають можливості копіювати чужі твори пов-

¹⁵ Всесвітня конвенція про авторське право. Прийнята в Женеві 6 верес. 1952 р. // Законодавство України про інтелектуальну власність: тематична збірка. У 3-х т. Міжнародні договори України з питань інтелектуальної власності / упорядн.: П. М. Цибульов, А. М. Горнісевич, С. М. Болелій. Київ, 2006. Т. 3. С. 22.

ністю або частково, переінакшувати їхню форму і зміст, поєднувати, отримуючи новий твір. У такій ситуації важко не тільки дізнатися ім'я або псевдонім усіх авторів, встановити будь-які чіткі критерії авторства, а й вилучити твір із мережі, оскільки копіювання здійснюється вільно. Згодом сумлінному користувачеві майже неможливо знайти автора або авторів твору, що призводить до збільшення масиву «сирітських творів».

5. *Занадто довгий строк охорони авторських прав із постійним його подовженням.* Згідно зі Ст. 28 (ч. 2) Закону України «Про авторське право і суміжні права», авторське право діє протягом усього життя автора і ще 70 років після його смерті, крім випадків, передбачених цією статтею. Існують також особливості вирахування строків: для творів, оприлюднених анонімно або під псевдонімом; творів посмертно реабілітованих авторів; творів, створених у співавторстві; творів, опублікованих послідовно томами, частинами, серіями тощо. За висновком О. Піхурець і С. Литвина¹⁶, навіть через 10 років після смерті автора є проблемою знайти його спадкоємців, не кажучи вже про те, щоб можна було у розумний строк встановити правоволодільців творів, які померли 50–60 років тому. Якщо вже права живих і відомих авторів часто неможливо захистити, то що сказати про права тих, хто невідомий або помер, не залишивши спадкоємців або спадкоємці не відомі?

6. *Не весь контент у мережі «Інтернет» може бути якісним, оригінальним, актуальним, суспільно корисним і, відповідно, автор, твір якого містить незаконний контент (наприклад, пропагандистського або екстремістського характеру), побоюючись відповідальності, подає його анонімно, не забезпечуючи супровідними даними для подальшого зв'язку.*

У довіднику про архіви та авторське право, підготовленому фаховим дослідником архівів Д. Саттоном, поняття «сирітські твори» означає твори, на які зберігається авторське право, але їхній правовласник не відомий, не відстежується або припинив своє існування. Твір вважається «сирітським», якщо його правовласник не може бути ідентифікований або виявлений будь-ким, хто шукає отримання дозволу на використання одного з виключних прав, передбачених конкретним режимом авторського права¹⁷. Наразі йдеться про твори у сфері науки, лі-

¹⁶ Піхурець О. В., Литвин С. Й. Розвиток правового регулювання відносин, пов'язаних із використанням «сирітських творів» в Україні та країнах Європейського Союзу // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. 2017. Серія: Право. Вип. 44(1). С. 83. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_44\(1\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_44(1)_20) (дата звернення: 16.01.2022).

¹⁷ «Orphan works» are works which remain in copyright, but whose copyright holder is unknown or untraceable or has ceased to exist. A work is deemed to be «orphan» if the copyright holder cannot be identified or located by someone seeking

тератури, мистецтва (рукописи наукових праць, щоденники, листування, мемуари, книги, фотографії, кінофільми, картини, рисунки, музичні твори тощо) з невстановленими авторами або яких віднайти неможливо, при цьому строк авторсько-правової охорони творів, ймовірно, ще не сплинув. Це означає дію виключного майнового права автора на такі твори і потенційну необхідність отримати від нього дозвіл на їх використання.

Законодавство з авторського права розмежує особисті немайнові й майнові права авторів, пов'язані з володінням, користуванням, розпорядженням творами науки, літератури, мистецтва. Особистим немайновим правам (*англ.* *moral rights*) автора серед суб'єктивних прав інтелектуальної власності надається провідна роль, у цивілістичній доктрині цю категорію прав називають моральними. Відповідно до Ст. 14 Закону України «Про авторське і суміжні права» закріплено такі немайнові права автора:

1) право вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі та його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо;

2) право забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитись анонімом;

3) право вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі та його примірниках і під час будь-якого його публічного використання;

4) право вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі й репутації автора¹⁸.

Право авторства фіксує сам факт створення твору конкретною особою, і це право є абсолютним, оскільки зобов'язує не допускати порушення встановленої законодавством правомочності автора. У цивільному праві право авторства визначено як юридично забезпечену можливість конкретної особи вважати себе автором і вимагати відповідно визнання цього юридичного факту від інших осіб. Таким чином, особисті немайнові авторські права являють собою сукупність абсолютних, непередаваних, невідчужуваних, за винятками, встановленими законом, суб'єктивних прав автора, які належать йому незалежно від

permission to exercise one of the exclusive rights provided for under any particular copyright regime // *Dr. Sutton D.* Background paper on archives and copyright // WIPO. Standing Committee on Copyright and Related Rights. Thirty-Eighth Session Geneva, April 1 to 5, 2019. Geneva, 2019. P. 17. URL: https://www.wipo.int/meetings/en/details.jsp?meeting_id=50418 (дата звернення: 05.02.2022).

¹⁸ Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3793-ХІІ із змінами) // Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 22.01.2022).

майнових прав, позбавлені економічного змісту, охороняються безстроково, зберігаються за ним у разі уступки майнових прав та спрямовані на охорону нематеріальних інтересів і захист творчого вираження його особистості¹⁹.

За ч. 1 і ч. 2 Ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права» до майнових прав автора (чи іншої особи, яка має авторське право) належать: виключне право на використання твору; виключне право на дозвіл або заборону використання твору іншими особами. Виключне право на використання твору автором (чи іншою особою, яка має авторське право) дозволяє йому використовувати твір у будь-якій формі і будь-яким способом. Відповідно до ч. 3 цієї статті виключне право автора (чи іншої особи, яка має авторське право) на дозвіл чи заборону використання твору іншими особами дає йому право дозволяти або забороняти:

- 1) відтворення творів;
- 2) публічне виконання і публічне сповіщення творів;
- 3) публічну демонстрацію і публічний показ;
- 4) будь-яке повторне оприлюднення творів, якщо воно здійснюється іншою організацією ніж та, що здійснила перше оприлюднення;
- 5) переклади творів;
- 6) переробки, адаптації, аранжування та інші подібні зміни творів;
- 7) включення творів як складових частин до збірників, антологій, енциклопедій тощо;
- 8) розповсюдження творів шляхом першого продажу, відчуження іншим способом чи шляхом здавання в майновий найм або у прокат, а також шляхом іншої передачі до першого продажу примірників твору;
- 9) подання своїх творів до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів з будь-якого місця і в будь-який час за їх власним вибором;
- 10) здавання в майновий найм і(або) комерційний прокат після першого продажу, відчуження іншим способом оригіналу або примірників аудіовізуальних творів, комп'ютерних програм, баз даних, музичних творів у нотній формі, а також творів, зафіксованих у фонограмі чи відеограмі або у формі, яку зчитує комп'ютер;
- 11) імпорт примірників творів²⁰.

¹⁹ Посібник для суддів з інтелектуальної власності / Бенедисюк І. М. та ін. Київ, 2018. С. 46–49; Особисті немайнові права особи: навч. посібник / Юркевич Ю. М., Дутко А. О. та ін.; за ред. А. О. Дутко. Львів, 2021. С. 238–252.

²⁰ Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3793-ХІІ із змінами // Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 22.01.2022).

Кожна із зазначених вище дій охоплюється монополією автора використовувати об'єкт і надавати дозвіл на його використання іншим особам. Тому в авторському праві виокремлюють різновиди майнових прав за способом використання твору. Отже, всі майнові авторські права за своїм змістом, як встановлено законодавцем, утворюють для автора виключну правомочність самостійно використовувати твір і дозволити або заборонити використання твору іншим особам²¹. Виключне майнове право закріплює абсолютне право автора на створений ним об'єкт – твір; дозволяє автору не тільки використовувати твір у будь-якій формі та будь-яким способом, а й вирішувати питання, пов'язані з наданням доступу до твору і щодо доцільності його оприлюднення; надає можливість автору визначити юридичну «долю» твору шляхом передавання всіх або частини майнових прав іншій особі чи особам у межах певного строку і на певних умовах.

Для досягнення балансу інтересів авторів і суспільства законодавством встановлено обмеження майнових прав за умови, що вони не завдаватимуть шкоди використанню твору і не обмежуватимуть безпідставно законні інтереси автора. Визначення обмежень авторського права в українській доктрині здійснюється через поняття «вільне використання», закріплене відповідними положеннями Закону України «Про авторське право і суміжні права», а вичерпний перелік випадків вільного використання творів без згоди автора (чи іншої особи, яка має авторське право), але з обов'язковим зазначенням його імені та джерела запозичення, встановлено у ст. ст. 21–25 цього Закону. Однією із форм використання твору є його відтворення (Ст. 1 Закону) – виготовлення одного або більше примірників твору, відеограми, фонограми в будь-якій матеріальній формі, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (у т. ч. цифровій), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер.

Легальним механізмом доступу до «сирітських творів» для архівів (Ст. 22 Закону) є вільне відтворення репрографічним способом одного примірника твору (окремої опублікованої статті та інших невеликих за обсягом творів чи уривків із письмових творів, за винятком комп'ютерних програм і баз даних) виключно за таких умов: не з некомерційною метою; не систематичний характер виконання; для збереження, заміни, відновлення загубленого, пошкодженого або непридатного примірника. Загальновідомо, що репрографічне відтворення твору поступається можливостям копіювання у цифровому форматі, яке здійснюється без втрати якості оригіналу твору, забезпечує його довготривале збереження і швидкий адресний онлайн-доступ через мережу «Інтернет» до цифрового контенту. Однак, оцифрування є актом використання тво-

²¹ Штефан А. С. Авторське право і суміжні права: особливості правої охорони, здійснення та захисту : монографія. Київ, 2017. С. 53.

ру і має здійснюватися лише на законних підставах, тобто, з дозволу автора на визначених ним умовах. Міжнародні норми в галузі авторського права вимагають отримання дозволу правовласника на копіювання твору або його публікацію в друкованому чи цифровому вигляді. Якщо особа здійснила використання об'єкта авторського права без дозволу автора, то йдеться вже про порушення його майнових прав, і автор може звернутися до суду з вимогою про захист порушених прав.

Правова колізія відносно «сирітських творів» полягає у тому, що їх використання в легітимний спосіб за відсутності інформації про авторів або правонаступників і, відповідно, отримання від них попередньої згоди на опрацювання творів практично не можливе. Обмежений публічний доступ до цих творів гальмує моральні й економічні стимули (спонукальні чинники) до творчості та створення нових творів, часом змушує користувачів порушувати закон попри сумлінні спроби його дотримуватися. Перебуваючи в ситуації правової невизначеності, «сирітські твори» залишаються поза межами інтелектуального простору суспільства і сфери культурної спадщини, приречені зберігатися на первісному носії при абсолютно реальній загрозі їх втрати (як, наприклад, аудіовізуальні твори), архіви позбавляються можливостей їх оцифрувати і забезпечити удоступнення.

Згідно з положеннями авторського права, потреба в отриманні дозволу автора на використання твору існує до закінчення строку охорони його виключних майнових прав, а потім твір переходить у суспільне надбання (*англ.* public domain). Дію інституту суспільного надбання в міжнародному авторському праві вперше було закріплено у Ст. 18(1) Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, де зазначено, що вона «застосовується до всіх творів, які на момент її набуття чинності не стали ще суспільним надбанням у країні походження внаслідок закінчення строку охорони»²². Нині суспільне надбання є загальновизнаною правовою категорією у міжнародно-правових актах, національному законодавстві практично всіх держав світу – учасниць системи міжнародної охорони авторського права. Втім, установлена у Ст. 18(1) Конвенції підстава щодо переходу твору до суспільного надбання – закінчення строку його охорони в країні походження, виходячи з проблеми територіальності авторського права, не означає автоматичне набуття твором аналогічного статусу в інших країнах. Адже кожна країна-учасниця може самостійно визначати умови переходу

²² Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів. Паризький акт від 24 лип. 1971 р., із змінами від 28 верес. 1979 р. // Законодавство України про інтелектуальну власність : тематична збірка. У 3-х т. Міжнародні договори України з питань інтелектуальної власності.... Т. 3. С. 36.

творів до сфери суспільного надбання та особливості його правового регулювання, керуючись міжнародними угодами і, відповідно, національним правом. Параметри та умови включення творів до суспільного надбання мають у різних країнах певні відмінності, в залежності від країни походження твору і країни його використання можуть відрізнятися навіть статуси охорони – твір, що охороняється в одній країні, може бути не охоронюваним в іншій. Ключова особливість суспільного надбання полягає саме у відсутності авторсько-правової монополії на використання творів, тобто, його дія поширюється на твори, строк чинності авторських прав яких сплинув, або які ніколи не охоронялися на території певної країни.

У різних країнах за національним правом до сфери суспільного надбання можуть переходити:

- твори, на які сплинув строк охорони авторського права;
- твори, на які не поширюється авторсько-правова охорона: ідеї, концепції, принципи, методи, процеси, факти; офіційні документи органів державної влади і місцевого самоврядування, у т. ч. закони, інші нормативні акти, матеріали законодавчого, адміністративного і судового характеру, нормативно-правові документи міжнародних організацій та їх офіційні переклади; державні символи і знаки (прапори, герби, ордени, грошові знаки тощо); твори народної творчості (фольклор), які не мають конкретних авторів; повідомлення про події та факти виключно інформаційного характеру;
- у деяких юрисдикціях також включають: твори померлих авторів, якщо їхні спадкоємці відсутні; твори, які переходять достроково у разі недотримання правовласниками необхідних формальностей або порушення ними законодавства; конфісковані державою твори; у випадку добровільної та дострокової відмови автора від авторсько-правової охорони твору²³.

В українському законодавстві (Ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права») суспільне надбання – це твори і об'єкти суміжних прав, строк дії авторського права і(або) суміжних прав на які закінчився. Твори, що стали суспільним надбанням, можуть вільно, без виплати авторської винагороди, використовуватися будь-якою особою, але за обов'язкової умови дотримання особистих немайнових прав автора (ч. 1, ч. 2 Ст. 30 Закону). Встановлена національним законодавцем умова дотримання особистих немайнових прав автора впливає з прин-

²³ CDIP/7/INF/2 – Scoping Study on Copyright and Related Rights and the Public Domain prepared by Mrs. Séverine Dusollier, Professor, University of Namur, Belgium / WIPO. Committee on Development and Intellectual Property (CDIP). Seventh Session Geneva, May 2 to 6, 2011. Geneva, 2011. P. 13, 32–40. URL: CDIP/7/INF/2 – Scoping Study on Copyright and Related Rights and the Public Domain (wipo.int) (дата звернення: 22.01.2022).

ципу їх безстрокової охорони. В авторському праві зміст посмертної охорони особистих немайнових прав розуміється саме як визнання існування зв'язку між померлим автором та його твором/творами. Після смерті автора перестає діяти лише право померлого визнавати себе автором. Авторство як певний зв'язок між автором і твором, зумовлений фактом його створення, нікуди не зникає та продовжує охоронятися законодавством з огляду на суспільну значущість результатів інтелектуальної, творчої діяльності автора. За гранично чітким висновком А. Штефан: «Особа, яка створила твір, залишається його автором назавжди, ніхто інший не може бути визнаний творцем цього твору. Будь-яке використання твору, що перейшов до суспільного надбання, потребує дотримання особистих немайнових прав первинного автора: зазначення його імені (псевдоніма) та збереження цілісності (недоторканності) твору»²⁴.

Як підкреслюють зарубіжні науковці, на початку XXI ст. дедалі все більш затребуваним у світі стає розуміння суспільного надбання з позицій його цінності для розвитку науки, культури, освіти, економічних процесів і конкуренції, утвердження демократії. За оцінкою американського письменника, громадського діяча, блогера, активного дослідника цієї проблематики Д. Боллье (David Bollier), суспільне надбання довгий час було пасинком через жорстку політику законодавства з авторського права і нарешті почало вступати у свої права²⁵. Інститут інформаційного права Амстердамського університету (The Institute for Information Law at Amsterdam University), Беркман Кляйн Центр Інтернету і суспільства у Гарварді (The Berkman Klein Center for Internet and Society at Harvard), Кембриджський центр інтелектуальної власності та інформаційного права (The Cambridge Centre for Intellectual Property and Information Law), Центр права і технології у Хайфі (The Haifa Center of Law and Technology), Центр дослідження суспільного надбання при юридичній школі Дюка (The Duke Center for the Study of the Public Domain), Стенфордський центр Інтернету і суспільства (The Stanford Center for Internet and Society) присвячують значну увагу пошуку шляхів досягнення належного балансу між інтелектуальною власністю та суспільним надбанням. На вирішення проблем захисту, зміцнення і доступу до суспільного надбання орієнтовані документи ВОІВ, включаючи ініціативи щодо підготування керівних документів, які б допомогли зацікавленим державам-членам вирішувати питання ідентифікації об'єктів суспільного надбання в їх відповідних юрисдикціях. Цілком очевидними є активізація дефінітивної реконструкції суспільного надбання у позитивному визначен-

²⁴ Штефан А. С. Зазнач. твір. С. 82–83.

²⁵ Bollier D. The Public Domain Manifesto. 2010. URL: <http://www.bollier.org/public-domain-manifesto> (дата звернення: 24.02.2022).

ні, посилення уваги до його змісту, структури, функцій, правового режиму²⁶.

Суттєво розширюють розуміння сутності суспільного надбання дефініції, представлені у «Рекомендації ЮНЕСКО щодо розвитку і використання багатомовності та загального доступу до кіберпростору» (Recommendation concerning the Promotion and Use of Multilingualism and Universal Access to Cyberspace, 2003, далі – Рекомендація), довідкових виданнях ВОІВ, документах культурних інституцій з акцентом на його зміст, умови, на яких відбувається перехід творів до суспільного надбання, і на чию користь знімаються обмеження щодо їх використання. Так, за положеннями Рекомендації суспільне надбання – загальнодоступна в сучасному демократичному суспільстві інформація, використання якої здійснюється без географічної, економічної, соціальної чи культурної дискримінації. Суспільне надбання також включає офіційну інформацію, створену і надану урядами чи міжнародними організаціями з урахуванням питань конфіденційності, таємниці приватного життя, національної безпеки, права інтелектуальної власності. Загалом йдеться про інформацію, підкреслив Генеральний директор ЮНЕСКО Коїтіро Мацуура (Koichiro Matsuura) у коментарях до проєкту Рекомендації, використання якої не порушує будь-яких законних прав чи зобов'язань щодо дотримання конфіденційності. Таким чином, це визначення суспільного надбання стосується всіх творів або об'єктів суміжних прав, які можуть використовуватися без отримання дозволу²⁷.

У «Глосарії ключових термінів, пов'язаних з інтелектуальною власністю і генетичними ресурсами, традиційними знаннями і традиційними проявами культури» (Glossary of key terms related to intellectual property and genetic resources, traditional knowledge and traditional cultural expressions, 2019) зазначено, що твір може вважатися суспільним надбанням, якщо немає юридичних обмежень для його використання публікою. Суспільне надбання з точки зору авторського права і суміжних прав – сфера творів і об'єктів суміжних прав, які можуть використову-

²⁶ *Frosio G.* Communia and the European Public Domain Project : A Politics of the Public Domain // *The Digital Public Domain: Foundations for an Open Culture* / Melanie Dulong de Rosnay, Juan Carlos De Martin. 2012. P. 7. URL: <https://www.openbookpublishers.com/books/10.11647/obp.0019> (дата звернення: 26.02.2022); *The 45 Adopted Recommendations under the WIPO Development Agenda.* URL: <https://www.wipo.int/ip-development/en/agenda/recommendations.html> (дата звернення: 24.01.2022).

²⁷ UNESCO. General Conference. 32nd session, Paris, 15 October 2003. Recommendation concerning the Promotion and Use of Multilingualism and Universal Access to Cyberspace. URL: <https://en.unesco.org/recommendation-multilingualism> (дата звернення: 24.01.2022); *Matsuura K.* UNESCO's Approach to Open Access and Public Domain Information. URL: <https://www.fao.org/3/ad377b/ad377b04.htm> (дата звернення: 03.03.2022).

ватися та експлуатуватися будь-ким без отримання дозволу і обов'язку сплатити винагороду власникам відповідних авторського права і суміжних прав, – як правило, через скінчення строку їх охорони або через відсутність міжнародних договорів, що забезпечують охорону цих творів і об'єктів суміжних прав в окремій країні²⁸.

У «Хартії суспільного надбання Європіани» (The Europeana Public Domain Charter, 2010, далі – Хартія) зафіксовано, що суспільне надбання включає інформацію, знання, а також книги, зображення, аудіовізуальні твори, не захищені авторським правом, які можуть використовуватися без обмежень за умови дії в європейських країнах безстрокових моральних прав авторів. Це – матеріал, з якого суспільство черпає знання і створює нові твори. Наявність потужного й процвітаючого суспільного надбання є одним із ключових чинників соціального та економічного благополуччя суспільства. Оцифрування контенту суспільного надбання не створює нових прав на нього: твори, що перебувають у суспільному надбанні в аналоговій формі продовжують залишатися в суспільному надбанні після того, як вони були оцифровані. Наголошується, що суспільне надбання Європи має стати культурною й науковою спадщиною, широко доступною для громадян у цифровій формі, щоб сприяти розвитку знань, стимулювати творчість, підприємництво, інновації. «Європіана» та Europeana Foundation²⁹ активно підтримують концепцію суспільного надбання, втілену у «Маніфесті суспільного надбання» (Public Domain Manifesto), і прагнуть якнайповніше зміцнити й реалізувати її в цифровому світі. Автори Хартії слушно зауважили, що вкрай важливим є надійне та актуальне розуміння цього ресурсу в суспільстві³⁰.

Розмірковуючи про природу суспільного надбання, відома вчена, проф. С. Дюсолє у праці «Оглядове дослідження з авторського права і суміжних прав та суспільного надбання» (Scoping study on copyright and related rights and the public domain, 2011) висловила думку глибокого сенсу про те, що суспільне надбання у галузі культури й науки є основним елементом загальної спадщини людства і має бути доступ-

²⁸ WIPO/GRTKF/IC/40/INF/7. Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. Fortieth Session Geneva, June 17 to 21, 2019. Glossary of key terms related to intellectual property and genetic resources, traditional knowledge and traditional cultural expressions. Document prepared by the Secretariat. Geneva, 2019. P. 37–38. URL: https://www.wipo.int/meetings/en/doc_details.jsp?doc_id=433258 (дата звернення: 06.03. 2022).

²⁹ Europeana Foundation – незалежна некомерційна організація, яка керує платформою «Europeana» і робить свій вагомий внесок в інші цифрові ініціативи, спрямовані на ефективне використання культурної спадщини у світі.

³⁰ The Europeana Public Domain Charter. URL: <https://pro.europeana.eu/post/the-europeana-public-domain-charter> (дата звернення: 10.03.2022).

ним для всіх. Це – ключовий стимул соціально-економічного розвитку. Необхідно охороняти надбання від надмірної приватизації та посягань, і воно повинно слугувати збалансованою протизагою виключності інтелектуальної власності³¹.

Варто також виділити позицію авторитетної дослідниці проблематики авторського права і суміжних прав, проф. Д. Ліпчик (Delia Lipszyc), яка стверджує, що твори у сфері суспільного надбання будь-хто може на законних підставах використовувати – відтворювати, оприлюднювати (представляти, виконувати, передавати в ефір тощо), переробляти (адаптувати, перекладати), створювати на їх основі нові твори, однак, ніхто не може набути на ці твори виключні права³².

За висновком проф. П. Самуельсон, званої своїми працями вченої у сфері права інтелектуальної власності, суспільне надбання виконує достатньо широке коло функцій, відкриваючи для суспільства та окремої людини нові можливості й переваги, а саме: слугує базовими блоками для нових знань і робіт; формує основу для створення конкурентоспроможних імітацій-аналогів; сприяє розвитку інновацій; уможливає дешевий доступ суспільства до інформації; забезпечує доступ до об'єктів культурної спадщини; підтримує розвиток освіти, охорони здоров'я, безпеки; сприяє демократичному процесу і цінностям³³.

Правовий режим суспільного надбання, встановлюючи певні правила та умови, видається вигідним не тільки для користувачів, а й для авторів, які у процесі практичного втілення власних оригінальних ідей, задумів у нових творах можуть творчо опрацювати результати інтелектуальної діяльності, створені іншими суб'єктами авторського права. Особливо необхідно підкреслити важливість правового режиму суспільного надбання в контексті поширення руху до «відкритого доступу» (*англ.* open access), «відкритої науки» (*англ.* open science), «відкритих інновацій» (*англ.* open innovation), націлених зробити результати наукових досліджень, наукових відкриттів доступними для суспільства. Нова парадигма наукової комунікації в умовах цифрової трансформації, створення високотехнологічних можливостей поширення й вико-

³¹ CDIP/7/INF/2 – Scoping Study on Copyright and Related Rights and the Public Domain /prepared by Mrs. Séverine Dusollier.... С. 14.

³² Ліпчик Д. Авторское право и смежные права / пер. с фр. Москва, 2002. С. 231–232.

³³ Samuelson P. Challenges in Mapping the Public Domain // The Future of the Public Domain: Identifying the Commons in Information Law / ed. by Lucie Guibault, P. Bernt Hugenholtz. Kluwer Law International, 2006. P. 22. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=KJmNGglq0nwC&pg=PA7&dq=Pamela+Samuelson&lr=&cd=11&redir> (дата звернення: 12.03.2022); Samuelson P. Preserving the positive functions of the public domain in science // Data Science Journal. 2003. № 2. Pp. 192–197. URL: <http://doi.org/10.2481/dsj.2.192> (дата звернення: 14.03.2022)..

ристання інформації, інформаційного обміну за допомогою цифрових інструментів і мереж, формування відкритих баз знань, включення наукового і освітнього контенту до сфери суспільного надбання за відкритими ліцензіями нині актуальні для світової спільноти. Як слушно зазначив у своїх лекціях проф. Стенфордського університету Дж. Вільлінський (John Willinsky), наукові дослідження – особливий вид інтелектуальної власності, на яку світ має право і яку необхідно розглядати з точки зору права людей на знання³⁴.

Втім, якщо автор твору або його спадкоємці не відомі, прийняти однозначне рішення щодо включення цього твору до суспільного надбання неможливо. Як пояснює С. Дюсолє, «твори-сироти», не маючи «історії родини» та часто віку, можуть як перебувати, так і не перебувати в суспільному надбанні, однак, ключовим елементом для визначення є ідентифікація їхнього автора, смерть якого у багатьох випадках стає відправною точкою встановлення строку дії авторського права. Питання про «сирітські твори» нерідко оцінюється з припущення, що вони перебувають під охороною авторських прав і основною перешкодою для їх експлуатації та повторного використання є відсутність ідентифікації або місцезнаходження правовласника. Насправді, підсумовує вчена, «твори-сироти» займають «сірі зони», розташовані між певною областю охорони авторських прав з усіма елементами, що вимагають отримання відповідного дозволу на використання твору, і певною областю суспільного надбання з усіма елементами, які підтверджують, що твір більше не захищений і ним можна вільно користуватися. Відсутність ідентифікуючої інформації про автора не дозволяє точно визначити місце «творів-сиріт» як в областях, що охороняються, так і в неохоронюваних³⁵.

Варто підкреслити, що інститут «сирітських творів» не відображений у міжнародних договорах універсального характеру, а лише закріплений у деяких регіональних і національних нормативно-правових актах. Зокрема, в Євросоюзі «сирітські твори» становлять значний відсоток зібрань архівів, бібліотек, музеїв, кіно- та аудіофондів. Відсутність інформації про правовласників перешкоджає їх оцифруванню і забезпеченню доступу в легітимний спосіб. Тому розроблення схеми легального використання «сирітських творів» є одним із пріоритетних завдань законодавства Євросоюзу у сфері авторського права і суміжних

³⁴ Strasser S. Stanford University professor talks open access publishing. URL: <https://thegauntlet.ca/2016/09/28/stanford-university-professor-talks-open-access-publishing/> (дата звернення: 14.03.2022); Willinsky John. The Access Principle: The Case for Open Access to Research and Scholarship. URL: <http://hdl.handle.net/10150/106529> (дата звернення: 14.03.2022).

³⁵ CDIP/7/INF/2 – Scoping Study on Copyright and Related Rights and the Public Domain / prepared by Mrs. Séverine Dusollier.... С. 10–11.

прав. Це виразно прослідковується в актах вторинного права – директивах, рекомендаціях, а також у стратегічних документах, прийнятих керівними органами Євросоюзу.

Директива – нормативно-правовий акт, обов’язковий для держави-члена або групи держав, якій адресований. На відміну від регламенту – акта прямої дії у директиві не регулюється детально сфера суспільних відносин, а визначено цілі й завдання, очікуваний результат, на досягнення якого вона спрямована. Форми і засоби реалізації положень, закріплених у директиві, покладають на державу-члена. Як правило, директиві має кореспондувати акт національного законодавства щодо імплементації її положень. Таким чином за допомогою директив здійснюється гармонізація національного права, тобто подолання розбіжностей у правових системах держав-членів і зближення їхнього законодавства з окресленого кола питань.³⁶

Рекомендація – правовий акт, що не має обов’язкової сили, на його підставі інституції Євросоюзу висловлюють пропозиції або офіційні позиції з різних питань .

У преамбулах директив, практично в усіх інтеграційних стратегіях Євросоюзу, присутній компонент культурної політики та її спрямованість на реалізацію амбітних цілей: формування і зміцнення єдиного європейського культурного простору (European Cultural Area) на ґрунті культурної спадщини європейського континенту, включення в його межі архівів, музеїв, бібліотек, навчальних закладів, культурних і науково-дослідних установ; розроблення і реалізацію потужних міждержавних проєктів, рамкових програм з оцифрування і створення цифрових бібліотек, інтегрованих цифрових ресурсів європейської культурної спадщини; забезпечення онлайн-доступу громадян до цифрового культурного контенту.

Провідна роль у вирішенні цих питань належить Європейській комісії (далі – Єврокомісія), яку справедливо називають «охоронцем» правової системи і правових надбань Євросоюзу, «двигуном» європейської інтеграції, підкреслюючи її вагомий внесок у процеси гармонізації та уніфікації законодавства у сфері права інтелектуальної власності, у т. ч. авторського права і суміжних прав. Діючи від імені Євросоюзу, Єврокомісія активно займається розробленням нормативно-правових актів, концептуальних основ, векторів, механізмів культурної політики, здійсненням численних програм і проєктів у сфері культури й культурної спадщини, налагодженням суспільного діалогу для ефективного розвитку міжкультурної інтеграції та формування єдиного культурного простору.

³⁶ *Форманюк В. В.* Система джерел права Європейського Союзу // Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 2. С. 83–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2015_2_25 (дата звернення: 16.03.2022).

Зокрема, у серпні 2006 р. Єврокомісія прийняла Рекомендацію про оцифрування та онлайн-доступ до культурного матеріалу і цифрове збереження (Commission Recommendation of 24 August 2006 on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation) (2006/585/EC), в якій державам-членам пропонувалося: стосовно «сирітських творів» розробити правові механізми їх використання після проведення консультацій з зацікавленими сторонами; сприяти удоступненню списків «творів-сиріт» і списків творів, що перебувають у суспільному надбанні; зміцнювати національні стратегії довгострокового збереження цифрових матеріалів, оновлювати плани дій щодо їх реалізації; розвивати співробітництво і координувати національні програми з оцифрування культурної спадщини Європи в архівах, музеях, бібліотеках; обмінюватися досвідом і технологіями, погоджувати стандарти, підтримувати постійні консультації та здійснювати моніторинг ситуації на локальному і міждержавному рівнях³⁷.

Враховуючи невисокі показники оцифрування культурної спадщини у Євросоюзі, Єврокомісія ініціювала у лютому 2006 р. створення Експертної групи високого рівня з питань цифрових бібліотек (High Level Expert Group on Digital Libraries, далі – Експертна група) для надання її фахівцями консультативної допомоги щодо вирішення організаційних, правових, технологічних проблем переведення у цифровий формат культурних матеріалів і забезпечення їх онлайн-доступу, включаючи «сирітські твори», а також розроблення стратегії розбудови європейських цифрових бібліотек³⁸. У квітні 2007 р. Експертна група представила свій звіт (Report on Digital Preservation, Orphan Works, and Out-of-Print Works), в якому пропонувала вирішення проблемних питань на підставі дотримання державами-членами таких основних вимог: використання «сирітських творів» має вирішуватися принаймні для літературних і аудіовізуальних творів, регулюватися на загальних засадах; розроблення у співпраці між установами культури і правовласниками загальних керівних принципів щодо належного пошуку авторів «сирітських творів»; створення бази даних «сирітських творів» із включенням до неї інформаційних ресурсів архівів, бібліотек, музеїв; розроблення положення про вилучення твору з реєстру «сирітських творів» у разі появи його правовласника; встановлення особливого режиму використання «сирітських творів» для некомерційних установ у культурних і освітніх цілях; закріплення можливостей комерційно-

³⁷ Commission Recommendation of 24 August 2006 on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation. (2006/585/EC). URL: <http://data.europa.eu/eli/reco/2006/585/oj> (дата звернення: 17.03.2022).

³⁸ 2006/178/EC: Commission Decision of 27 February 2006 setting up a High Level Expert Group on Digital Libraries. URL: <http://data.europa.eu/eli/dec/2006/178/oj> (дата звернення: 19.03.2022).

го використання «сирітських творів»; встановлення механізму виплати правовласнику винагороди за період використання його твору як «сирітського»; удосконалення технології включення інформації про правовласників у цифрові матеріали; розвиток договірних відносин для використання аудіовізуальних творів³⁹.

Із метою подальшого розвитку та практичної реалізації пропозицій Експертної групи представники Національної бібліотеки (British library, BL) і Національного архіву Великобританії (UK National archives), Національної бібліотеки Франції (Bibliothèque nationale de France, BNF), Конференції європейських національних бібліотек (Conference of European National Librarians, CENL), Європейського бюро бібліотечних, інформаційних і документаційних асоціацій (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations, EBLIDA) і представники правоволодільців, у т. ч. Асоціації європейських виконавських організацій (Association of European Performers' Organisations, AEPO-ARTIS), Асоціації європейських кіноархівів і синематек (Association of European Film Archives and Cinematheques, ACE), Європейської федерації журналістів (European Federation of Journalists, EFJ), Міжнародної федерації фотографічної індустрії (International Federation of the Phonographic Industry), Федерації європейських видавців (Federation of European Publishers, FEP) та ін. ухвалили «Меморандум про взаєморозуміння щодо принципів належного пошуку «сирітських творів» (Memorandum of Understanding on Diligent Search Guidelines for Orphan Works). Сторони Меморандуму: усвідомлюючи перспективність ініціатив щодо створення Європейської цифрової бібліотеки для забезпечення спільного багатомовного доступу до європейської культурної спадщини; визнаючи наявність значного за обсягами масиву творів, автори яких невідомі; підкреслюючи важливість дотримання положень авторського права і суміжних прав, моральних і майнових прав стосовно цих творів, а також співробітництва у справі їх належного пошуку між установами культури та правовласниками, домовилися про наступне: дотримуватися, наскільки це можливо, вимог належного пошуку «сирітських творів»; твір може вважатися таким, що не має автора і використовуватися тільки після здійснення необхідних процедур відповідно до заздалегідь визначених критеріїв, у т. ч. документування всього

³⁹ 04/06/08. i2010: Digital Libraries High Level Expert Group – Copyright Subgroup. Final Report on Digital Preservation, Orphan Works, and Out-of-Print Works // Guidelines for the Definition of Orphan Works /Federation of European Publishers. ARROW. 2010. P. 5–7, 9–10. URL: https://pro.europeana.eu/files/Europeana_Professional/Projects/Project_list/ARROW/Deliverables/D3.2.1%20Guidelines%20for%20the%20Definition%20of%20Orphan%20Works.pdf (дата звернення: 20.03.2022); IRIS plus 2013-5, Audiovisual Heritage 2.0 / Susanne Nikoltchev (Ed.), European Audiovisual Observatory, Strasbourg, 2013. P. 36–37. URL: <https://rm.coe.int/1680783dbf> (дата звернення: 20.03.2022).

процесу; пропагувати стандарти належного пошуку «сирітських творів» у межах Євросоюзу; розвивати та удосконалювати інструменти їх використання⁴⁰.

У 2010-х роках діяльність Єврокомісії в основному спрямовувалася на формування єдиного цифрового ринку Євросоюзу та впровадження ініціатив із підвищення рівня охорони авторського права і суміжних прав у цифрових мережах. Втім, паралельно відбувався пошук оптимальних правових рішень і механізмів, що уможливають оцифрування об'єктів культурної спадщини та доступ користувачів до цифрового контенту. Виразним проявом цього є опублікована 10 січня 2011 р. Комітетом мудреців⁴¹ (далі – Комітет) Європейської комісії доповідь «Нове відродження» («The New Renaissance»). У документі наголошується, що протягом століть архіви, бібліотеки, музеї Європи залишалися хранителями культурної спадщини континенту і забезпечили доступ до знань, історичних свідчень про минуле, унікальних формовивів культурного й мистецького життя європейських народів, таких як скульптури, картини, музика, твори літератури. Новітні інформаційні технології відкрили безпрецедентні можливості для широкого удоступнення європейської культурної спадщини. Оцифрування надає нове життя матеріалам минулого, перетворює їх на потужні інтелектуальні й культурні ресурси для творчості, інновацій, побудови цифрової економіки, сталого розвитку. Отже, важливою справою є розроблення правових механізмів, які б не тільки враховували інтереси правовласників, а й інтереси суспільства щодо оцифрування культурної спадщини та створення легітимного доступу до її надбань для нинішніх і майбутніх поколінь. Автори доповіді – Ж. Декер (Jacques De Decker), М Леві (Maurice Lévy), Е. Ніггеманн (Elisabeth Niggemann) актуалізували низку конструктивних пропозицій правового характеру, спрямованих на «цифровий ренесанс» європейської культурної спадщини. Докладно розглянуто 3 категорії творів, що підлягають в Євросоюзі переведенню у цифровий формат, – твори суспільного надбання, «сирітські твори», твори, що не перевидаються, і запропоновано правові рішення, пов'язані з їх оцифруванням. У контексті проблематики статті ми розглянемо пропозиції Комітету стосовно «сирітських творів». Зокрема, для цих творів рекомендовано застосувати 8-ми ступеневий тест

⁴⁰ Annex 2. Memorandum of Understanding on Diligent Search Guidelines for Orphan Works // Guidelines for the Definition of Orphan Works / ARROW. Federation of European Publishers. eContentplus. P. 13–14. 2010. URL: https://pro.europeana.eu/files/Europeana_Professional/Projects/Project_list/ARROW/Deliverables/D3.2.1%20Guidelines%20for%20the%20Definition%20of%20Orphan%20Works.pdf (дата звернення: 22. 05.2022).

⁴¹ Комітет мудреців – експертна група фахівців високого рівня у складі 3-х членів, яка діє при Єврокомісії і досліджує питання онлайн-доступу до європейської культурної спадщини.

(англ. 8-step-test), що має слугувати певним орієнтиром для розроблення відповідних правових механізмів, і в його межах державам-членам рекомендовано:

1) включити у національне законодавство правовий інструмент, що дозволяє оцифровувати «сирітські твори»;

2) охопити поняттям «сирітські твори» текстові, аудіовізуальні, візуальні, звукові твори;

3) забезпечити транскордонне визнання «сирітських творів»: якщо твір отримав статус «сирітського» в одній країні, його треба визнати таким у всіх державах-членах;

4) зробити доступними «сирітські твори» через сучасні онлайн-сервіси у кожній державі-члені та навіть в усьому світі;

5) правовий механізм оцифрування «сирітських творів» повинен відповідати регулюванню державно-приватного партнерства;

6) у разі комерційного використання «сирітського твору» передбачити виплату винагороди правовласнику, якщо він буде виявлений або заявить про себе;

7) передбачити розумні витрати у роботі з «сирітськими творами», пропорційні комерційній вартості творів;

8) включити «сирітські твори» в єдину загальноєвропейську інформаційну базу даних і забезпечити доступ до неї через «Європіану».

Автори доповіді закликали держави-члени активізувати зусилля щодо розміщення в мережі «Інтернет» колекцій архівів, бібліотек, музеїв⁴².

Перспективні ініціативи для подальшого вирішення правових питань «сирітських творів» містила Рекомендація Єврокомісії від 27 жовтня 2011 р. щодо оцифрування і онлайн-доступу до культурного матеріалу та цифрове збереження (Commission Recommendation of 27 October 2011 on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation. 2011/711/EU, далі – Рекомендація). Поняттям «культурний матеріал» у Рекомендації охоплено включені до європейської культурної пам'яті (англ. Europe's cultural memory) друковані видання (книги, журнали, газети), музейні предмети, архівні документи, фотографії, звукові та аудіовізуальні твори, архітектурні пам'ятки. Єврокомісія вважала доцільним здійснення державами-членами низки спеціальних заходів за такими напрямками:

– оцифрування і онлайн-доступ до матеріалів суспільного надбання: покращити умови доступу до цих об'єктів через повторне викори-

⁴² De Decker J., Lévy M., Niggemann E The New Renaissance. Report of the «Comité des sages». Reflection group on bringing Europe's cultural heritage online. Brussels, 2011. P. 24–25. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/79a38a23-e7d9-4452-b9b0-1f84502e68c5> (дата звернення: 25.03.2022).

стання у некомерційних і комерційних цілях; забезпечити незмінність їхнього правового статусу після оцифрування;

– *оцифрування матеріалів, що охороняються авторським правом*: прийняти директиву про використання «сирітських творів»; створити умови для пошуку цих творів за європейськими онлайн-базами, зокрема, за ARROW (Accessible Registries of Rights Information and Orphan Works); розробити правові механізми ліцензування, визначені та узгоджені зацікавленими сторонами, для широкомасштабного оцифрування і транскордонного доступу творів, що вийшли з продажу;

– *«Європіана»*: подбати про подальше розгортання і удосконалення проєкту «Європіана», залучати до участі у ньому не тільки архіви, музеї, бібліотеки, галереї, а й стимулювати видавців, інших правовласників передавати свій контент на її платформу; створювати й зміцнювати національні агрегатори для представлення якісного контенту в «Європіані»; сприяти використанню загальних стандартів і постійних ідентифікаторів з оцифрування, визначених «Європіаною» у співпраці з культурними установами, для забезпечення взаємодії на міждержавному рівні;

– *цифрове збереження*: зміцнювати національні стратегії довгострокового збереження цифрових матеріалів, забезпечити обмін інформацією на міждержавному рівні про стратегії, плани дій та їх оновлення; включити до національного законодавства чіткі положення, що дозволяють багаторазове копіювання і міграцію цифрових культурних матеріалів державними установами з метою їх збереження при повному дотриманні вимог права інтелектуальної власності у межах ЄС і на міжнародному рівні; вжити необхідних заходів для депонування матеріалів, створених у цифровому форматі, щоб гарантувати їх довгострокове збереження.

У Додатку № 1 до Рекомендації зазначено, що державно-приватні партнерські відносини для оцифрування необхідно будувати за принципами поваги до права інтелектуальної власності, відповідності правилам конкуренції у Євросоюзі, доступності оцифрованих об'єктів через «Європіану», прозорості процесу налагодження відносин і укладання угод. Комісія зобов'язала держави-члени раз у 2 роки звітувати про здійснені ними заходи згідно з положеннями Рекомендації⁴³.

Підсумком багатоаспектної інтегративної діяльності Єврокомісії щодо правового врегулювання «сирітських творів», яка здійснювалася у широкій співпраці з урядами держав-членів, інституціями культурної спадщини, експертами, науковцями, стало прийняття у жовтні 2012 р. базового нормативно-правового акта – Директиви 2012/28/ЄС Європей-

⁴³ Commission Recommendation of 27 October 2011 on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation. 2011/711/EU. URL: <http://data.europa.eu/eli/reco/2011/711/oj> (дата звернення 02.04.2022).

ського Парламенту і Ради про окремі випадки дозволеного використання «сирітських творів» (Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on certain permitted uses of orphan works).
(Далі буде).

REFERENCES

1. Andresen, H. (2020) On the internationalisation and harmonisation of archival law [Review]. *European Journal of Comparative Law and Governance*, 7(1), 64–88. Retrieved from <https://dx.doi.org/10.1163/22134514-00701002> [in English].
2. Benedysiuk, I. M. et al (2018). *Posibnyk dlia suddiv z intelektualnoi vlasnosti* [Guide for judges on intellectual property]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Bernska konventsiiia pro okhoronu literaturnykh i khudozhnykh tvoriv. Paryzkyi akt vid 24 lypnia 1971 roku, iz zminamy vid 28 veresnia 1979 r. [Berne Convention on the Protection of Literary and Artistic Works. Paris Act of July 24, 1971, amended on September 28, 1979] In *Zakonodavstvo Ukrainy pro intelektualnu vlasnist. Tematychna zbirka: u 3-kh tomakh. Mizhnarodni dohovory Ukrainy z pytan intelektualnoi vlasnosti*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Borowiecki, K. J. & Navarrete, T. (2017). Digitization of heritage collections as indicator of innovation [Review]. *Economics of Innovation and New Technology*, 26(3), 227–246. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/10438599.2016.1164488> [in English].
5. Dusollier, S. (Comp.) (2011). CDIP/7/INF/2 – Scoping Study on Copyright and Related Rights and the Public Domain. WIPO. Committee on Development and Intellectual Property (CDIP). Seventh Session, Geneva, May 2 to 6, 2011. Retrieved from CDIP/7/INF/2 – Scoping Study on Copyright and Related Rights and the Public Domain (wipo.int) [in English].
6. Commission Recommendation of 24 August 2006 on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation. (2006/585/EC). Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/reco/2006/585/oj> [in English].
7. Commission Recommendation of 27 October 2011 on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation. 2011/711/EU. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/reco/2011/711/oj> [in English].
8. De Decker, J., Lévy, M. & Niggemann, E. (2011). The New Renaissance. Report of the «Comité des sages». Reflection group on bringing Europe's cultural heritage online. Brussels. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/79a38a23-e7d9-4452-b9b0-1f84502e68c5> [in English].
9. Dean, K. (2014). Digitising the modern archive [Review]. *Archives and Manuscripts*, 42(2), 171–174. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/01576895.2014.911679> [in English].
10. Dryden, J. (2017). Copyright exceptions: an archivist's perspective [Review]. *WIPO Magazine*, 4, 16–19. Retrieved from https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2017/04/ [in English].
11. Frosio, G. (2012). *Communia and the European Public Domain. Project: A Politics of the Public Domain. The Digital Public Domain: Foundations for an Open Culture* (M. Dulong, de Rosnay, Juan Carlos De Martin, Ed; pp. 3–45).

Retrieved from <https://www.openbookpublishers.com/books/10.11647/obp.0019> [in English].

12. Kapitsa, Yu. M. (2019). Dyrektyva 2019/790 Yevropeiskoho Soiuzu pro avtorske pravo v yedynomu tsyfrovomu rynku ta pytannia adaptatsii zakonodavstva Ukrainy [Directive 2019/790 / EU on copyright in digital single market and the issue of adaptation of Ukrainian legislation]. *Informatsiia i pravo*, 3(30), 65–77.

13. Kodynets, A. (2017). Reformuvannia zakonodavstva u sferi intelektualnoi vlasnosti: napriamy, problemy, perspektyvy [Reforming legislation in the field of intellectual property: directions, problems, prospects]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*, 4, 49–58. [in Ukrainian].

14. Kodynets, A. O. (2016). Tsyvilno-pravove rehuliuвання zoboviazalnykh informatsiinykh vidnosyn [Civil law regulation of binding information relations]. Kyiv. [in Ukrainian].

15. Mamchur, L. & Syttsevoi, V. (2021). Spivvidnoshennia poniat «syrytskyi tvir» i «tvir, shcho pereishov u suspilne nadbannia» v suchasnomu avtorskomu pravi [The relationship between the concepts of «orphan work» and «work that has entered the public domain» in modern copyright law]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*, 5, 13–24. [in Ukrainian].

16. Ogilvie, B. (2016). Scientific archives in the age of digitization [Review]. *Isis. A Journal of the History of Science Society*, 107(1), 77–85. [in English].

17. Pikhurets, O. V. & Lytvyn, S. Y. (2017). Rozvytok pravovoho rehuliuвання vidnosyn, poviazanykh iz vykorystanniam «syrytskykh tvoriv» v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [The development of legal regulation of relations related to the use of «orphan works» in Ukraine and the EU countries]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu, Serii Pravo*, 44(1), 81–86. [in Ukrainian].

18. Potiekhina, V. O. (2008). *Intelektualna vlasnist: navchalnyi posibnyk* [Intellectual property: educational guide]. Kyiv. [in Ukrainian].

19. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 23.12.1993 № 3793-XII [The Legislative Act of Ukraine, dated 23.12.1993 № 3793-XII] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> [in Ukrainian].

20. Samuelson, P. (2003). Preserving the positive functions of the public domain in science [Review]. *Data Science Journal*, 2, 192–197. Retrieved from <http://doi.org/10.2481/dsj.2.192> [in English].

21. Samuelson, P. (2006). Challenges in mapping the public domain. *The Future of the Public Domain: Identifying the Commons in Information Law* (L. Guibault, P. Bernt Hugenholtz, Ed.; pp. 7–25). Kluwer Law International. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=KJmNGglq0nWC&pg=PA7&dq=Pamela+Samuelson&lr=&cd=11&redi> [in English].

22. Shtefan, O. (2017). Pravovyi rezhym vykorystannia syrytskykh tvoriv [Legal regime for using orphan works]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*, 2(2), 184–191. [in Ukrainian].

23. Shtefan, A. S. (2017). *Avtorske pravo i sumizhni prava: osoblyvosti pravovoi okhorony, zdiisnennia ta zakhystu* [Copyright and related rights: special features of legal protection, implementation, and protection]. Kyiv. [in Ukrainian].

24. Shtefan, A. S., Drobiazko, V. S. & Shabalin, A. V. (2018). *Avtorske pravo i sumizhni prava v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv* [Copyright and related rights in the context of European integration processes]. Kyiv. [in Ukrainian].

25. Sutton, D. (2019). Background paper on archives and copyright. WIPO. Standing Committee on Copyright and Related Rights. Thirty-Eighth Session Geneva, April 1 to 5, 2019. Geneva, 22. Retrieved from https://www.wipo.int/meetings/en/details.jsp?meeting_id=50418 [in English].
26. The Europeana Public Domain Charter. Retrieved from <https://pro.europeana.eu/post/the-europeana-public-domain-charter> [in English].
27. Trotska, V. (2013). Rozshukuiutsia nevidomi «batky» tvoriv-syrit [Unknown «parents» of orphan works are wanted]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*, 5, 32–39. [in Ukrainian].
28. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV [The Legislative Act of Ukraine, dated 16 January 2003 № 435-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
29. UNESCO. General Conference 32nd session, Paris, 15 October 2003. Recommendation concerning the Promotion and Use of Multilingualism and Universal Access to Cyberspace. Retrieved from <https://en.unesco.org/recommendation-multilingualism> [in English].
30. Vuopala, A. Assessment of the Orphan works issue and Costs for Rights Clearance /European Commission DG Information Society and Media Unit E4 Access to Information. May 2010. Retrieved from http://cultivate-cier.nl/wp-content/uploads/2012/03/vuopala_report.pdf [in English].
31. WIPO/GRTKF/IC/40/INF/7. Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. Fortieth Session Geneva, June 17 to 21, 2019. Glossary of key terms related to intellectual property and genetic resources, traditional knowledge and traditional cultural expressions. Document prepared by the Secretariat. Geneva, 2019. Retrieved from https://www.wipo.int/meetings/en/doc_details.jsp?doc_id=433258 [in English].
32. Yakubivskyi, I. Ye. (2019). *Problemy nabuttia, zdiisnennia ta zakhystu mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti v Ukraini* [Problems of acquisition, exercising, and protection of intellectual property rights in Ukraine] (*Extended abstract of Doctor's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].

Lyudmyla Prykhodko

Candidate of Historical Sciences,

Senior Research Associate,

Senior Research Associate

Department of Archival and Documentary Studies,

Institute of Archival Studies

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

of National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1674-1001>

«ORPHANT WORKS» AS OBJECTS OF COPYRIGHT: CONCEPT, LEGAL REGIME OF USE

Abstract. The purpose of the work is to comprehensively investigate «orphan works» as objects of copyright: the causes and scale of the problem; consider

the conceptual legal interpretation, essential features, detection mechanisms, legal grounds for the transition to the public domain, experience in developing a legal regime for their use in the European Union, Great Britain, Canada, and the United States in the context of increasing public demand for the possibility of free and high-tech access to knowledge, innovations, and cultural heritage; to analyze the initiatives of Ukrainian scientists and developments in Ukrainian legislation on this topic. To achieve the goal, the following issues were considered: normative legal acts of the legislation of Ukraine, which regulate social relations in the field of copyright and related rights; acts of secondary EU law (directives and recommendations) that defined the legal and organizational mechanisms for the legal activity of «memory institutions» for the use of «orphan works» in the context of the digitization of European cultural heritage and access to digital content; legislative acts of individual foreign countries related to the issues of the article. **The research methodology** is based on the application of general scientific (historical, logical, systemic, structural-functional, logical-semantic) and special scientific (comparative legal, terminological analysis, source analysis and synthesis) methods. **The scientific novelty**, considering the lack of research in Ukrainian archival studies of the mentioned topic, is in the comprehensive coverage of the foreign experience of legalizing the use of «orphan works». **The conclusions** justify the need to study this experience and adapt it to solving the problems and tasks of archival affairs of the state.

Key words: «orphan works»; Copyright; National Archival Holdings; Commission of the European Union; cultural policy; cultural heritage; directives; recommendations.

ВІЙНА ОЧИМА ІСТОРИКА-СУЧАСНИКА

DOI 10.47315/archives2022.330.079

УДК 930.2:004.774]:94(477)«2022.02/04»

Георгій Папакін
доктор історичних наук,
директор,
Інститут української археографії
та джерелознавства імені М. С. Грушевського
НАН України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5647-1686>

ДОПИСИ ПІД РЕВІННЯ СИРЕН (Продовження. Початок – у № 1, 2022)

21 (2 квітня)

Шановні мої друзі, колеги, відвідувачі профілю!

Війна з Росією триває вже 38-й день. Вирішив у своїх дописах торкнутися засадничих проблем армії, тієї «несокрушимою и легендарной», яка нині топче нашу землю, вбиває наших людей, гвалтує, мародерить, але не дуже бажає зустрічатися з нашими українськими воїнами.

До речі, однозначно погоджуюся з тим, що вона «легендарная». Навколо неї стільки легенд створено впродовж століть, що варто розібратися з ними від початку. А початок сучасної армії РФ – це XVIII ст., доба Петра I. Отже, подаю кілька сюжетів стосовно створення армії Російської імперії. Всі цитати взято з офіційного російського видання «Письма и бумаги императора Петра Великого», тому подаю без перекладу, щоб читачі самі оцінили рівень грамотності цього «великого» імператора.

АРМІЯ РОСІЇ: ПОЧАТОК ШЛЯХУ ГАНЬБИ І ЗЛОЧИНІВ. XVIII ст.

Кожна держава має пишатися своєю армією – колективним захисником її незалежності, народу, культури. Тому сьогодні всі ми у захваті від Збройних сил України, які б'ються за нашу незалежність. Наші бійці стійко захищають саме існування рідної держави і нації, вершать дива героїзму, віддають життя за Батьківщину.

© Г. Папакін, 2022

З іншого боку маємо армію Російської Федерації. Ту армію, яку називали «другою у світі» за могутністю, яка стала правонаступником Радянської армії (РККА), армії Російської імперії. Всередині російської держави (раніше – СРСР) було культивовано ідеологічний міф про її могутність, непереможність, здатність подолати буквально всіх на планеті. Вона називалася армією – головним переможцем нацистської Німеччини та Японії у Другій світовій війні. Начебто не було армій США, Великої Британії, сил Опору в Європі, які вдало громили німців та японців в Африці, на Тихому океані, відкрили Другий фронт в Італії, Нормандії, на Балканах. Нарешті, варто згадати, чією зброєю і матеріальними ресурсами воювала Червона армія на Східному фронті, починаючи з зими 1941 р. Для кожної нормальної людини (мешканці РФ до таких, звісно, не належать) зрозуміло, що без англо-американського ленд-лізу СРСР був би обов'язково розгромлений уже 1941 або принаймні 1942 р.

Велич російської армії насправді виявилася велетенською мильною бульбашкою – і 1941 р., і сьогодні. Але варто здійснити глибокий історичний екскурс у XVIII ст. – період становлення цієї армії. Варто оцінити не за міфами й історичними легендами, а за справжніми джерелами, наскільки «могутньою» і «непереможною» була та армія. За якими моральними засадами її створено.

XVIII ст. розпочалося з грандіозної воєнної катастрофи Московського царства. В листопаді 1700 р. під осадженою Нарвою велике московське військо (30 тис. стрільців, дворянська кіннота, гвардійські полки та новонабрані драгуни) було на голову розбито 8 тисячами шведів. Під проводом свого юного короля Карла XII північні воїни сміливо розтрошили московський табір, захопили весь генералітет (фельдмаршала, 10 генералів), артилерію та казну. Під час панічної втечі дворянська кіннота зламала міст через Нарову, і значна кількість її просто потонула. Лише царю вдалося напередодні втекти. Очевидно, він не просто злякався шведів. Пётр об'єктивно оцінив боєздатність свого війська, тому при перших вістках про наближення противника швидко наклав п'ятами.

Після провалу своєї неспровокованої (адже тільки 1699 р. було укладено мир зі Швецією) авантюри під Нарвою цар серйозно взявся за підготовку нової армії, яка б змогла протистояти Карлу XII. На жаль, шляхетний шведський воїн, занурившись на довгі 7 років у полювання за королем Речі Посполитої та саксонським курфюрстом Августом, забезпечив Петру достатньо часу для реформування московського війська.

Офіцерський корпус нової армії цар запрошував з Європи, оскільки досвідчених російських старшин практично не існувало. Пётр навіть пропонував європейським королям дуже своєрідний бартер. Наприклад, у січні 1701 р. цар просив данського посланника в обмін на 3 полки піхоти і 3 полки драгунів направити йому одного генерал-майора, 2-х полковників, 3-х полуполковників, 4-х майорів, 8 капітанів і по 12 поручників і прапорщиків. Наприкінці 1703 р. Пётр шукав у Відні «в нашу службу полковников, подполковников, маєоров и старых искусных капитанов, как конных, так и пеших». Потрібні були йому військові інженери, артилерійські офіцери, лікарі тощо. На той момент він обіцяв завербованим «золоті гори»: підвищення у званнях, «особливі ознаки милості», маєності тощо. В результаті іноземці склали до 70% усіх полковників і генералів. Наприклад, склад вищого командування царської армії

в битві при Лісній (вересень 1708 р.) був таким: сам цар, генерал від кавалерії князь А. Меншиков, генерал-майор князь М. Голіцин. Усі інші – іноземці: генерал-майор Михаїл Бем, генерал-лейтенант Родіон Боур (Бауер), генерал барон Людвіг-Ніколас фон Галарт (Аларт), генерал-поручник князь Фредерік Гессен-Дармштадський, генерал-майор Гебгарт Пфлуг, генерал-майор граф Отто-Рудольф Шаумбург (Шомберг). Отже, маємо всі підстави стверджувати, що саме вони стали справжніми «батьками» російської армії.

Проте європейські старшини і генерали, які технічно розбудували нову московську армію, мало вплинули на її сутність. Вона визначалася самим царем, який входив у всі найдрібніші деталі навчання армії, а головне – визначав стратегію й тактику, поведінку війська. Тому впродовж 1701–1707 рр. московська армія всіяко ухилялася від зіткнень з основними шведськими силами. Її дії зводилися до нападів на окремі незначні загони шведів. А найголовніше – всіма силами московити нищили мирне населення, чинили погроми, всіяко розоряли територію сусідніх володінь.

Московське військо вже під час рейдів у Лівонію 1702 р. заповзято застосовувало «тактику випаленої землі», що стала основною його діяльністю під час війни. Навіть сам Пьотр дорікав своїм воєводам зайвою жорстокістю. Командувач Ф. Апраксін виправдовувався: «...до сей Ижоры реки по самой дороге мыз и деревень было ретко и немного, и нужды б в них по ходу нашим войскам не было; а естли б их не пожечь, позаду нас в тех селениях неприятелские люди не толко служивые, и Латыши были б непрестанно и нашим бы и в проездех был излишней труд. А жжены, государь, мызы и всякие неприятельское селение близ реки Невы и по обе стороны дороги не в ближних местех, и тем неприятелю есть великая теснота в хлебных и в конских кормах; и когда в земле их пристанища им мало будетъ, тогда не толко к зиме, и в осень война будет их безсильна».

У період «лівонської кампанії» 1704–1705 рр. царські війська змогли захопити кілька шведських фортець (Ніеншанц, Дерпт, Мітава). Гарнізонам, що капітулювали, зазвичай було обіцяно евакуацію. Проте московити не дотримувалися свого слова. В кращому випадку шведам вдавалося залишити фортецю живими, але частіше їх попри обіцянки брали у полон. Цивільне населення страждало найбільше.

Особливо жорстоко поводитися московські війська під час взяття Нарви. Обложені після падіння основної фортеці відступили до старої цитаделі та замку, сигналами намагалися припинити бійню. Цар не без задоволення писав у проекті «известительнаго письма» про перемогу: «... салдаты наши слушать тово не хотели, но тотчас и во оную ворвались, а потом и в замок где неприятелю доброй тракътамент был, что и младенцев мало оставили».

У поразках дії московських вояків були такими ж жорстокими. Вони намагалися відігратися на полонених. Розгром з'єднання Б. Шереметьєва під Мур-мизою (6 миль від Мітави) 14 липня 1705 р. супроводжувався стратою всіх полонених шведів, як було зафіксовано у похідному журналі Б. Шереметьєва: «а Шведов, взятых в Митаве, всех в обозе нашем побили, дабы они к неприятелю паки не воротились».

Абсолютно нестриманими ставали московські вояки, коли відчували смак перемоги. Розгромивши під Лісною у вересні 1708 р. корпус Левенгаупта, що йшов на з'єднання з шведським королем, цар влаштував справжню різанину.

Втікачів, які намагалися сховатися у лісі, нищили калмики. На переправі через річку Сож з одного берегу шведів різали калмики, на іншому – від них не відставав російський бригадир Фасман. У полон потрапила лише незначна частина корпусу.

22 (3 квітня)

Дорогі мої друзі, колеги, колежанки, всі, хто заглядає на мій портал! Нині вже 39-й день героїчної боротьби нашого народу, наших воїнів проти рашистської навали. Проти «другої армії світу», тієї армії, яку за радянських часів називали «освободительницею», яка за царських часів «защищала славян» від турок тощо.

Але ми вже побачили, що від самого створення у XVIII ст. в її історії було небагато «славних» сторінок, проте не бракувало ганебних. Тому другий розділ мого допису – про «непобедимую».

Отже, як діяла московська армія по відношенню до цивільного населення Речі Посполитої, Балтії, України?

До цивільного населення ставлення московських вояків було просто жахливим. Так, бригадиру князю А. Волконському 4 липня 1707 р. було наказано йти Польщею до Силезького кордону. На цьому шляху він мав приймати до своїх лав поляків, які переходили на бік царя. Але з виступом шведів із Саксонії цих поляків цар наказував роззброїти, відібрати коней і примусити присягнути на вірність під загрозою смертної кари. А на селян, міщан, у т. ч. євреїв сіл і містечок, що належали противникам Москви, за особистим розпорядженням царя накладалася нещадна контрибуція: «с кресьян по десять ефимкоф з дыму присяглого, в городах с мешчан по петнатцати ефимков, с Жидоф по дватцати по три ефимка з дыму ж присяглого; а хто не даст, жечь». Так само повному нищенню підлягали «все мелницы, хлеб (которого сами употребить не могут), фураж и протчее все, еже к ползе неприятеля обретаецца (кроме единых домоф, в которых ему ползы нет) жечь и разорять без остатку, не разбирая, противьныя или непротивьныя». Причому на пограбування маєтків прямих ворогів Москви не існувало ніяких заборон. У наступному наказі від 19 липня 1707 р. йшлося про те, щоб і ті маєтки, що перебувають в закладі у монастирів, не обходити контрибуцією, «понеже монахам богатство не надлежит». Тобто, така собі «секуляризація» на свою користь.

Так само московське військо поводитися і на українських землях. Коли в 1708 р. остаточно визначився напрям просування шведів в Україну, цар надав генерал-майору Н. Іфланту, командирі каральної бригади з 4-х драгунських полків, указівки щодо застосування тактики «випаленої землі», здійснення терору над місцевим населенням: «Ежели же неприятель пойдет на Украину, то иттить у него передом и везда правиант и фураж, також хлеб стоячей на поле и в гумнах или в житницах по деревням (кроме толко городоф), (чего сами не могут употребить), полской и свой, жечь не жалея и строения перед оным и по бокам, также мосты портить, леса зарубать и на болших переправах держать по возможности. Все мелницы також жечь, а жителей всех высылать в леса с пожитками и скотом в леса. Також, чтоб жернов не оставлявали, брали с собою или разбивали. А ежели где поупряметца выттить в леса, то и деревни жечь. И о сем наперед сказать. Також и то сказать везде: ежели хто повезеть к неприятелю что ни есть, хотя за денги, тотъ будетъ повешен, також равно

и тот, которой ведает, а не скажет. Також деревъни, из которых повезут, жечь же». Одним словом, терор адресувався всьому населенню України.

Більше того, аналогічну інструкцію було надано у вересні 1708 р. козакам Івана Мазепи: ««...и где не может удержать, наперед все велел жечь». Звісно, вони такого не стали робити і на загал ухилилися від спільних з карателями Н. Іфланта акцій.

На окрему згадку заслуговують ті «моральные скрепы», які цар насаджував у війську.

Статутні військові документи, що готувалися в основному особисто Петром, містили дуже своєрідне розуміння правил ведення війни. «Правила сражения», або «Некоторые регулы, которыя при баталии предостережены быть имеют» (1708 р.) вже у першому абзаці закликали генералів і офіцерів розпалювати ненависть до ворога: «Когда прежде у всей армии всевышшаго Бога о щасливом успехе с надлежащим благоговением просили и так господа генералы, как и все прочия офицеры, войску прежестокия и неслыханныя поступки Швеция таким образом представили, чтоб оное довольно из того усмотреть могло, что Всевышний милостивую свою руку от них отнимает и нас употребить изволяет праведное свое отмщение и наказание над ними учинить...». Це свідчило про низький моральний стан московського війська, внаслідок чого потрібно було розпалити ненависть до ворога. Доказом став перебіг бою під Головчином 3 липня 1708 р. Карл XII форсував річку Березину, наніс дошкульного удару піхоті генерала Репніна і кавалерії фельдмаршала фон дер Гольца. Сам Пётр писав про цей бій: «...некоторые полки должности своей не исправили: знамя и несколько пушек потеряли, инья не хотели к неприятелю ближе ехать, иные в конфузию пришли, так же караулы меж дивизиями фелтьмаршала и генерала Репнина худо и без известия неприятельского переходу держали...». Обоих командирів було віддано під суд. Але це не завадило оголосити про перемогу московської армії, і в історичній російській літературі досі йдеться про поразку шведів під Головчином. Англійський посол Чарльз Вітворт писав до Лондона, що жодній з царських переможних реляцій довіряти не можна, бо вони всі брехливі.

Мешканці російських губерній та новозавойованих земель, яких перетворили на рекрутів московського війська, не бажали воювати. Як правило, вони прагнули втекти ще дорогою до війська. Тому цар давав поради: «Того для надобно их утвердить круговою порукою человек по двадцати и болши и друга на друга спрашивать, дабы всякой мог ответ дать за своего товарища. Также, когда с Москвы отправлять их станут в армею, тогда ружей им не давать, а посылать за ними на подводах в Севск, а там без указа не давать ружья». Згодом він запропонував увести кругову поруку не лише серед рекрутів, але й залучити до неї батьків і родичів, «дабы всякой мог ответ дать за своего свойственника или товарища». З упійманими дезертирами розправа була жорстока. Наказуючи стратити групу втікачів із московського війська, захоплених у Польщі, цар як справжній садист написав: «первова Вьялова надобно ростреливать здали, что он нескоро умер (а другово скоряя), ибо оной Вьялов был заводчиком и другова подговаривал...».

Така само кругова порука і карна відповідальність за здачу водилася для всіх комендантів обложених міст. У тогочасних умовах це були надто жорсткі заходи, що виходили далеко за межі усталеної військової етики.

Отже, є всі підстави стверджувати, що російська армія від самого початку свого створення мала ті риси, які так яскраво проявилися в наші дні. Це – низький моральний рівень вояків, підступна жорстокість у відношенні до солдатів противника, а особливо до мирного населення. Надані обіцянки, укладені умови практично ніколи не виконувалися. Мародерство, здирство командирів і солдатів усіяло заохочувалися. Стиль ведення бойових дій передбачав, насамперед, тактику «випаленої землі», як чужої, так і власної. При тому всьому моральний стан війська був низьким. Для підтримання елементарної дисципліни застосовувалися жорстокі репресії, вводилася кругова порука однополчан, навіть батьків і родичів. Попри те, що створювали російське військо європейські офіцери й генерали, їм не вдалося привити московитам загальноприйняті норми і закони ведення бойових дій, шляхетне ставлення до супротивника, елементарну повагу до цивільного населення.

Мундири європейського зразка, сучасна зброя не робили з московитів справжнього війська. Вони лишалися ордою варварів, саме наближення яких до кордонів тогочасних держав викликало жах. Жоден з європейських володарів не бажав бачити їх навіть як союзників. А коли московське військо перетинало будь-який кордон, то за ним ішли злочини, мародерство, наруга над цивільним населенням, нищення міст і сіл. Одним словом, усе те, що коїться нині на окупованих Росією українських теренах. У цьому сенсі сучасна російська армія – гідний спадкоємець петровської.

23 (7 квітня)

І ЗНОВУ ПРО «ІНШУ РОСІЮ»

Іде 43-й день рашистської навали. Нечуваної у ХХІ ст. війни цивілізацій, коли добро бореться зі злом у найчистішому, рафінованому вигляді. Після нищення цивільних і культурних об'єктів, після «Бучанської різанини», яка відбувалася практично в кожному окупованому населеному пункті – ми ніяк не полишаємо марну справу. Абсолютно даремні пошуки «хороших русских», «иной России».

Даремні пошуки чорної кішки у темній кімнаті. Немає ніякої іншої Росії, окрім тієї, яка руйнує наші міста і села, нищить наш народ лише за те, що він не зрікається українства. Яка заздрить нам у всьому, готова просто стерти з лиця землі всю Україну та всіх її громадян тільки за те, що вона – Україна, і ніколи не стане Росією. За те, що вони – не «брати» і не бажують стати ними.

Масове обурення викликав пропагандистський російський матеріал «Что нам делать с Украиной». Абсолютно справедливе обурення, бо це – дорожня карта путінської, рашистської агресії. Але чомусь інший текст, автором якого є московський професор А. Зубов, поширюється нині як голос «иной России».

Текст цікавий, професійний, сповнений ненависті до «більшовиків». Він так і названий: «Последняя война большевицкой России». Відчувається, що автор щиро бажає поразки нинішній російській владі, яка для нього – більшовицька, чекістська, сформована 105 років тому. Яка названа «формой существования», в основі якої – бажання влади, що спирається на «систему организованного жестокого насилия». З цим важко сперечатися, тому що це – правда. Разом із тим немає правди у проклямованій тезі «Большевизм – не идеология,

а форма существования. Идеологии большевизм может использовать разные – социалистическую, либерально-рыночную, национально-патриотическую, космополитическую». Ніколи не існувало риночного і ліберального більшовизму, як і космополітичного. Проте головне не в тому.

Московський професор лукаво замовчує той найголовніший факт, що на-самперед більшовизм – імперський, це суть його ідеології, а більшовизм – це якраз ідеологія російського люмпен-пролетаріату. Таким він народився і таким є до самого останнього часу. Саме в імперськості, що проявилася буквально з першого моменту приходу до влади в Росії, і полягає його спадковість із добільшовицькою Росією. За великим рахунком, Іван IV Лютий, Пётр I, Ніколай I, Століпін – теж більшовики. Гетьман П. Скоропадський називав таких «правими більшовиками».

Бо вони будували Велику Росію за допомогою абсолютної влади, що спиралася на «систему організованого жестокого насилія». Опричники, Преображенський приказ, Таємна канцелярія, корпус жандармів, Третє відділення «собственной его императорского величества Канцелярии», охоронне відділення – прямі й безпосередні попередники ЧК-ГПУ-НКВД-КГБ-ФСБ. Усі вони діяли поза межами законів, були одним із двох стовпів московського режиму. Другий стовп – беззастережна брехня, пропаганда, маніпулювання свідомістю.

Професор Зубов позірно аплодує українській боротьбі з нинішнім кремлівським режимом. Він сподівається на поразку «большевистской России», що почалася з війни за Україну, і тим може закінчитися. Але що ж далі? Що саме, на думку московського професора, має прийти натомість?

А відповідь дуже проста. Її можна побачити в останньому абзаці тексту: «...в той открытости и свободе, которая свойственна украинским воинам, я узнаю и наших русских «добровольцев» 1918–22 годов. Это – одна война, война за человека, за право быть свободным человеком на своей земле». Це – не обмовка. Зубов дійсно намагається проводити паралель між російською Добровольчою армією зразку 1918–1920 років та українським спротивом рашистській навалі сьогодні. Проте ті «добровольцы» воювали не за свободу, за «свободного человека». Вони билися з більшовиками насмерть фактично за один і той самий імперський проєкт. Адже і ті, і інші зятя побороювали визвольні змагання всіх народів колишньої Російської імперії: в Україні, на Кубані, в Казахстані, Сибіру, на Волзі, в Середній Азії та на Далекому Сході. Прямий приклад: під час війни з Польщею 1920 р. колишні білогвардійці валом пішли в Червону армію, отримуючи за це амністію від більшовиків. Вони відчували, що це – війна імперії з ненависними «инородцами», «полячишками».

Нарешті, згадаємо прямий вислів вождя Білої російської армії А. Денікіна: «Никогда, конечно, никогда никакая Россия – реакционная или демократическая, республиканская или авторитарная – не допустит отторжения Украины». А з усіх лозунгів, що їх використовувала Біла армія впродовж 1918–1920 рр., лише один не викликав ні в кого заперечень: «Великая, Единая и Неделимая Россия». Це – так само за спогадами А. Денікіна.

Тому не можна погодитися і підтримати висновок московського професора: «Ныне на просторах Украины идет новая Отечественная война украинского народа против большевизма». Так, наша Вітчизняна війна 2014–2022 рр.

Ні, не тільки і не стільки з російським більшовизмом. Це війна з усією Росією в її імперській іпостасі, незалежно від її конкретного обличчя: більшовизм, монархізм, євразійство тощо. В робочому кабінеті Путіна в Кремлі (не тому, де він приймає гостей, а в тому, де він нібито працює) висить портрет не Леніна і не Сталіна. Там – портрет Петра I. І ведуть війну з російського боку не якісь міфічні «старые офицеры КГБ». Ні, це молоді рашисти, які знаходяться в армії, які підтримують вторгнення в Україну, які закликають «мочить хохлов» до останнього.

Насправді між професором Зубовим і Путіним різниця не така вже й велика. Один робить все, щоб подолати Україну, «окончательно решить украинский вопрос». Другий – буде вітати розгром «большевицкой России», а питання України відкладе на майбутнє. Але його «новоімперська» Росія так само прийде до необхідності «окончательно решить украинский вопрос». Це буде не завтра, але такий час обов'язково настане. І щоб не чекати на наступну Вітчизняну війну з Росією, потрібно остаточно вирішити російське «імперське питання».

24 (9 квітня)

Дорогі мої друзі, колеги, колежанки, брати і сестри! Вже півтора місяця триває наш нерівний бій з рашистами, мета яких уже остаточно відома. Це – повне нищення України, всього українського (навіть до українського борщу дійшли), повний контроль території, введення окупаційних військ на Захід України та багато інших «хотелок».

Зрозуміло, нічого з такого не станеться. І не може статися навіть теоретично. Але є питання, яке турбує, мабуть, усіх у світі. Це проблема завершення війни. Західні й наші експерти малюють різні сценарії, в яких обов'язково присутні фрази: «Байден зробить таке», «Джонсон не допустить», «Ердоган допоможе» та таке інше. Так, усе правильно. Ці діячі – ключові гравці на цій кривавій шахівниці, в яку сьогодні перетворив світ Путін і його поплічники. Всі сценарії подальших дій, визначення дати завершення (замороження) воєнних дій, опрацьовані професіоналами, є дуже ґрунтовними.

Але, як завжди, залишається одне «але». Ці професіонали досі чомусь не зрозуміли, що, окрім чільних світових діячів, з 24 лютого 2022 р. почав діяти зовсім інший, найпотужніший фактор. Він просто відсутній в їхніх підрахунках сил, окресленні дій світових лідерів.

На мою думку, без його врахування прогнози стають хибними. Цей фактор – український народ, армія України. Він проявився за 45 днів нашого спротиву. Цей фактор насправді стає вирішальним. Велика подяка всім державам, які допомагають нам у цій війні, війні світу та темряві. Їхня зброя, їхні санкції, їхні гроші нам украй потрібні. І допомога потрапляє в найнадійніші руки. Служить найшляхетнішій меті.

Боротьба вже вийшла за межі якогось локального військового конфлікту, що викликає стурбованість світової громадськості. Злочини, що їх скоїли рашитські загарбники (геноцид, військові злочини, злочини проти людяності) за ці півтора місяці, не залишили жодного клаптика поля для домовленостей. Нині все залежить не від переговорів, а лише і тільки від нас, від нашої стійкості, впертості, бажання розбити й остаточно добити останню в світі «імперію зла».

Не можу категорично погодитися з тим, що «лише Путін зможе зупинити війну». Ні! Він не хоче цього, ніколи не зупинить її, скільки б його (і абсолютно даремно) не умовляли Е. Макрон з О. Шульцем. Тут просто цікаво почути, а що ж саме відповідає Путін на аргументи обох цих європейських діячів щодо припинення війни? Розповідає про «українських фашистів», яких потрібно денацифікувати? Але всі вже переконалися, що саме рашизм є фашизмом ХХІ ст.

Насправді кінець війни залежить тільки і виключно від дій ЗСУ, всього українського спротиву, від усього українського народу, який гуртується заради Перемоги у Вітчизняній війни з рашистським загарбником. Уже очевидно, що ніякі «домовленості посередині» не завадять новим обстрілам, підступним діям, самому продовженню війни найбруднішими, найогиднішими методами. Згадаймо – всі брутальні, звірячі вчинки загарбників ставали ще більш нахабними саме під час перемовин у Білорусі та в Туреччині. Це – звичайний російський бекграунд перемовин.

А стосовно західних прогнозів – ми знаємо їх ціну. За ними путінські танки за 3 дні мали бути у Києві. За ними спротив України мав тривати не більше тижня. За ними мільйони українців мали втекти за кордон, а не захищатися. За ними Росія однозначно перемагала нашу державу, бо в неї – «друга армія в світі».

Так от, немає вже «другої армії». Не тому, що вона остаточно розбита. На жаль, до цього ще далеко. Але тому, що вона виявилася ніякою не «другою», і навіть не якоюсь десятою. Насправді це – збіговисько мародерів, гвалтівників, злочинців, кероване такими ж злочинцями і мародерами. Її ніколи не подолати ЗСУ та Тероборону, наших партизанів, навіть цивільних громадян, які готові щодня виходити на вулиці окупованих міст із протестами. Її ніколи не подолати українців саме тому, що вони – українці, незалежно від етнічного походження. Бо всі вони – вільні громадяни вільної держави, які ніколи не скоряться ніякому загарбнику.

Отже, я більш ніж упевнений, що український фактор перемоги над Росією – найбільш вагомий, однозначно вирішальний. Україна бореться, Україна перемагає і Україна перемаже. Нові жертви цієї боротьби, на жаль, неминучі. Але саме вони закладають підґрунтя нового світового порядку – без держави-терориста, рівноправного, вільного, демократичного порядку. В якому всі проблеми розв'язуються не за бажанням кількох лідерів, а за волею демократичних народів, світової громадськості. Тієї громадськості, тих мільйонів людей, які по всьому світові засуджують агресора, вимагають дієвих санкцій проти нього, повної ізоляції Росії, її дерашизації. І обов'язково – міжнародного суду над головними військовими і політичними злочинцями.

Слава Україні! Героям слава! Слава нації! Смерть ворогам!

25 (15 квітня)

Дорогі мої друзі, колеги та колежанки, читачі моїх дописів, брати і сестри!

Якраз про «братерство» хочеться поговорити сьогодні, на 51-й день військової агресії Рашастану проти «братньої» України. Справжній вигляд цього

«братерства» видно вже неозброєним оком: Ірпінь, Буча, Гостомель, Бородянка, інші міста і села України, куди вломився ворог. Руїни Маріуполя, розтрощені будинки і сотні жертв серед цивільних мешканців Харкова, Чернігова, Миколаєва... Жертви Краматорська... Це все пропонує нам «старший брат» в обмін на капітуляцію. Як помсту за непокору, незламність, патріотизм.

Не дивують слова про «братерство» від агресора Рашастану, який не може пробачити нам, що ми відцуралися такого «брата» – шаленого вандала, п'яниці, мародера, гвалтівника.

Але дивують такі слова про «братні народи», «братовбивчу війну», що їх промовляють європейські лідери Е. Макрон і О. Шольц, Папа Римський Франциск. Це означає, що вони досі не розуміють (або вдають, що не розуміють) самої суті нинішніх подій. Це означає, що найбільше їхнє бажання – примирити двох «братів», які чомусь пересварилися, і «старший» почав бити «молодшого». Це означає, що російський/радянський імперський наратив «братства» настільки в'ївся не те що у свідомість, а навіть у підсвідомість цих діячів, що вони інакше не можуть дивитися на поточні події. Тому і закликають до «братнього» примирення. Нехай, мовляв, «брати» протягнуть один одному руки, і весь цей жах миттєво припиниться.

Тому варто пошукати корені цього «братерства», вірніше, цього міфу про 2-х (3-х) «братів» зі «спільної колиски».

Немає сенсу спростовувати міф про «спільну колиску» радянського походження. По-перше, тому що не відома жодна інша нація або країна у світі, яка б мала в своїй історичній пам'яті таку нісенітницю. Ані Франція з Німеччиною, які мали в минулому спільну державу – імперію Карла Великого. Ані Англія з Францією попри те, що принаймні в XI–XIII ст. французько-нормандський етнічний компонент був провідним в Англії. Ніхто нині не назве німців і австрійців «братами» (хоча на цьому свого часу наполягав Гітлер). Утім, Рашастан це не зупиняє, адже «аналоговнет».

По-друге, відсутні будь-які історичні підстави говорити про «братерство» українців і росіян. Українці споконвіку жили на своїй землі, творили свої держави – від Середньовічної Русі до Гетьманату, Україну у визвольних змаганнях XX ст., не претендуючи на інші території, або ж брали активну участь у політичному житті держав, споріднених їм за духом вольності і поваги до демократії (Велике князівство Литовське, Річ Посполита).

Натомість т. зв. Заліська Русь повністю відійшла від традицій Києва і Галича, зазнала величезних впливів азійських народів, підпала під політичну зверхність Великої Орди з XIII ст. Це була держава, що розбудовувалася на зовсім інших засадах, яка ввібрала зовсім іншу спадщину – азійську, деспотичну. Впродовж віків ішла розбудова азійського царства, яке проявило своє обличчя в постатях Івана Лютого, Петра та ін. І в XVII ст. московити, які подолали всіх інших конкурентів (Новгород, Рязань, Тверь тощо), зовсім не вважали українців братами і навіть одновірцями. Приїжджих з України перехрещували, а листи від гетьманів – перекладали, бо не розуміли староукраїнської мови.

І тільки наприкінці XVIII ст., використовуючи право сильного, росіяни почали вважати українців за таких собі «недоросіян», хоча практично 2 століття до того жилися культурними досягненнями українського народу, привласнюючи його спадщину. Так народився концепт «старшого брата»,

який нібито врятував «молодшого» від жорстоких панів-поляків, приніс йому «свободу», затиснув у «братських обіймах». А «всі українські гетьмани, окрім Богдана Хмельницького, були зрадники» – так указувалося у створеній в Москві й Санкт-Петербурзі версії української історії.

За радянських часів концепт «російського старшого брата» набув ще більшого сенсу. Навіть завоювання України виправдовувалося тим, що віднині «російські революціонери допомагали українським робітникам і селянам боротися з класовим ворогом». Після 1917 р. «молодший брат» на знак подяки за «братську турботу» мав віддавати російським більшовикам все, що в нього було, і навіть більше того. Внаслідок цього мали ми 2 штучних Голоди 1921–1923, 1946–1947 рр. та Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. як вияв щирої «братньої любові». За цього «брата» українці проливали кров у війнах 1939–1945 рр., під час афганської авантюри, віддавали свої сили задля «підняття цілини», на «будовах комунізму».

Тож немає у нас такого «брата». Немає і не може бути «братньої любові» до тих, хто століттями знущався над нашим народом, забороняв мову і культуру України, і нарешті прийшов у наш дім знищити нас, остаточно розв'язавши «українське питання».

Слава Україні! Героям слава! Слава нації! Смерть ворогам!

26 (19 квітня)

Дорогі друзі, колеги і колежанки, на 55-й день відвертої та брутальної рашистської агресії, коли під обстрілом весь Південь і Схід України, коли ракети Рашастану нищать інфраструктуру у Львові, коли від Маріуполя практично нічого не лишилося, але навіть ці руїни, здається, разом зі захисниками б'ються з ворогом, є потреба поговорити про науку.

Науку історію, ту науку, якою так довго нехтували наші можновладці. І яку, здається, нині намагаються знову відправити кудись на маргінес. Принаймні є сигнали, що МОН вважає гуманітарну складову навчання наразі не дуже потрібною.

Але насправді сьогодні вона вкрай необхідна. Найважче завдання її – повністю вийти з ідеологічної спадщини «руссакого мира» в історії. Потрібно не нове бачення, нове прочитання – а повна відмова від усієї тієї спадщини, повна ревізія і, навіть, цілковите заперечення, рішуче спростування. Якщо Рашастан обґрунтовує свою агресію вигаданими історичними резонами, то нам не можна мовчати.

Я вважаю, що осердям нашої нинішньої роботи мають стати принаймні 2 основних напрями (насправді їх більше, але нагальних – 2).

1. Доведення правосуб'єктності, державності України від найдавніших часів дотепер. Це не про укрів, які вирили Чорне море. Це про існування України як повноцінної держави – Середньовічної Русі в різних проявах (але не Давньої – це синонім античної, не Київської, бо термін Київська неодмінно тягне за собою Заліську, Московську). Це про ранньомодерну Україну: Гетьманщину, Слобожанщину, Правобережжя, Військо Запорозьке Низове як унікальні державні (і квазідержавні) утворення. Наголос на громадських рухах ХІХ ст. як зародку нової державницької парадигми. Погляд на Українську революцію 1917–1921 років як на рух до створення і функціонування

самостійної держави, яка постала на тлі розпаду Російської імперії, подібно до держав Центрально-Східної та Південної Європи, що виникла на уламках інших імперій. Нарешті треба визначитися з українською радянською державністю: що ж це було? Наша квазідержави (але наша!) чи відверта окупація з призначеними Москвою гауляйтерами, деякі з яких (одиниці) були навіть уродженцями України?

2. Створити сучасний наратив із розкриття взаємин України і Росії впродовж XIII–XXI ст. Війни потрібно висвітлити, але вже не на подієвому рівні (нового фактажу не додається, доведеться працювати з тим, що є). Варто попрацювати над розкриттям ідейних, ментальних, цивілізаційних основ іманентного російсько-українського конфлікту впродовж віків. Із точки зору глобальної історії – це не унікальне явище. Знаємо багато прикладів столітніх воєн, вікового протистояння народів і держав. Але нині таких конфліктів уже немає, адже відсутні імперські зазіхання на територію інших держав. Тільки одна держава у світі – Рашастан – сьогодні живе далеким вигаданим минулим, малює мапи завоювань, ділить Європу на сфери впливу виключно на свою користь, ставить собі за завдання знищити сусіда тільки за те, що той хоче жити своїм власним розумом. Тому дуже потрібно розкрити причини такого аномального явища.

Серед інших наших нагальних завдань, які позначу бодай коротко, – відвоювання нашої історико-культурної спадщини, для початку ментальне. Наприклад, чітка заява щодо приналежності «Слова про полк Ігорів» Середньовічній Україні, а не міфічній Давній Русі, до якої так люблять «примазуватися» росіяни. Наступне – аргументоване заперечення всіляким розмовам про «єдиний народ», «братній народ», адже не було в історії наших стосунків жодного, бодай короткого періоду, коли реально влада і населення Рашастану дійсно вважали українців братами. Нарешті, дуже корисним виглядає глибоке дослідження історії самого Рашастану, історії формування цього справжнього спадкоємця Великої Орди (а не міфічної «Древней Руси») як типової східної деспотії, яка з XVIII ст. лише маскувалася під європейську державу. Причому досить вдало, і навіть нині деякі з європейських лідерів продовжують її сприймати саме так.

Отже, завдань перед істориками, джерелознавцями, археографами, загалом культурологами стоїть надто багато. Головне, щоб держава нарешті здогадалася, що наша зброя – не менш важлива, ніж джавеліни і байрактари. Вразивши основу теорії Путіна про штучність і вторинність України, ми зможемо вразити саму основу рашизму і путінізму. Україна була, є і буде!

Слава Україні! Героям слава! Слава нації! Смерть ворогам!

27 (14 травня)

Дорогі друзі, колеги, колежанки, брати і сестри! На 80-й день кривавої російської агресії в голову лізуть зовсім недоречні думки. Але, сподіваюся, вони можуть виявитися актуальними.

Широко відома теорія про «довгі» та «короткі» століття. Відповідно до неї, культурно-цивілізаційний час має інший вимір, ніж проста хронологія, і значення кожної історичної доби не вичерпується 100-річними рамками.

Якщо б мене ще минулого року запитали, коли закінчилося ХХ ст., то я впевнено назвав би дату: 1989 –1991 рр. – розвал ССРСР, відновлення незалежності держав на його території, кінець холодної війни, двополюсного світу, протистояння ядерних супердержав тощо.

Проте аналіз подій 2014–2022 рр. свідчить, що насправді лише зараз підходимо до дійсного кінця того жахливого і кривавого століття. Століття, відзначеного 2-ма світовими війнами, тоталітаризмом, диктатурами в багатьох державах світу, масовими репресіями, винищенням цілих народів, всесвітнім тероризмом тощо.

Виявилось, що Росія як абсолютне унікальне цивілізаційне і державне утворення на початку ХХІ ст. спробувала затягнути насамперед сусідів, а нині і весь світ назад, у минувшину, повернутися до ідей, гасел, політики, методів дій на світовій арені, характерній для епохи, здавалося б, навіть призабутої.

Ця значна за територією, нашпигована застарілою ядерною зброєю держава євразійського континенту нав'язливо демонструє, що готова до вирішення власних внутрішніх проблем через підкорення сусідів, нав'язування їм своєї політики, своїх схилених поглядів. У такій системі координат національна самоідентифікація визначається як «нацизм», прагнення плекати і розвивати власну мову – «переслідуванням російської мови», дослідження власного минулого – «переписуванням історії».

Фактично Путін та його оточення сьогодні ведуть війну за повернення до старого порядку світового домінування ССРСР, відродження імперської величі своєї держави. Але ж це – поняття з попереднього століття. Неможливо, як би того не хотів бункерний карлик, повернути колесо історії назад. Для здійснення таких божевільних планів він мав лише 4 інструменти: нафтогазовий шприц, на який підсадив практично усю Європу; ядерну зброю, якою розмахував усюди і яку дійсно побоювалися притомні світові лідери, як гранати в руках мавпи; армію, що вважалася «другою у світі»; брутально-нахабну дипломатію, яка виправдовувала всі його кроки і залюбки ветувала всі спроби поставити агресора на місце.

Проте не бувало ще в світовій історії випадку подібного цивілізаційного регресу. Всі «лякалки» Путіна виявляються суцільним фейком. Сподіваюся, недалеко той час, коли слідом за «другою армією», «лавровсько-небензевською» хамською дипломатією, нафтогазовим шприцом у минуле відійде і страх перед путінською «ядерною валізкою». Коли всі, включаючи О. Шольца, Е. Макрона, Р. Т. Ердогана та ін. зрозуміють, що говорити про будь-що з кремлівським очільником, умовляти його на поступки – даремна справа. Йому потрібно поставити ультиматум із кількома вимогами – забратися з України, Грузії, Молдови; розпустити «другу у світі»; віддати весь ядерний арсенал для знищення; здатися міжнародному трибуналу з розслідування російських злочинів по всьому світові, насамперед, в Україні. Це – єдиний предмет розмови з Путіним. Обговорювати можна лише строки і порядок виконання пунктів такого ультиматуму.

Слава Україні! Героям слава! Слава нації! Смерть ворогам!

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

DOI 10.47315/archives2022.331.071
УДК 930.25-028.26(477)

Людмила Касян
завідувачка сектору
публікації документів
відділу використання інформації документів,
Центральний державний кінофотофоноархів України
імені Г. С. Пшеничного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0400-7245>

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ КІНОФОТОФОНОАРХІВ УКРАЇНИ ІМЕНІ Г. С. ПШЕНИЧНОГО ЯК СУБ'ЄКТ ПРОФЕСІЙНОЇ Й НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЙ

Анотація. Мета публікації полягає у висвітленні ролі Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного у процесі наукової й професійної комунікацій у контексті розвитку української архівознавчої науки і практики. Особлива увага приділяється аналізу участі співробітників архіву у формальній науково-практичній комунікації, зокрема презентації їхнього доробку на шпальтах науково-практичного журналу «Архіви України», характеристиці векторів науково-професійного пошуку. **Методи дослідження.** Підґрунтям дослідження є теоретичні розробки та концепції вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі соціальної, наукової й професійної комунікацій. Робота проведена із використанням загальнонаукових методів аналізу і синтезу на підставі системного підходу, принципів історизму та об'єктивності. При висвітленні теми також були застосовані хронологічний, структурно-типологічний, проблемно-тематичний, жанрово-видовий методи. **Наукова новизна** статті полягає у з'ясуванні значення ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного у формальній науково-професійній комунікації і його впливу на розвиток аудіовізуального архівознавства та архівних практик зі збереження аудіовізуальної спадщини. **Висновки.** ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного є важливим суб'єктом соціокультурної й науково-професійної сфери та активним учасником професійної й наукової комунікацій. Дослідження засвідчило, що наукові й науково-методичні праці його співробітників відіграли значну роль у виробленні науково-методичних, фахових засад зберігання і використання аудіовізуальної спадщини нашої держави. За сучасних умов стрімкого розвитку інформаційного суспільства, зростаючої

© Л. Касян, 2022

ролі інформаційно-комунікаційних технологій вбачається перспективним подальше дослідження різних форм науково-професійної комунікації, зокрема неформальної та електронно-опосередкованої у науково-фаховому архівному середовищі.

Ключові слова: наукова комунікація; професійна комунікація; архів; ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного; канал комунікації; науково-практичний журнал; архівне середовище.

Комунікація є однією із фундаментальних засад існування соціуму, необхідною умовою та водночас результатом соціальної взаємодії, єдиною ланкою у структурі інтелектуального капіталу. На сьогодні існує значна кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, присвячених широкому спектру проблем комунікаційної діяльності від загальної теорії комунікації до її спеціальних видів і різних галузевих й функціональних аспектів.

Із другої половини ХХ ст. зросло усвідомлення важливості наукової комунікації у науково-пізнавальному процесі й, відповідно, збільшився інтерес учених до питань наукової й професійної комунікації. Проблематику наукової комунікації в ХХІ ст. розглянуто у студіях таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як О. Беліков¹, О. Бачинська, Р. Мірошник, Г. Кундицька², Я. Горбенко³, Н. Зелінська⁴, Л. Костенко⁵, В. Корнієнко⁶, Л. Литвинова⁷, Т. Яхонтова⁸, С. Роман-

¹ *Беліков О. В.* Наукова комунікація як складник педагогічної науки // Вісник Черкаського нац. ун-ту ім. Богдана Хмельницького. № 1. 2020. Серія «Педагогічні науки». С. 36–41.

² *Бачинська О. М., Мірошник Р. О., Кундицька Г. С.* Наукові комунікації: історія розвитку та сучасні тенденції // Norwegian Journal of development of the International Science. 2021. № 58. Р. 28–31. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/naukovi-komunikatsiyi-istoriya-rozvitku-ta-suchasni-tendentsiyi/viewer> (дата звернення: 22.04.2022).

³ *Горбенко Я. О.* Тенденції розвитку наукових комунікацій в сучасній Україні // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2009. Вип. 24. С. 167–174.

⁴ *Зелінська Н. В.* «Традиційна» періодика у системі сучасної наукової комунікації: тенденції та перспективи // Наука України у світовому інформаційному просторі. 2011. Вип. 5. С. 20–27.

⁵ *Костенко Л. Й.* Сучасний стан та проблеми української академічної наукової періодики // Наука України у світовому інформаційному просторі. 2013. Вип. 8. С. 27–33.

⁶ *Корнієнко В.* Наукове спілкування як один із ефективних засобів підвищення професіоналізму // Вісник Книжкової палати. 2012. № 7. С. 19–21.

⁷ *Литвинова Л.* Наукова комунікація як складова науки державного управління // Актуальні проблеми державного управління. 2012. Вип. 4. С. 26–30.

⁸ *Яхонтова Т. В.* Жанри первинної наукової комунікації: тенденції розвитку // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2014. № 2. С. 135–140.

чук⁹, К. Фишбах (Kai Fischbach), П. Глор (Peter Gloor), Д. Шодер (Detlef Schoder)¹⁰ та ін.

Особливості наукової й професійної комунікацій у документно-інформаційній сфері були предметом дослідження В. Бездрабко¹¹, Л. Демчиної¹², В. Сошинської¹³, І. Соколової¹⁴, Г. Шемаєвої¹⁵, А. Ямчук, В. Євтушенко, Т. Куранди¹⁶ та ін.

Наукова комунікація розглядається як «обмін науковою інформацією (ідеями, знаннями, повідомленнями) між ученими і спеціалістами»¹⁷ і «становить ядро професійної діяльності вчених»¹⁸. Наукові комунікації трактуються також як «складна, багаторівнева динамічна система, сукупність взаємозв'язків, які постійно змінюються і трансформуються»¹⁹.

У процесі обміну інформацією традиційно виділяють 4 базові елементи: відправник, повідомлення, канал передачі інформації, одержувач. Таким чином, комунікація є різновидом взаємодії між певними суб'єктами (відправник, одержувач) за посередництвом певного об'єкта (повідомлення).

Суб'єкт наукового спілкування є «внутрішньо диференційованим у просторі й часі, включеним у різноманітні зовнішні зв'язки – ціннісно-

⁹ Романчук С. М. Формальна та неформальна наукова комунікація: соціологічний аспект. URL: <https://pgk.ffs.npu.edu.ua/-/1/34-2010-11-23-19-02-49> (дата звернення: 22.04.2022).

¹⁰ Fischbach K., Gloor P., Schoder D. Analysis of informal communication networks: A case study // Business and information systems engineering. Wiesbaden. 2009. Vol. 1. № 2. P. 140–149.

¹¹ Бездрабко В., Новальська Т. Інформація, комунікація і управління знаннями у глобалізованому світі // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. 2019. Вип. 3. С. 110–115.

¹² Демчина Л. І. Система комунікації в контексті науково-інформаційної сфери // Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі: Четверта Міжнар. наук. конф. (20–22 травня 2021 р., м. Київ). 2021. С. 191–193.

¹³ Сошинська В. Трансформація каналів професійної комунікації в документно-інформаційній сфері // Вісник Книжкової палати. 2012. № 6. С. 16–19.

¹⁴ Соколова І. Тенденції розвитку наукових комунікацій (інформаційний аспект) // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 33. С. 42–53.

¹⁵ Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій: Харків: ХДАК, 2008. 289 с.

¹⁶ Ямчук А. В., Євтушенко В. М., Куранда Т. К. Реферативні інформаційні ресурси як інтеграційна основа системи наукової комунікації // Науково-технічна інформація. 2010. № 4. С. 3–6.

¹⁷ Беліков О. В. Наукова комунікація як складник педагогічної науки... С. 37.

¹⁸ Бачинська О. М., Мірошник Р. О., Кундицька Г. С. Наукові комунікації: історія розвитку та сучасні тенденції... С. 28.

¹⁹ Там само. С. 28.

світоглядні, нормативно-регулятивні, субординаційно-координаційні, історико-наукові»²⁰. Суб'єктами наукової комунікації можуть бути: а) окремих учений; б) науковий колектив, наукова група, об'єднана інституційно, чи та, що виникла неформально (школа, напрям, «невидимий коледж»); в) наукове співтовариство вчених. Об'єктом наукового спілкування є «знання, яке розглядається як пізнавальна і соціальна цінність»²¹. Між комунікантом (відправником) і реципієнтом (одержувачем) встановлюється канал (спосіб обміну, передачі інформації), який забезпечує можливість безпосередньої чи опосередкованої наукової комунікації.

Важливим критерієм характеристики наукової комунікації є наявність документально зафіксованих або незафіксованих форм наукової інформації. Відповідно до нього наукова комунікація поділяється на формальну і неформальну. Під формальною комунікацією розуміють «набір засобів та процесів, що призводить до появи наукових публікацій, зокрема статей та монографій»²², «неформальна комунікація – це ті види та форми спілкування вчених, котрі не передбачають обов'язкової появи наукових робіт»²³.

Надзвичайно важливим складником будь-якої фахової діяльності є професійне спілкування. Професійна комунікація сприяє підвищенню фахового рівня працівників, розвитку галузі загалом, дозволяє застосовувати інноваційні підходи у практичній діяльності та актуалізувати напрями наукових досліджень. У широкому сенсі професійну комунікацію розглядають як процес обміну інформацією між фахівцями. Американський учений Г. Л. Гудол (мол.) (Harold Lloyd «Bud» Goodall Jr.) під поняттям професійної комунікації розуміє різні форми спілкування (усні, документні, безпосередні та електронно-опосередковані) на робочому місці²⁴. Українська дослідниця В. Сошинська пропонує таке визначення: «професійна комунікація є специфічною формою групових соціальних відносин, за яких відбувається обмін інформацією та професійна взаємодія фахівців тієї чи іншої сфери діяльності для виконання поставлених науково-виробничих завдань і досягнення необхідних науково-практичних результа-

²⁰ Скиба О.П., Скиба І. П., Сідоркіна О. М., Шоріна Т. Г. Наукова комунікація в умовах інформатизації суспільства // Соціальні комунікації інформаційного суспільства: теоретичні та прикладні аспекти : монографія Київ: Талком, 2020. С. 245.

²¹ Там само.

²² Там само. С. 246.

²³ Там само. С. 247.

²⁴ Goodall H. L. Business and Professional communication in the Global Workplace / H. L. Goodall, S. Goodall, J. Schiefelbein. Third ed. Boston: Wadsworth, 2010. P. 6.

тів»²⁵. Науковиця зазначає, що структура і функції наукової й професійної комунікацій мають багато спільного і «між суто науковою та виключно професійною комунікацією відсутнє чітке розмежування, оскільки первинні суб'єкти комунікації (вчені та фахівці) тісно пов'язані між собою, працюють в одних і тих самих колективах, беруть участь у спільних заходах, а частина фахівців упродовж 5–10 років своєї професійної діяльності здобувають науковий ступінь і переходять у ранг науковців, не залишаючи при цьому активної професійної діяльності в галузі»²⁶.

Архіви є важливими суб'єктами соціокультурної й науково-професійної сфери. Вони «беруть активну участь у процесах державотворення, сприяють успішному виконанню важливих управлінських й адміністративних функцій, розвитку економіки, втіленню цінних наукових і культурних проєктів»²⁷.

Питання функціонування архівів як соціо-комунікаційних структур, центрів соціальної, наукової й професійної комунікацій розглядалися у працях С. Кулешова²⁸, М. Васильченка²⁹, Л. Божук³⁰, З. Свердлик³¹, Л. Касян³² та ін. М. Васильченко запропонував увести до наукового обігу термін «архівокомунікологія» – «напряму в архівній науці, який

²⁵ Сошинська В. Є. Професійна комунікація як фактор розвитку книжкової галузі: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.03 // Сошинська Вікторія Євгенівна; Київ: нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2013. С. 7.

²⁶ Там само.

²⁷ Палієнко М. Українські архіви, війна та збереження національної ідентичності // Архіви України. 2022. № 1. С. 13.

²⁸ Кулешов С. Г. Архів, бібліотека, музей: спроба інтеграції на засадах комунікаційного підходу // Студії з архів. справи та документознавства. 2009. Т. 17. С. 29–31.

²⁹ Васильченко М. М. Концепція синергетики в дослідженні архіву як соціально-комунікаційної структури // Вісник Харківської державної академії культури. 2011. Вип. 33. С. 143–150; Його ж. Організаційно-функціональні трансформації архіву як структури системи соціальних комунікацій // Вісник Книжкової палати. 2012. № 6. С. 1–5.

³⁰ Божук Л. В. Державні архіви України як інформаційно-комунікаційна система // Соціальні комунікації інформаційного суспільства: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ: Талком, 2020. С. 127–137.

³¹ Свердлик З. Державний архів Київської області як соціально-комунікаційний центр // Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. (15 травня 2018 р., м. Київ). Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2018. С. 126–128.

³² Касян Л. Г. Проектна і публікаційна діяльність Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного в процесі функціонування і розвитку історичної пам'яті // Архівістика: теорія, методика, практика: матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції (22–23 квітня 2021 р., м. Кам'янець-Подільський). Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня «Рута», 2021. С. 93–97.

вивчає, досліджує, аналізує діяльність, місце, роль, структуру, функції, історію, сучасний стан і перспективи розвитку архіву в системі соціальних комунікацій»³³.

Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного) є однією із найстаріших архівних установ України, 20 червня 2022 р. виповнилося 90 років від дня його створення. ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного – єдиний державний архів, створений спеціально для зберігання аудіовізуальних документів, на сьогодні це – найбільше архівосховище аудіовізуальної інформації в державі.

Упродовж усього часу свого існування ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного поряд із виконанням основних функцій збереження документів і створення необхідних умов для їх найширшого використання був професійним науково-методичним центром із широкого кола питань, що стосувалися кіно-, фото-, фоно-, відеодокументів, і, відповідно, суб'єктом професійної й наукової комунікації.

Сучасні напрями інформаційної діяльності архіву охоплюють різні види комунікаційної взаємодії, але з огляду на широту і різноаспектність теми у нашій розвідці розглянемо лише участь співробітників установи у формальній професійно-науковій комунікації.

Більшість дослідників ядром наукових комунікацій і найпотужнішим каналом формальної наукової й професійної комунікації вважають періодичні видання, зокрема журнали. Журнальні статті займають перше місце серед джерел інформації, якими користуються вчені, «саме журнальна стаття залишається, незважаючи на всі зміни в технології, «атомом наукового зв'язку»³⁴.

Вже 75 років головним періодичним виданням архівної галузі України є науково-практичний журнал «Архіви України», котрий став авторитетним майданчиком для апробації наукових пошуків і «ретранслятором» професійної галузевої інформації. Перший номер журналу з'явився 1947 р. під назвою «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління МВС УРСР», 1965 р. він був перейменований у науково-інформаційний бюлетень «Архіви України», 1990 р. його перетворено на науково-практичний журнал. Події та етапи в історії видання тісно пов'язані зі змінами, котрі відбувалися в історії українського суспільства та держави³⁵.

³³ Васильченко М. Організаційно-функціональні трансформації архіву як структури системи соціальних комунікацій... С. 1.

³⁴ Копанєва В. Бібліотека в системі наукової електронної комунікації // Бібліотечний вісник. 2022. № 5. С. 4.

³⁵ Див. зокрема: Бандура М. В. Надійний супутник архівістів та істориків // Архіви України. 2017. № 5–6. С. 103–138; Ковтун М. Особливості розвитку української архівної періодики на початку 1990–х рр. // Архіви України. 2009. № 1–2. С. 203–208.

Публікації співробітників ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного (Всеукраїнського центрального фотокіноархіву, з 1943 р. – ЦДАКФФД УРСР, із 1953 р. – ЦДАКФФД УРСР, із 1992 р. – ЦДКФФА України, з 1998 р. – ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного) з'являлися на сторінках журналу в рубриках «Статті та повідомлення», «Документи», «Огляд літератури та джерел», «Огляди джерел та документальні нариси», «Обмін досвідом», «Консультації», «Запитання і відповіді», починаючи з 1948 р.

Зі зрозумілих причин, у матеріалах, які друкувалися до другої половини 1980-х років, поряд із цінною науково-фаховою інформацією часто присутні ознаки політичної кон'юнктури та ідеологічного тиску.

Тематичне коло публікацій окреслюється питаннями комплектування, описування та упорядкування, забезпечення збереження, обліку й експертизи фото-, кіно-, фонодокументів, створення довідкового апарату й особливостей ефективного використання документів, висвітлення важливих етапів функціонування архіву, організації діяльності й вирішення проблем матеріально-технічного забезпечення. У розвідках узагальнюється практичний досвід колективу архіву. Часто та чи інша публікація є першою спробою теоретичного осмислення і практичного вирішення питання, яке набуває подальшого розвитку в архівознавчій науці.

Так, у статті директора архіву Г. Пшеничного «Досягнення Центрального фото-фоно-кіноархіву»³⁶ вперше коротко висвітлено історію створення архіву, процеси інституалізації установи до 1941 р. і відновлення його роботи в 1943 р., охарактеризовано кількісно-видовий склад документів 1932–1940 рр. і 1943–1948 рр., матеріально-технічне оснащення, проаналізовано особливості використання фотодокументів у відбудові народного господарства, зокрема застосування довоєнних фотознімків для проєктування і відновлення зруйнованих нацистами споруд, а також експонування документів на виставках.

Питання організації роботи з використання архівних документів знайшло своє продовження у наступних працях Г. Пшеничного. У розвідці «Із досвіду підготовки виставок документальних матеріалів Центральним державним архівом кіно-фото-фоно-документів УССР»³⁷ автор, узагальнюючи досвід роботи ЦДАКФФД УРСР з організації виставок фотодокументів, запропонував алгоритм їх підготовки і критерії

³⁶ Пшеничний Г. Досягнення Центрального фото-фоно-кіноархіву // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління МВС УРСР. 1948. № 2. С. 18–22.

³⁷ Пшеничний Г. Из опыта подготовки выставок документальных материалов Центральным государственным архивом кино-фото-фоно-документов УССР // Научно-информационный бюллетень Архивного управления МВД УРСР. 1956. № 2–3. С. 78–84.

відбору документів. При цьому Г. Пшеничний висловив низку слушних зауважень, які й до сьогодні не втратили своєї актуальності, наприклад, при підготовці виставки «потрібно прагнути експонувати більше маловідомих документів, оскільки вони висвітлюють подію новими фактами і викликають більший інтерес у глядачів. Крім змісту, необхідно звертати увагу і на композицію, тобто на розміщення деталей на знімку і на оригінальність документа»³⁸. У статті «Кіно-фото-фонодокументи на службу соціалістичному будівництву»³⁹ розглядається питання популяризації архівних документів і передумов їх успішного використання, такими, на думку автора, є широке і всебічне інформування зацікавлених установ, організацій, підприємств і осіб про наявність і зміст документів в архіві та висока якість науково-технічного упорядкування документів, стану описів, монтажних листів і правильної систематизації кіно-фото-фонотеки.

У другій половині 1950-х років спостерігається відновлення і нарощування потужностей вітчизняної фото кінопромисловості та збільшення фото- і кінодокументів у інформаційному просторі. Інтенсифікується робота архівних установ з їх збирання і забезпечення збереженості. Зростає попит на використання архівних візуальних документів. У перші повоєнні роки кіно-, фотодокументи республіканських та обласних установ концентрувалися переважно в Центральному державному архіві кіно-фото-фонодокументів УРСР і відсутність «документальної бази» в регіонах ускладнювало їх використання. У зв'язку з цим та із величезним нагромадженням фотодокументів постало питання про концентрацію фотодокументів місцевих установ в обласних архівах.

Ці виклики не залишилися поза увагою співробітників ЦДАКФФД УРСР, які вже мали значний досвід і напрацювання з науково-технічного опрацювання фотодокументів. Начальниця фотовідділу М. Базанова⁴⁰ зазначила низку заходів і конкретних поточних й перспективних видів робіт, котрі повинні виконати обласні архіви, готуючись до приймання на зберігання фотодокументів і надала конкретні рекомендації щодо їх втілення. Це стосувалося облаштування сховищ фотодокументів, визначення джерел комплектування, обліку і збереження фотодокументів, умов зберігання негативів, оскільки вони «більше ніж папір

³⁸ Пшеничний Г. Из опыта подготовки выставок документальных материалов Центральным государственным архивом кино-фото-фоно-документов СССР // Научно-информационный бюллетень Архивного управления МВД УРСР. 1956. № 2–3. С. 82.

³⁹ Пшеничний Г. Кіно-фото-фонодокументи на службу соціалістичному будівництву // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1960. № 1. С. 17–21.

⁴⁰ Базанова М. Концентрація фотодокументів місцевих установ // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління МВС УРСР. 1959. № 1. С. 51–57.

реагують на підвищення та зниження температури і вологості повітря»⁴¹, правильного описування фотодокументів, створення анотацій до документів і тематичної фототеки.

Особливості розшифрування і складання анотацій на фотодокументи М. Базанова деталізувала в окремій праці⁴², наголошуючи, що «найважливішими елементами упорядкування фотодокументів є їх розшифровка і складання анотацій, від якості яких залежить успіх використання цих документів для наукових і практичних цілей»⁴³.

Питання відбору фотодокументів на постійне зберігання висвітлено у праці співробітниці архіву Л. Квітченко⁴⁴. Авторка охарактеризувала різні види фотодокументів (подієві знімки, фотоетюди, знімки людей) і означила критерії відбору кожного з них. Так, серед документів, що зафіксували події широкого розголосу (демонстрації, вибори тощо) та відзначаються зовнішньою схожістю й великою кількістю варіантів і дублів, «треба виявити фото, які підкреслюють специфічні риси й властивості події, її індивідуальність»⁴⁵. Щодо відбору фотодокументів із зображенням людей Л. Квітченко зауважила: «Невірно вважати, якщо в архіві є портрет певної людини, то інші її портрети або знімки не потрібні. Але фотознімки однієї людини повинні в сукупності давати найбільш повну, широку і всебічну уяву про людину в трудовій діяльності, навчанні, участь у суспільній праці тощо»⁴⁶. Авторка також радить звертати увагу на фотолюбителів як джерела комплектування архіву, бо вони «створюють дуже цікаві фотознімки, висвітлюючи такі події і факти, які не завжди відображені в офіційній фотохроніці»⁴⁷.

Про особливості комплектування архівних установ кінодокументами йдеться у розвідках Г. Пшеничного⁴⁸, М. Базанової⁴⁹. Автори подають перелік джерел комплектування, що включає республіканські, обласні, відомчі кіно-, телестудії, кіновідділи та кінолабораторії, характеризують носії інформації, супровідну документацію, розглядають питання

⁴¹ Там само. С. 52.

⁴² Базанова М. Розшифровка і складання анотацій на фотодокументи // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1960. № 4. С. 30–37.

⁴³ Там само. С. 30.

⁴⁴ Квітченко Л. Деякі питання відбору фотодокументів на постійне зберігання в облдержархівах // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1964. № 1. С. 27–29.

⁴⁵ Там само. С. 30.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само. С. 30.

⁴⁸ Пшеничний Г. Джерела комплектування Центрального державного архіву кіно-фото-фонодокументів УРСР кінодокументами // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1962. № 6. С. 12–18.

⁴⁹ Базанова М. Комплектування облдержархівів кінофотодокументами, які створюються на телестудіях // Архіви України. 1971. № 6. С. 3–9.

експертизи цінності кінодокументів, пояснюють і деталізують окремі аспекти критеріїв змістовності документів, за якими відбувається наукова експертиза кінодокументів. На час друку цих матеріалів такий фаховий аналіз був дуже своєчасним і затребуваним, оскільки обласні державні архіви працювали з документами з паперовою основою й не мали достатнього досвіду роботи з кінодокументами, а за рішенням Колегії архівного управління при Раді Міністрів УРСР та наказом начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР № 41 від 7 вересня 1971 р.⁵⁰ облдержархіви повинні були розпочати організацію відбору і приймання на державне зберігання кінодокументів із триацетатною негорючою основою.

М. Базанова також звернула увагу на важливі фактори, які обов'язково потрібно враховувати при відборі кінодокументів на державне зберігання. Зокрема, акцентувала увагу на тому, що при відборі кінодокументів потрібно не лише ознайомлюватися з текстом супровідної документації (монтажними листами чи описами планів зйомки), а обов'язково робити перегляд матеріалу, брати до уваги технічний стан плівки та якість описової документації. Як досвідчена фахівчиня і на той час заступниця директора спеціалізованого архіву, М. Базанова обґрунтувала необхідність приймати на зберігання різні види кінодокументів: «До державних архівів потрібно приймати всі періодичні кіножурнали і спецвипуски, бо саме періодика є найпоєднанішим джерелом інформації про події. Слід приймати також усі документальні фільми і нариси, оскільки творці їх з маси знятих плівок відібрали найцінніші кадри»⁵¹.

Досвідом організації та особливостями обліку кінодокументів у ЦДАКФФД УРСР поділився у своїй розвідці Л. Пількевич⁵².

Із 1960-х років архівісти-практики й науковці почали переводити нітроплівки на негорючу триацетатну основу. ЦДАКФФД УРСР був однією із перших у країні установ, яка безпосередньо взялася за розв'язання цього питання. Теоретичні аспекти й практичні результати цієї роботи представлені у публікаціях канд. іст. наук, директора архіву О. Коваленка⁵³ та начальниці відділу забезпечення збереженості документів А. Шелест⁵⁴. Фахівці архіву, із врахуванням набутого

⁵⁰ Базанова М. Комплектування облдержархівів кінофотодокументами, які створюються на телестудіях // Архіви України. 1971. № 6. С. 4.

⁵¹ Там само. С. 5.

⁵² Пількевич Л. Б. Організація обліку кінодокументів у ЦДАКФФД УРСР // Архіви України. 1977. № 4. С. 30–33.

⁵³ Коваленко О. М. Забезпечення схоронності кінофотофонодокументів у ЦДАКФФД УРСР // Архіви України. 1987. № 2. С. 37–43.

⁵⁴ Шелест А. М. Перекопіювання кінодокументів з нітроплівки на триацетатну основу – важливий фактор поліпшення їх зберігання // Архіви України. 1986. № 4. С. 22–23.

досвіду, аргументовано довели, що саме переведення документів на триацетатну основу сприяє їх безпечному довготривалому зберіганню; проаналізували особливості переведення на чорно-білу плівку кольорових кінодокументів, усунення розходжень між негативом зображення і позитивом, між негативом зображення і негативом фонограми, висвітлили етапи роботи архіву з перекопіювання кінодокументів на безпечну плівку і доукомплектування комплекту кінодокументів відсутніми елементами, створення страхового фонду документів.

Зі здобуттям Україною незалежності, реформуванням архівної галузі, появою нового покоління фахівців тематичний діапазон наукових публікації співробітників ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного значно розширився. З'явилися праці, присвячені раніше забороненим темам⁵⁵, розвідки, які висвітлюють джерельний потенціал окремих аудіовізуальних документів і документних масивів у контексті комеморативних практик⁵⁶, біографічних досліджень⁵⁷, статті, присвячені історії архівної справи, теоретичним і науково-практичним проблемам сучасного архівознавства. В цьому контексті особливо слід відмітити науковий доробок канд. іст. наук, багаторічної заступниці директора архіву Т. Ємельянової. У низці публікацій науковиці висвітлено важливі етапи в історії організації збереження аудіовізуальної спадщини, розвитку вітчизняного та зарубіжного «аудіовізуального архівознавства»⁵⁸. Дослідниця ввела до наукового обігу відомості про доробок

⁵⁵ Ємельянова Т. О. Львівський церковний собор 1946 року у світлі документального кіно // *Архіви України*. 2009. № 5. С. 168–179; *Її ж.* Кінодокументи з колекції хореографа і кінематографіста Василя Авраменка – джерела з історії української діаспори // *Архіви України*. 2015. № 2. С. 125–136; *Касян Л. Г.* Аудіовізуальні документи у процесі формування історичної пам'яті // *Архіви України*. 2018. № 5–6. С. 91–99.

⁵⁶ *Касян Л. Г.* Іван Кавалерідзе: домінанти меморіального образу (за аудіовізуальними документами Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного) // *Архіви України*. 2017. № 2. С. 122–131; *Її ж.* Кінообраз Максима Рильського в контексті комеморативних практик // *Архіви України*. 2015. № 1. С. 129–138.

⁵⁷ *Касян Л. Г.* Аудіовізуальні документи в контексті автобіографічного синергену Юрія Яновського // *Архіви України*. 2017. № 3–4. С. 156–168; *Її ж.* Поет в умовах заблокованої культури: аудіовізуальні версії біографії Павла Тичини (до 125-річчя від дня народження) // *Архіви України*. 2016. № 1. С. 77–89; *Її ж.* Документальна спадщина Богдана Весоловського в аудіовізуальній колекції Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного // *Архіви України*. 2015. № 4. С. 136–145; *Її ж.* Аудіовізуальні документи як джерело вивчення історії українського театру ХХ століття // *Архіви України*. 2014. № 3. С. 158–169.

⁵⁸ *Ємельянова Т. О.* Нотатки з історії кіноархівів // *Архіви України*. 2017. № 5–6. С. 56–74; *Її ж.* Архівування аудіовізуальної спадщини у Великій Британії: історичні традиції та сучасна практика // *Архіви України*. 2021. № 1. С. 81–103.

українських архівістів⁵⁹, керівників і співробітників Центрального державного кінофотофоноархіву України – Г. Пшеничного, М. Базанової, Н. Слончак.

Т. Ємельянова приділила значну увагу аналізу трансформаційних процесів, які відбуваються в основних напрямках роботи зі збереження та використання аудіовізуальних документів під впливом нових інформаційно-комунікаційних технологій. Зокрема, йдеться про зміни в «традиційних» архівних методах і засобах описування, створення інструментів пошуку й оприлюднення (включаючи забезпечення віддаленого доступу) аудіовізуальних документів⁶⁰, обґрунтування засад і технологічних рішень створення цифрових копій документів, формування фонду користування⁶¹.

Теоретичні й науково-практичні праці співробітників архіву публікувалися також на шпальтах таких фахових часописів, як щорічник Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства «Студії з архівної справи та документознавства», «Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія».

Роль професійно-наукової комунікації у розвитку вітчизняної архівістики важко переоцінити. У різні, часом дуже складні періоди, вона була важливим стимулом і рушієм для наукових, фахових пошуків і звершень, сприяла професійному зростанню архівістів-практиків і науковців-архівознавців. Не останнє місце у цьому процесі посідав ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного як науково-методичний центр із роботи з аудіовізуальними документами. Наукові й науково-методичні праці його співробітників відіграли значну роль у виробленні науково-методичних, фахових засад зберігання і використання аудіовізуальної спадщини нашої держави.

⁵⁹ Ємельянова Т. О. Цій людині в житті поталанило (до 95-річчя Г. С. Пшеничного) // *Архіви України*. 2009. № 1–2. С. 209–220; *Її ж*. Глибокий слід на архівній ниві (до 85-річчя від дня народження Олени Миколаївни Базанової) // *Архіви України*. 2010. № 1. С. 193–201.

⁶⁰ Ємельянова Т., Казімірова І. З досвіду оцифрування кінодокументів у ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного // *Архіви України*. 2010. № 3–4. С. 87–92; Ємельянова Т. О. Відповідаючи на виклики часу (до 80-річчя Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного) // *Архіви України*. 2012. № 3. С. 5–18.

⁶¹ Ємельянова Т. О. Актуалізація аудіовізуальної спадщини засобами інформаційно-комунікаційних технологій (стандарти та практики) // *Архіви України*. 2017. № 3–4. С. 81–94; *Її ж*. Формування архівних аудіовізуальних колекцій: новітні тенденції та виклики розвитку // *Архіви України*. 2019. № 3. С. 100–112.

REFERENCES

1. Bachynska, O. M., Mirosnyk, R. O., & Kundytska H. S. (2021). Naukovi komunikatsii: istoriia rozvytku ta suchasni tendentsii [Scientific communications: history of development and current trends]. *Norwegian Journal of development of the International Science*, 58, 28–31. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/naukovi-komunikatsiyi-istoriya-rozvitku-ta-suchasni-tendentsiyi/viewer> [in Ukrainian].
2. Bandura, M. V. (2017). Nadijnyj suputnyk arkhivistiv ta istorykiv [A reliable companion of archivists and historians]. *Arkhivy Ukrainy*, 5–6, 103–138. [in Ukrainian].
3. Bazanova, M. (1959). Kontsentratsiia fotodokumentiv mistsevykh ustanov [Concentration of photo documents of local institutions]. *Naukovo-informatsijnyj biuleten Arkhivnoho upravlinnia MVS URSR*, 1, 51–57. [in Ukrainian].
4. Bazanova, M. (1960). Rozshyfovka i skladannia anotatsij na fotodokumenty [Decoding and making annotations on photo documents]. *Naukovo-informatsijnyj biuleten Arkhivnoho upravlinnia URSR*, 4, 30–37. [in Ukrainian].
5. Bazanova, M. (1971). Komplektuvannia oblderzharkhiviv kinofotodokumentamy, iaki stvoriuutsia na telestudiiakh [Completion of regional state capitals with film and photo documents created at TV studios]. *Arkhivy Ukrainy*, 6, 3–9. [in Ukrainian].
6. Bielikov, O. V. (2020). Naukova komunikatsiia iak skladnyk pedahohichnoi nauky [Scientific communication as an integral part pedagogical science]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu im. Bohdana Khmelnytskoho. Seriia «Pedahohichni nauky»*, 1, 36–41. [in Ukrainian].
7. Demchyna, L. I. (2021). Systema komunikatsii v konteksti naukovo-informatsijnoi sfery [Communication system in the context of the scientific and information sphere]. Abstract of Papers '21: *Informatsiia, komunikatsiia ta upravlinnia znanniamy v hlobalizovanomu sviti: materialy 4-i Mizhnar. nauk. konf.* (pp. 191–193), Kyiv. [in Ukrainian].
8. Goodall, H. L. (2010). *Business and Professional communication in the Global Workplace* / H. L. Goodall, S. Goodall, J. Schiefelbein. Third ed. Boston: Wadsworth. 336 p.
9. Kasian, L. H. (2015). Kinoobraz Maksyma Rylskoho v konteksti kommemoratyvnykh praktyk [The film image of Maksym Rylskyi in the context of commemorative practices]. *Arkhivy Ukrainy*, 1, 129–138. [in Ukrainian].
10. Kasian, L. H. (2016). Poet v umovakh zablokovanoi kultury: audiovizualni versii biohrafii Pavla Tychyny (do 125-richchia vid dnia narodzhennia) [A poet in the conditions of a blocked culture: audiovisual versions of the biography of Pavlo Tychyna (for the 125th anniversary of his birth)]. *Arkhivy Ukrainy*, 1, 77–89. [in Ukrainian].
11. Kasian, L. H. (2017). Audiovizualni dokumenty v konteksti avtobiohrafichnoho synerhenu Yuriia Yanovskoho [Audiovisual documents in the context of Yuri Yanovsky's autobiographical synergen]. *Arkhivy Ukrainy*, 3–4, 156–168. [in Ukrainian].
12. Kasian, L. H. (2018). Audiovizualni dokumenty u protsesi formuvannia istorychnoi pamiaty [Audiovisual documents in the process of forming historical memory]. *Arkhivy Ukrainy*, 5–6, 91–99. [in Ukrainian].

13. Kovtun, M. (2009). Osoblyvosti rozvytku ukrainskoi arkhivnoi periodyky na pochatku 1990–kh rr. [Peculiarities of the development of Ukrainian archival periodicals in the early 1990s]. *Arkhivy Ukrainy*, 1–2, 203–208. [in Ukrainian].
14. Kuleshov, S. H. (2009). Arkhiv, biblioteka, muzej: sprobа intehratsii na zasadakh komunikatsijnoho pidkhdou [Archive, library, museum: an attempt at integration on the basis of the communication approach]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 17, 29–31. [in Ukrainian].
15. Kvitchenko, L. (1960). Deiaki pytannia vidboru fotodokumentiv na postijne zberihannia v oblderzharkhivakh [Some issues of selection of photo documents for permanent storage in regional state archives]. *Naukovo-informatsijnyj biuleten Arkhivnoho upravlinnia URSS*, 1, 27–29. [in Ukrainian].
16. Paliienko, M. (2022). Ukrainski arkhivy, vjna ta zberezhennta natsionalnoi identychnosti [Ukrainian archives, war and preservation of national identity]. *Arkhivy Ukrainy*, 1, 12–38. [in Ukrainian].
17. Pshenychnyj, H. (1948). Dosiahnennia Tsentralnogo foto-fono-kinoarkhivu [Achievements of the Central Photo-Phono-Film Archive]. *Naukovo-informatsijnyj biuleten Arkhivnoho upravlinnia MVS URSS*, 2, 18–22. [in Ukrainian].
18. Skyba, O. P., Skyba, I. P., Sidorkina, O. M. & Shorina, T. H. (2020). *Naukova komunikatsiia v umovakh informatyzatsii suspilstva* [Scientific communication in the conditions of informatization of society]. In A. H. Hudmanian, S. M. Yahodzinskyj, (Eds.), *Sotsialni komunikatsii informatsijnoho suspilstva: teoretychni ta prykladni aspekty* [Social communications of the information society: theoretical and applied aspects]. (pp. 243–258). Kyiv: Talkom. [in Ukrainian].
19. Soshynska, V. (2012.). Transformatsiia kanaliv profesijnoi komunikatsii v dokumentno-informatsijnij sferi [Transformation of professional communication channels in the document and information field]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 6, 16–19. [in Ukrainian].
20. Soshynska, V. Ye. (2013). Profesijna komunikatsiia iak faktor rozvytku knyzhkovoї haluzi [Professional communication as a factor in the development of the book industry]. (*Abstract of candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
21. Vasylchenko, M. (2012). Orhanizatsijno-funktsionalni transformatsii arkhivu iak struktury systemy sotsialnykh komunikatsij [Organizational and functional transformations of the archive as a structure of the social communications system]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 6, 1–5. [in Ukrainian].
22. Yemelianova, T. O. (2017). Aktualizatsiia audiovizualnoi spadschyny zasobamy informatsijno-komunikatsijnykh tekhnolohij (standarty ta praktyky) [Updating of audiovisual heritage by means of information and communication technologies (standards and practices)]. *Arkhivy Ukrainy*, 3–4, 81–94. [in Ukrainian].
23. Yemelianova, T. O. (2017). Notatky z istorii kinoarkhiviv [Notes on the history of film archives]. *Arkhivy Ukrainy*, 5–6, 56–74. [in Ukrainian].
24. Yemelianova, T. O. (2019). Formuvannia arkhivnykh audiovizualnykh kolektsij: novitni tendentsii ta vyklyky rozvytku [Formation of archival audiovisual collections: latest trends and development challenges]. *Arkhivy Ukrainy*, 3, 100–112. [in Ukrainian].
25. Yemelianova, T. O. (2021). Arkhivuvannia audiovizualnoi spadschyny u Velykij Brytanii: istorychni tradytsii ta suchasna praktyka [Archiving Audiovisual Heritage in Great Britain: Historical Traditions and Contemporary Practice]. *Arkhivy Ukrainy*, 1, 81–103. [in Ukrainian].

Ludmila Kasyan
Head of the Sector
Publication of Documents
Department of Information Use of Documents,
Central State Archives of Cinema, Audio and
Visual Documents of Ukraine named after H. S. Pshenychny
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0400-7245>

**CENTRAL STATE ARCHIVES OF CINEMA, AUDIO
AND VISUAL DOCUMENTS OF UKRAINE NAMED
AFTER H. S. PSHENYCHNY AS THE SUBJECT
OF PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC COMMUNICATION**

Abstract. The purpose of the publication is to highlight the role of the Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. S. Pshenychny in the process of scientific and professional communication in the context of the development of Ukrainian archival science and practice. Special attention is paid to the analysis of the participation of archive employees in formal scientific and practical communication, in particular the presentation of their work in the columns of the scientific and practical journal «Archives of Ukraine», the characteristics of the vectors of scientific and professional search. **Research methods.** The research is based on theoretical developments and concepts of domestic and foreign scientists in the field of social, scientific and professional communications. The work was carried out using general scientific methods of analysis and synthesis based on a systemic approach, principles of historicism and objectivity. Chronological, structural-typological, problem-thematic, genre-specific methods were also used when covering the topic. **The scientific novelty** of the article lies in clarifying the significance of the Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. S. Pshenychny in formal scientific and professional communication and its impact on the development of audiovisual archival science and archival practices for the preservation of audiovisual heritage. **Conclusions.** Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. S. Pshenychny is an important subject of the socio-cultural and scientific-professional sphere and an active participant in professional and scientific communication. The study proved that the scientific and scientific-methodical works of its employees played a significant role in the development of scientific-methodical, professional principles for the preservation and use of the audiovisual heritage of our country. Under the current conditions of the rapid development of the information society, the growing role of information and communication technologies, further research of various forms of scientific and professional communication, in particular informal and electronically mediated, in the scientific and professional archival environment is considered promising.

Key words: scientific communication; professional communication; archives; Central State Archives of Cinema, Audio and Visual Documents of Ukraine named after H. S. Pshenychny; communication channel; scientific and practical journal; archival environment.

DOI 10.47315/archives2022.331.086

УДК 930.253:811.161.2'354«199»Німчук В.

Оксана Ємчук

кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця відділу археографії,
Інститут архівознавства
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5096-7231>

ДОКУМЕНТИ ПРО РЕФОРМУ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПISУ В ОСОБОВОМУ ФОНДІ ВАСИЛЯ НІМЧУКА

Анотація. У статті розглянуто маловідомі й недоступні раніше архівні документи про реформу українського правопису з особового фонду члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук Василя Васильовича Німчука (1933–2017), що зберігаються в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України. **Мета дослідження** – проаналізувати погляди В. Німчука на реформу українського правопису 1990-х років, висвітлити позиції однодумців і опонентів, відтворити перебіг подій під час підготовки цієї реформи та розкрити роль у цьому процесі Української національної комісії з питань правопису. **Методологія дослідження** ґрунтується на методологічних засадах, пов'язаних із загальнонауковими принципами аналізу і синтезу, історизму, наукової об'єктивності, системному і міждисциплінарному підходах. Вивчення архівних документів відбувалося на підставі архівно-евристичних, археографічних методів, а також історичної критики джерел. Під час розгляду документів особового фонду В. Німчука були застосовані спеціальні методи історико-біографічних та історико-соціальних досліджень, що дали змогу дослідити архівні джерела з проблеми. **Наукова новизна.** Вперше залучено до наукового обігу документи про реформу українського правопису з особового архівного фонду мовознавця В. Німчука. **Висновки.** Проаналізовані архівні документи щодо проєкту Українського правопису 1999 р. суттєво доповнюють відомості про науково-організаційну і громадську діяльність В. Німчука з його підготовки. Епістолярні документи, що відклалися в особовому архівному фонді вченого, розкривають особливості тогочасних дискусій в українському суспільстві навколо правописної реформи. Архівна спадщина В. Німчука є важливою джерельною базою для дослідження ролі вченого, інших мовознавців і наукових інституцій у підготовці реформи українського правопису в 1990-ті роки. **Перспективи подальших досліджень.** Розглянуті документи продемонстрували значний джерельно-інформаційний потенціал архівної спадщини вченого, що сприятиме подальшим дослідженням його наукового доробку істориками і лінгвістами.

Ключові слова: реформа українського правопису; Василь Німчук; Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України; особовий фонд; архівні документи.

Порушена тема реформи українського правопису залишається актуальною, оскільки дотепер автори різних редакцій українського правопису намагаються знайти баланс між системними параметрами сучасної мови та різночасовими прикметами української мовної традиції¹, тобто узусу. На кожному етапі реформ українського правопису до дискусії між мовознавцями про характер і зміст їх проведення долучалися вчені інших галузей науки, а також політики і представники української громадськості. Політизація реформ українського правопису особливо відчувалася під час обговорення проєкту Українського правопису 1999 р., автором якого був мовознавець зі світовим ім'ям, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України Василь Васильович Німчук (1933–2017).

Особовий фонд В. Німчука (Ф. 463) зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ). Наразі завершено його наукове опрацювання². Документи вченого передано 2018 р. з Інституту української мови НАН України. До особового фонду В. Німчука ввійшли наукові праці, документи біографічного характеру, документи, що розкривають його діяльність, ділове й приватне листування. Ці документи уможливають дослідження лакун із життя й діяльності вченого.

При нагоді зазначимо, що бібліотека й окремі архівні документи В. Німчука, згідно з рішенням його спадкоємців, були передані Ужгородському національному університету³.

Працюючи директором Інституту української мови НАН України, В. Німчук очолював роботу з підготовки й проведення реформи українського правопису. Запропонований ним «Проєкт найновішої редакції «Українського правопису» 1999 р.⁴ був загалом схвально прийнятий українською й зарубіжною науковою спільнотою, однак представники влади відклали його затвердження на невизначений час. Наявні в осо-

¹ Нова редакція Українського правопису // УМІФ. Український лінгвістичний портал. URL: <https://www.ulif.org.ua/page/nova-riedaktsiia-ukrayinskogho-pravopisu-2020> (дата звернення: 20.03.2022).

² ІА НБУВ (Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України). Ф. 463. Оп. 1. 172 од. зб.

³ Див.: На філологічному факультеті УжНУ відкрили Бібліотеку Василя Німчука // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/uzhnu/posts/828909660479169/> (дата звернення: 08.06.2022).

⁴ Німчук В. Проблеми українського правопису в ХХ ст. Український правопис (проєкт найновішої редакції). Київ: Наукова думка, 1999. С. 242–333.

бовому архівному фонді В. Німчука документи уможливають висвітлення діяльності вченого та докладених ним зусиль задля реалізації реформи українського правопису.

В. Німчук є автором понад 500 наукових праць із різноманітних лінгвістичних проблем у сфері історії української мови, діалектології, ономастики, етимології, стилістики, едиційної археографії тощо. Від 1958 р. й до кінця життя вчений працював у наукових установах НАН України. Його науково-педагогічна діяльність була відображена в різних наукових і науково-популярних⁵, серед яких окремо слід виділити видання із серії «Бібліографія вчених України»⁶. Недоліком розвідок про В. Німчука, на нашу думку, є недостатнє використання його архівної спадщини.

Під час засідання круглого столу «Дослідження історії української мови в науковому доробку Василя Німчука» на IX Міжнародному конгресі україністів було підкреслено, що В. Німчук є одним із найвидатніших істориків мови нашої доби і настав час осмислення його наукової спадщини⁷.

У пропонованій статті ставимо за мету окреслити і проаналізувати маловідомі й раніше недоступні архівні документи про діяльність В. Німчука з організації та проведення реформи українського правопису, що зберігаються в особовому фонді вченого в ІА НБУВ. Вивчення архівних документів допоможе розкрити його погляди на реформу українського правопису, позиції однодумців і опонентів, відтворити перебіг подій під час підготовки цієї реформи, а також діяльність Української національної комісії з питань правопису.

Доцільність правописної реформи, необхідність відновлення питомих рис української літературної мови В. Німчук докладно обґрунтував у низці наукових праць, статтях у періодичних виданнях⁸, пу-

⁵ *Мойсієнко В. В.* В. Німчук у лінгвоукраїністиці (До 80-річчя з дня народження Василя Васильовича Німчука) // Українська мова. Київ, 2013. № 3. С. 165–173; Пам'яті видатного українського вченого, дослідника давньої рукописної та друкованої спадщини України, члена-кореспондента НАН України Василя Васильовича Німчука // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2017. Вип. 21. С. 577–583; *Пуряєва Н.* Пам'яті члена-кореспондента НАН України Василя Васильовича Німчука (06.07.1933 – 26.11.2017) // Українська мова. Київ, 2017. № 4. С. 161–165.

⁶ *Василь Васильович Німчук : біобібліогр. до 75-річчя / НАН України, Бібліографія вчених України ; упорядн. Ю. А. Осінчук.* Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. 128 с.

⁷ IX Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство : зб. наук. статей (До 100-річчя Національної академії наук України) / гол. ред. Г. Скрипник; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2018. С. 643–644.

⁸ *Німчук В. В.* Про проект 1999 р. нової редакції українського правопису // Довідник з українського правопису. Вид. 4-е, доп. Київ, 2002. С. 96–117; *Його ж.* Доля проекту новітньої редакції «Українського правопису» // Проб-

блїчних виступах на наукових форумах, телебаченнї та радїо. Названїй проблемї вчений присвятив монографїю «Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст.»⁹, де розкрив історичнї закономірностї процесу розвитку українського правопису, якї згодом широко продемонстрував у текстах хрестоматїї «Історїя українського правопису: ХVІ–ХХ ст.»¹⁰.

Вивчаючи документи особового архїву В. Нїмчука, дослідникни мають можливїсть ознайомитися з поглядами вченого на розвиток і застосування української мови. У серпнї 2000 р. він підготував зауваження і пропозиції до Комїтету з питань науки і освїти Верховної Ради України щодо проекту Закону України «Про розвиток і застосування мов в Україні». Мовознавець запропонував: розділити окремо Закони «Про державну мову України» і «Про мови національних меншин та національних груп України»; регламентувати вживання мов, а не їх розвиток; утриматися від визначення правил вживання літургїйних мов, адже це – справа окремих конфесїй. Учений радив доповнити Ст. 21 цього Закону такою тезою: кодифіковану форму державної мови мають виробляти лїнгвістичнї установи НАН України і вищих навчальних закладів України, а затверджувати Президїя НАН України і Кабїнет Міністрів України¹¹.

7 квітня 2006 р. В. Нїмчук підсумував результати 15-рїчної роботи Української національної комїсії з питань правопису, надїславши листа Віце-прем'єр-міністру України з гуманїтарних питань В. Кириленку. Зупинимося на основних тезах цього змістовного документа.

Першїй етап роботи згаданої вище Комїсії описано в листї так: «Давно минуло 15 рокїв відтодї, як на I Міжнародному конгресї українїстів (27.08. – 3.09.1990 р.) прийнято ухвалу про вироблення єдиних орфографїчних правил для українців на Батьківщинї й у діаспорї. Рекомендовано створити міжнародну Комїсію, яка на один із чергових з'їздів МАУ подасть відповідний проект. Цей заклик підтримала АН України в особї її президента Б. Є. Патона, котрий сказав: «Справдї, потрібен єдиний уніфікований правопис, яким би користувалися українцї всього свїту»¹².

леми унормування української мови: Матерїали розширеного засїдання координаційної ради «Українська мова». Київ, Херсон, 2003. С. 4–24.

⁹ Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. : дослідження / В. В. Нїмчук ; НАН України, Ін-т укр. мови. Київ; Кам'янець-Подільський: Інформ.-вид. від. Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-ту, 2002. 114 с.

¹⁰ Історїя українського правопису ХVІ–ХХ столїття : хрестоматїя / НАН України, Ін-т укр. мови; упорядн.: В. В. Нїмчук, Н. В. Пуряєва. Київ: Наукова думка, 2004. 583 с.

¹¹ ІА НБУВ. Ф. 463. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 2–5.

¹² Там само. Спр. 37. Арк. 1–2.

У червні 1994 р. з'явилася постанова Кабінету Міністрів України № 402 «Про підготовку і видання «Українського правопису» у новій редакції». Передбачалося підготувати й видати «Український правопис» у новій редакції протягом 2-х років. Відповідальність за створення нової редакції правопису було покладено на Інститут української мови НАН України та новостворену Українську національну комісію з питань правопису при Кабінеті Міністрів України. До складу цієї Комісії входило 35 осіб на чолі з акад. М. Жулинським: 29 – з України, 6 – із-за кордону: Казахстану, Канади, Польщі, Словаччини, США, Франції.

Наприкінці грудня 1996 р. Комісія доповіла, що роботу в основному закінчено, проте нову редакцію проекту не було надруковано. Отже, коли у травні 1998 р. В. Німчук очолив Інститут української мови НАН України, з колегами було з'ясовано, що фактично раніше було опрацьовано не нову редакцію правопису, а відредаговано текст старої. Тому новий проект, із супровідним науковим обґрунтуванням запропонованих змін, було надруковано тільки восени 1998 р. 150 примірників цього проекту надали для широкого обговорення у наукових, педагогічних і журналістських колах.

Найбільш складний етап роботи Комісії почався, коли наприкінці березня 2000 р. у цю справу втрутився акад. В. Русанівський, який «...у спотвореному вигляді проект змін виклав президентові НАНУ акад. Б. Є. Патонові. НАНУ створила спеціальну комісію для вивчення нового проекту 1999 р.»¹³.

25 грудня 2000 р. Рада з питань мовної політики при Президентові України рекомендувала скликати пленарне засідання Національної комісії з питань правопису для кінцевого обговорення нових правил у лютому 2001 р. і затвердила зміни у персональному складі Комісії.

В. Німчук вважав, що «противники змін у правописі, очевидно, довго готувалися до наступу проти нововведень» (власне, за повернення деяких правил, заборонених тоталітарною владою в 1933 р.). Вони організували «листи трудящих» (як за радянських часів), звернення в найвищі державні інстанції¹⁴. Крім того, на початку 2001 р. ця гостра дискусія у засобах масової інформації припала на час розпаду т. зв. касетного скандалу із плівками майора М. Мельниченка. Зрештою Президент України Л. Кучма 2 лютого 2001 р. доручив тодішньому прем'єр-міністрові В. Ющенку відкласти розгляд питання про внесення змін до «Українського правопису» до 2002 р.

Незважаючи на фактичне припинення роботи Комісії, Інститут української мови НАН України дбайливо опрацював усі результати проведеного опитування науковців. Цікаво, що згідно з анкетуванням, у якому брали участь 345 осіб із усіх регіонів України, запропоновані

¹³ ІА НБУВ. Ф. 463. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 2.

¹⁴ Там само. Арк. 2–3.

зміни правопису знайшли більше прихильників серед докторів і кандидатів наук, ніж серед осіб без наукових ступенів.

У лютому 2002 р. Комісію було виведено з підпорядкування Уряду, внаслідок чого знизився її статус – вона перестала бути міжнародною, та змінено її склад. Лише в 2003 р. під керівництвом акад. В. Русанівського було вироблено «альтернативний» проєкт, який і обговорено на засіданні Комісії, але без достатнього кворуму, і тому питання залишилося відкритим.

Підсумовуючи цю тривалу історію підготовки проєкту правопису, В. Німчук закликав Віце-прем'єр-міністра України повернути Національній комісії з питань українського правопису статус, який вона отримала в 1994 р., відновити первісний склад, скликати її пленум або II Всеукраїнську правописну конференцію (перша відбулася в Харкові понад 75 літ тому – 1927 р.)¹⁵.

Крім згаданого вище листа, в особовому фонді вченого відклалися різні чернетки і фрагменти робочих матеріалів про підготовку реформи українського правопису та ставлення до неї науковців. Наприклад, в одному з таких фрагментів ідеться про те, що в кінці серпня 1999 р. проєкт обговорений і загалом прихильно сприйнятий на IV Міжнародному конгресі українців, що відбувся в Одесі. На початку грудня 1999 р. Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Нью-Йорку з ініціативи його виконавчої президентки Л. Онишкевич організувало обговорення проєкту в Нью-Йорку та Філадельфії (США) за участю членів Української національної комісії з питань правопису – акад. Ю. Шевельова (США) та проф. А. Горняткевича (Канада). Проєкт загалом було схвалено, він отримав високу оцінку і від знаного у світі мовознавця акад. Ю. Шевельова¹⁶, який у своєму останньому інтерв'ю підсумував: «Сучасний правопис під редакцією Василя Німчука. Він не ідеальний, Але це найкращий варіант з усіх запропонованих»¹⁷.

Бурхливі дискусії В. Німчук сприймав досить виважено, тому що вважав, що український правопис був предметом не тільки суспільних дискусій, але й політичних спекуляцій. Водночас він обурювався, коли до орфографічних справ втручаються «інтернаціоналісти», яким не до вподоби будь-які зміни в орфографії, що роблять її відмінною від російської. На жаль, з обох боків у дебатах учений помічав нефахові, некомпетентні міркування¹⁸.

¹⁵ Там само. Спр. 37. Арк. 6.

¹⁶ Там само. Спр. 37. Арк. 9.

¹⁷ Лабунська К. Юрій Шевельов: «Я хотів сказати до побачення всім, кого знав і любив...»: інтерв'ю (Нью-Йорк) // Українська правда. 2002. 21 трав. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2002/05/21/2988866/> (дата звернення 02.06.2022).

¹⁸ ІА НБУВ. Ф. 463. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 7, 7зв.

Полеміка навколо українського правопису відбувалися як у публічній площині, так і на рівні поточних видавничих справ. Наприклад, улітку 1999 р. В. Німчук надав свої зауваження до Правил оформлення тексту «Шевченківської енциклопедії»¹⁹. Також дослідників може зацікавити копія листа акад. В. Русанівського про недопустимість вживання літери «Г» у новому виданні творів Т. Шевченка 2002 р.²⁰

Більшість архівних документів із порушеного питання в особовому фонді В. Німчука належить до епістолярних джерел. До вченого зверталися колеги-мовознавці, дослідники-аматори і небайдужі пересічні громадяни, які намагалися поділитися з ним власними розробками, думками щодо окремих правописних змін, поглядами на загальні проблеми українського правопису.

Так, директор Інституту богословської термінології та перекладів М. Петрович у 1999 р. запропонував повернути в українську навчально-довідкову літературу історичні традиції українських граматик і букварів («Буквар» Івана Федорова, «Буквар» Т. Шевченка, мовознавчі праці І. Огієнка), які навчали рідної мови на прикладах християнської лексики, доповнити, де це можливо, нову редакцію Українського правопису ілюстративним матеріалом із Святого Письма і українських молитов²¹.

Серед прихильників реформи правопису був головний редактор львівського часопису «За Вільну Україну» М. Сірків, який у 2001 р. наголосив, що з реформою запізнилися на ціле десятиліття – від часу проголошення незалежності України. На його думку, треба було дослухатися фахівців, а не невігласів і неуків із російськомовних ЗМІ чи т. зв. «широких верств», чимало яких розмовляють чужоземною мовою, не бажаючи знати української²².

У 2001 р. д-р мед. наук, проф. О. Атаман із м. Суми, підтримуючи загалом реформу правопису, запитав, чи доцільно зараз починати використання запропонованих змін, незважаючи на відсутність їх у вжитку та офіційно діючому правописі? І сам дав відповідь на це питання: аргументи противників – нема сенсу вносити те, що не існує у вжитку, але з іншого боку – вони й не будуть ніколи відроджуватися, поки хтось не почне їх вживат²³.

Загалом кодифікація української мови була пов'язана з соціолінгвістичним контекстом, тому нерідко засоби масової інформації, насамперед, телеканал «СТБ» та окремі видавництва користувалися правилами, які ще не були затверджені офіційно, наприклад, видавництва і гума-

¹⁹ ІА НБУВ. Ф. 463. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1–6.

²⁰ Там само. Спр. 86. Арк. 3.

²¹ Там само. Спр. 39. Арк. 1.

²² Там само. Спр. 73. Арк. 1.

²³ Там само. Спр. 109. Арк. 1.

нітарні часописи «Свічадо», «Літопис», «Критика», «Ї», «Сучасність», «Книжник-review».

Чимало прихильників правописних змін почали їх використовувати задовго до офіційного оприлюднення. Наприклад, вчитель і поет із с. Оксанина Уманського р-ну Черкаської обл. П. Поліщук описав, як самотужки з 1992 р. почав аналізувати ці зміни та використовувати їх у своїх віршах і щоденному спілкуванні²⁴.

Прослухавши виступи В. Німчука в радіожурналі «Слово», багато українців звернулися до нього. Наприклад, завідувач трупи Чернівецького обласного драматичного театру Т. Рідуш у 2001 р., підтримуючи реформу, надіслав свої розлогі міркування щодо правопису іншомовних слів, наголосу та перекладу власних назв²⁵.

Службовець з Івано-Франківська П. Федчишин, підтримуючи новий правопис, зауважив, що диктори телебачення некоректно вживають російською мовою назву столиці України – «Киев», а не «Київ», зокрема в контексті реквізитів мережі «Інтернет»²⁶. Порушена у листі проблема транслітерації назви міста Київ як латинізований варіант «Kiev» замість «Kyiv» пов'язана з використанням російської мови-посередника та некоректним відтворенням іншими мовами цієї назви в роки існування СРСР. Сьогодні вживання такої форми не відповідає українському написанню і чинному законодавству.

Працівник Інституту теоретичної фізики НАН України, інженер-винахідник С. Філіпчук, підтримуючи загалом новий правопис, звернувся до власних досліджень. Він наголосив, що неприродні звуки для певного історично складеного звукового тракту людини ведуть до її захворювання подібно до того, як зміна географічної широти. На його думку, більшовиками було віднято співзвучність і мелодійність української мови, перебудовано звуковий тракт українців на іноземний лад з їх твердим звучанням²⁷.

Мовознавці, колеги вченого, підтримуючи новий правопис, порушували у листах різні загальні й поточні проблеми української мови. Зокрема, голова Товариства української мови Київського національного університету ім. Тараса Шевченка доцент В. Радчук писав про неприпустимість використання суржику, стилістичних і орфографічних помилок, спірних перекладів іншомовних слів у газеті «Українське слово»²⁸.

Із боку противників нового правопису виступила канд. філол. наук А. Матвієнко, яка працювала старшим редактором видавни-

²⁴ Там само. Спр. 142. Арк. 1–2.

²⁵ Там само. Арк. 1–4.

²⁶ Там само. Спр. 157. Арк. 1–2.

²⁷ Там само. Спр. 158. Арк. 1–3.

²⁸ Там само. Спр. 144. Арк. 5–6.

цтва «Українська енциклопедія». До її аргументів схилялися й деякі інші кореспонденти. Наприклад, від імені вчителів м. Севастополя канд. філол. наук А. Студецький надіслав розлогі коментарі до публікацій А. Матвієнко, наголошуючи на необхідності позбавити мову ідеології та дотримуватися в цілому норм правопису 1993 р.²⁹

У контексті дискусії щодо надмірної політизації правописної реформи варто згадати, що В. Німчук «членом жодної політичної партії ніколи не був»³⁰, як він писав в автобіографії, що збережена в особовій справі Архіву Президії НАН України. Він був вихований у толерантному, багатомовному середовищі Закарпаття, з повагою ставився до інших народів і релігій, був справжнім поліглотом, вільно володів і користувався у спілкуванні більшістю слов'янських мов та основними європейськими мовами³¹.

Оскільки в особовому фонді не виявлено відповідей В. Німчука кореспондентам, особливо опонентам, доречно звернутися до його інтерв'ю 2000 р. журналістові О. Гаврошу, яке увійшло до збірки спогадів про вченого. У цьому інтерв'ю він закликав: «Не витрачаємо зусиль на безплідні дискусії з людьми, для яких політиканство – єдина можливість заявити про своє існування»³².

Серед опонентів В. Німчука був і дослідник української мови зі Львова О. Шевченко, який категорично виступив проти нових правил правопису іншомовних слів і також підтримав доводи А. Матвієнко. Він запропонував повернутися до норм Українського правопису 1960 р.³³, що, своєю чергою, нагадують нам принципи Українського правопису 1946 р., підготовлені радянськими вченими на чолі з акад. Л. Булаховським. Цікаво, що в особовому фонді збережено давню поштову картку «Хто і як планував та затвердив зміни до українського правопису 1946 р.» зі світлиною відомої наради вчених, що відбулася 28 серпня 1943 р. у с. Помірки під Харковом, у присутності голови Ради народних комісарів М. Хрущова³⁴.

У передмові до цього правопису 1946 р. були, наприклад, такі настанови: «Подбати в першу чергу про врегулювання чинного правопису, без поважних підстав не відходячи від того, що вже усталилось, отже, в основному не примушуючи культурну масу країни переучува-

²⁹ ІА НБУВ. Ф. 463. Оп. 1. Спр. 154. Арк. 1–4.

³⁰ Особова справа члена-кореспондента НАН України В. В. Німчука // Архів Президії НАН України. Арк. 17.

³¹ Там само. Арк. 13.

³² Професор Василь Німчук у спогадах сучасників / упорядн. В. В. Шаркань; редкол.: Н. Ф. Венжинович, В. П. Густі [та ін.]. Ужгород: Карпати, 2018. С. 174.

³³ ІА НБУВ. Ф. 463. Оп. 1. Спр. 162. Арк. 1–7.

³⁴ Там само. Спр. 171. Арк. 1.

тись. [...] забезпечити єдність з правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо – російського»³⁵.

Як зазначила біограф і колега В. Німчука, канд. філол. наук Н. Пуряєва, вчений вважав, що «відновлення правопису – це не примха кабінетних учених, що «реформують» мову собі на догоду – як намагались представити діяльність Правописної комісії суспільству мас-медіа – а реалізація природної потреби повернути українській мовній системі її первісне обличчя, що є, зрештою, громадянським обов'язком сучасного українського філолога»³⁶. В. Німчук бачив свій громадянський обов'язок у захисті конкретного українського етносу, усупереч використанню нечіткого поняття «російськомовне населення», оскільки це, на його думку, була різнобарвна маса. Тому він наголошував: «коли перестаю бути частиною власного етносу, мені все одно – говорити мовою угорського чи російського колонізатора»³⁷. І підсумував: «Буде Українська держава – буде й українська мова»³⁸.

Під час аналізу архівних документів простежується послідовність і непохитність поглядів В. Німчука, виваженість і об'єктивність оцінок тогочасних подій, а також переконання у демократичному шляху прийняття реформи українського правопису. Це підтверджено й тим, що він допускав перехідний період реформи протягом 5-ти років.

Таким чином, проаналізовані архівні документи щодо проекту Українського правопису 1999 р. суттєво доповнюють відомості про науково-організаційну і громадську діяльність В. Німчука з його підготовки. Епістолярні документи, що відклалися в особовому архівному фонді вченого, розкривають особливості дискусій в українському суспільстві навколо правописної реформи. Архівна спадщина В. Німчука є важливою джерельною базою для дослідження ролі вченого, інших мовознавців і наукових інституцій у підготовці реформи українського правопису в 1990-ті роки. Розглянуті документи показали значний джерельно-інформаційний потенціал архівної спадщини вченого, що сприятиме подальшим перспективним дослідженням його наукового доробку істориками і лінгвістами.

³⁵ Український правопис / Народний комісаріат освіти України. Київ: Держвидав, 1946. С. 4.

³⁶ Українська мова на осі часу. Василеві Васильовичу Німчукові / Ін-т укр. мови НАН України : упорядн.: Г. В. Воронич, Н. В. Пуряєва. Київ: КММ, 2017. С. 21.

³⁷ Професор Василь Німчук у спогадах сучасників / упорядн. В. В. Шаркань; редкол.: Н. Ф. Венжинович, В. П. Густі [та ін.]. Ужгород: Карпати, 2018. С. 164.

³⁸ Там само. С. 169.

REFERENCES

1. Labunska, K. (2002) *Yuriy Shevelov: «Ya khotiv skazaty do pobachennya vsim, koho znay i lyubyv...» : Intervyu Shevelova Yu. dlya «Ukrayinskoyi Pravdy»* [Yuriy Shevelyov: «I wanted to say goodbye to everyone I knew and loved...»: Interview by Y. Shevelyov for «Ukrainian Pravda»]. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2002/05/21/2988866/> [in Ukrainian].
2. Moysiienko, V. (2013). V. V. Nimchuk u linhvoukrayinistytsi (Do 80-richchya z dnya narodzhennya Vasylya Vasylovycha Nimchuka) [V. V. Nimchuk in Linguo-Ukrainian Studies (To the 80th anniversary of the birth of Vasyl Vasyliovych Nimchuk)]. *Ukrayinska mova*, 3, 165–173. [in Ukrainian].
3. Nimchuk, V. (1999). *Problemy ukrayinskoho pravopysu v 20th st.: Ukrayinskyy pravopys (proyekt naynovishoyi redaktsiyi)*. [Problems of Ukrainian spelling in the XX century. In the book: «Ukrainian spelling (draft of the latest edition)»]. Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].
4. Nimchuk, V. (2002). *Pro proekt 1999 r. novoyi redaktsiyi ukrayinskoho pravopysu*. [About the project of 1999 of the new edition of the Ukrainian orthography]. *Dovidnyk z ukrayinskoho pravopysu*. Kyiv. View. 4th. [in Ukrainian].
5. Nimchuk, V. (2003). Dolya proektu novitnoyi redaktsiyi «Ukrayinskoho pravopysu» [The fate of the project of the latest edition of «Ukrainian spelling»]. *Problemy unormuvannya ukrayinskoyi movy: Materialy rozshyrenoho zasidannya koordynatsiynoyi rady «Ukrayinska mova»*. Kyiv, Kherson. [in Ukrainian].
6. Nimchuk, V. V. (2002). *Problemy ukrayinskoho pravopysu XX – pochatku XXI st.* [Problems of Ukrainian spelling 20th – early 21th XXI century]. Kyiv, Kamianets-Podilskyi. [in Ukrainian].
7. Nimchuk, V. V., Puryayeva, N. V. (2004). *Istoriya ukrayinskoho pravopysu XVI–XX stolittya : khrestomatiya*. [History of Ukrainian orthography of the XVI–XX centuries: textbook]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
8. *Nova redaktsiya Ukrayinskoho pravopysu*. [New edition of Ukrainian spelling]. *UMIF. Ukrayinskyy linhvistychnyy portal*. Retrieved from <https://www.ulif.org.ua/page/nova-riedaktsiia-ukrayins-kogho-pravopisu-2020>. [in Ukrainian].
9. Osinchuk, Yu. V. and others. (2008). *Vasyl Vasylovych Nimchuk: biobibliohrafiya do 75-richchya*. [Vasyl Vasyliovych Nimchuk: biobibliography for the 75th anniversary]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
10. Pamyati vydatnoho ukrayinskoho vchenoho, doslidnyka davnoyi rukopysnoyi ta drukovanoyi spadshchyny Ukrainy, chlena-korespondenta NAN Ukrainy Vasylya Vasylovycha Nimchuka. (2017). [In memory of the outstanding Ukrainian scientist, researcher of the ancient manuscript and printed heritage of Ukraine, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine Vasyl Vasyliovych Nimchuk]. Kyiv: *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 21. [in Ukrainian].
11. *Profesor Vasyl Nimchuk u spohadakh suchasnykiv: naukovo-populyarne vydannya*. (2018). [Professor Vasyl Nimchuk in the memoirs of contemporaries: popular science publication]. Uzhhorod: Karpaty. [in Ukrainian].

12. Puryaeva, N. (2017). *Pamyati chlena-korespondenta NAN Ukrayiny Vasylya Vasylovycha Nimchuka (06.07.1933 – 26.11.2017)*. [In memory of the corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine Vasyl Vasyliovych Nimchuk (July 6, 1933 – November 26, 2017)]. Kyiv: *Ukrayinska mova*, 4, 161–165. [in Ukrainian].

13. Skripnik, G. et al (Ed.) (2018). *9th Mizhnarodnyy konhres ukrayinistiv. Movoznavstvo. Zbirnyk naukovykh statey (Do 100-richchya Natsionalnoyi akademiyi nauk Ukrayiny)*. [International Congress of Ukrainians. Linguistics. Collection of scientific articles (To the 100th anniversary of the National Academy of Sciences of Ukraine)]. Kyiv: NAS of Ukraine. [in Ukrainian].

14. *Ukrayinskyi pravopys*. (1946). [Ukrainian spelling]. Kyiv: Narodnyy Komisariat osvity URSR: Ukrderzhvydav. [in Ukrainian].

15. Voronych, G. V., Puryaeva, N. (Comps.). (2017). *Ukrayinska mova na osi chasu. Vasylevi Vasylovychu Nimchukovi*. [Ukrainian language on the time axis. Vasyl Vasilyevich Nimchuk]. Kyiv: NAS of Ukraine, Inst. Languages. [in Ukrainian].

Oksana Yemchuk

Candidate of Historical Sciences,

Senior Research Associate,

Department of Archeography

of Institute of Archival Studies

of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

of National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5096-7231>

DOCUMENTS

ON THE REFORM OF UKRAINIAN SPELLING IN VASYL NIMCHUK'S PERSONAL FOND

Abstract. The article considers little-known and previously inaccessible archival documents on the reform of Ukrainian spelling from the personal fond of the corresponding member of the NAS of Ukraine, Doctor of Philology Vasyl Vasyliovych Nimchuk (1933–2017), stored at the Institute of Archival Studies of V I Vernadsky National Library of Ukraine. **The purpose of the study** is to analyze V. Nimchuk's opinion on the reform of Ukrainian spelling in the 1990s, highlight the positions of like-minded people and opponents, recreate the course of events in preparation for this reform and reveal the role of the Ukrainian National Spelling Commission. **The research methodology** is based on methodological principles related to the general scientific principles of analysis and synthesis, historicism, scientific objectivity, systematic and interdisciplinary approaches. The study of archival documents was based on archival heuristics, archeographic methods, as well as historical criticism of sources. During the consideration of the materials of V. Nimchuk's personal fond, special methods of historical-biographical and historical-social research were used, which made it possible to study archival sources on the problem. **Scientific novelty.** The documents on the reform of

Ukrainian spelling from the personal archival fond of linguist V. Nimchuk were put into scientific circulation for the first time. **Conclusions.** The analyzed archival documents on the draft Ukrainian spelling of 1999 significantly supplement the information on the scientific, organizational and public activities of V. Nimchuk in his preparation. Epistolary documents deposited in the personal archives of the scholar reveal the peculiarities of discussions in Ukrainian society around spelling reform. V. Nimchuk's archival heritage is an important source base for studying the role of scientists, other linguists and scientific institutions in preparing the reform of Ukrainian spelling in the 1990s. **Prospects for further studies.** The considered documents showed a significant source and information potential of the archival heritage of the scientist, which will contribute to further research of his scientific work by historians and linguists.

Key words: the reform of Ukrainian spelling; Vasyl Nimchuk; Institute of Archival Studies of V I Vernadsky National Library of Ukraine; personal fond; archival documents.

DOI 10.47315/archives2022.331.099

УДК 351.755.2:929.535](477.72)«192»

Юлія Коник

кандидатка історичних наук,
заступниця начальника відділу забезпечення
збереженості, обліку, довідкового апарату
та реставрації документів,
Державний архів Херсонської області
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9770-6506>

Олена Крючкова

головна спеціалістка відділу забезпечення
збереженості, обліку, довідкового апарату
та реставрації документів,
Державний архів Херсонської області
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9564-3946>

**ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ КНИГ
ЗАПИСІВ АКТИВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СТАНУ
В УКРАЇНІ У 1920-Х РОКАХ
(на прикладі Херсонщини)**

Анотація. У 1920-і роки відбувалося становлення системи реєстрації й обліку населення у радянській Україні. Розробляючи профільне законодавство, уряд республіки на початковому етапі використовував досвід і традиції релігійних установ, але поступово напрацьовував свої підходи відповідно до того, що саме держава хотіла знати про своїх громадян. **Метою роботи** є розгляд особливостей ведення записів актів громадянського стану (ЗАГС) протягом першого радянського десятиліття. Для висвітлення теми використано **комплекс методів**, серед яких: порівняльний, історико-описовий, історико-хронологічний, аналізу і синтезу, архівної евристики. Термінологічне і граматичне вивчення тексту, зовнішня джерелознавча критика уможливили здійснення атрибуції записів актів громадянського стану. Використання методів індукції та дедукції дозволило опрацювати сукупність конкретних фактів, доповнивши загальну картину життєдіяльності тогочасного українського суспільства. **Наукова новизна.** Джерельною базою дослідження є книги ЗАГС 1920-х років, що зберігаються в Державному архіві Херсонської області. На їх прикладі проаналізовано тенденції і особливості, вочевидь, спільні в роботі органів ЗАГС на всіх українських землях, які на той час перебували під владою рад. **Перспективи подальших досліджень.** З огляду на рівень суспільної затребуваності інформації архівних книг ЗАГС постає необхідність досліджень у багатьох напрямках, як-то: нормативна база діяльності органів ЗАГС, приймання метричних книг від священнослужителів, співпраця з органами

© Ю. Коник, О. Крючкова, 2022

статистики, інформаційний потенціал реєстраційних книг тощо. **Висновки.** Зміст книг ЗАГС, жорстко регламентований численними нормативними документами, насправді постійно піддавався впливу багатьох чинників, зокрема, від малограмотності реєстраторів до банальної нестачі бланків. Досвід практичної роботи показує, що вплив життєвих реалій на якість записів актів громадянського стану іноді був настільки значний, що нині це ускладнює пошук інформації або взагалі ставить під сумнів її достовірність. Тому знання особливостей ведення цих книг потрібне як для успішності генеалогічних розвідок, так і для достовірності висновків у наукових дослідженнях соціально-гуманітарного циклу.

Ключові слова: відділи записів громадянського стану; книги ЗАГС; демографічна статистика; 1920-і роки; Херсонщина; Державний архів Херсонської області.

Реєстрація й облік населення є невід'ємною складовою державного розвитку будь-якого суспільства. Їхні документально зафіксовані результати завжди матимуть не лише наукову, але й практичну цінність, оскільки є важливим інструментом управління і прогнозування. З плином часу вони також стають невичерпним джерелом для широкого спектра історичних досліджень.

Мова піде про книги записів актів громадянського стану (далі – ЗАГС)¹, які були запроваджені в Україні у 1919 р. після приходу радянської влади та дуже швидко витіснили метричні книги релігійних установ. Сама система органів ЗАГС була запроваджена відповідно до декрету Робітничо-селянського уряду України «Про організацію відділів ЗАГС», підписаного у Харкові 20 лютого 1919 р.²

Сьогодні на офіційних сайтах органів державної влади та місцевого самоврядування різних рівнів можна знайти багато публікацій з історії органів ЗАГС України, поява яких обумовлена нещодавнім відзначенням сторіччя цієї системи. Публікації переважно дублюють одна одну, обмежуються стислим викладенням історії обліку населення і переказують зміст основних нормативних актів радянського періоду.

Із точки зору наукової розробленості історія органів ЗАГС УРСР досі залишається маловідомою темою. Однак, документальні результа-

¹ Саме така аббревіатура є коректною для назви органів, які займалися реєстрацією населення в Україні протягом її перебування у складі СРСР, хоча в історичній і довідковій літературі можна зустріти варіанти ЗАЦС, РАГС, РАЦС.

² Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 год / Народный комиссариат юстиции. Киев: Печатня С. П. Яковлева, 1919. С. 168. // Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000126> (дата звернення: 27.01.2022).

ти їхньої діяльності – реєстраційні книги ЗАГС – дедалі більше використовуються як джерела з історії соціально-демографічних процесів в Україні (йдеться, насамперед, про аналітико-статистичні дані загальнодержавного рівня в історичній ретроспективі)³.

Нині перед архівістами й дослідниками постає нагальна потреба у напрацюванні джерелознавчих критеріїв саме для практичної роботи з книгами ЗАГС. Суспільний запит на їхню інформацію постійно зростає; як наслідок активізується робота з оцифрування і оприлюднення цифрових копій книг, що надійшли на постійне зберігання до державних архівів. Між тим, при роботі з цими документами потрібно знати і пам'ятати про особливості їх складання, щоб усвідомлювати пошуковий потенціал і убезпечитися від невірних трактувань. Тому авторки у цій статті ставлять перед собою більш прикладні цілі: висвітлити, наскільки реальність реєстрації демографічних станів могла відрізнятися від нормативних вимог.

Для ілюстрування таких ризиків розглянемо якість ведення книг ЗАГС протягом 1920-х років на прикладі Херсонщини. Йдеться про територію сучасної Херсонської області, яка на той час послідовно входила до складу різних губерній, повітів і округів по обидва боки р. Дніпро. Тому робота органів ЗАГС координувалася з різних центрів (Херсон, Миколаїв, Одеса, Запоріжжя, Катеринослав, Мелітополь) і книги часто перевозилися з місця на місце, аж поки вони не надійшли на зберігання до Державного архіву Херсонської області. У підсумку маємо комплекс документів, неоднорідний за ступенем збереженості ні географічно, ні хронологічно.

1920-і роки у багатьох сенсах можна назвати найбільш знаковим радянським десятиліттям, позначеним кардинальними зрушеннями в політичній, соціально-економічній, ідеологічній сферах. Якраз за книгами ЗАГС ці зміни прослідковуються дуже добре, і є всі підстави вважати, що основні з'ясовані тенденції їх ведення були спільними для підвідділів ЗАГС виконавчих комітетів на всіх українських землях, підконтрольних радянській владі.

³ *Гладун О. М., Рудницький О. П.* Статистика населення в Україні в 1920–1930-і роки // Демографія та соціальна економіка. 2009. № 2(12). С. 48–57. URL: <https://dse.org.ua/archive/12/5.pdf> (дата звернення: 27.01.2022); *Гладун О. М.* Нариси з демографічної історії України ХХ століття / НАН України. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Київ, 2018. 224 с.; Нариси з історії статистики України / О. Г. Осауленко, В. І. Карпов, М. В. Пугачова, М. М. Артем'єв та ін.; редкол.: О. Г. Осауленко (гол.) та ін. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ: Держкомстат України, НДІ статистики Держкомстату України, 1999. 187 с.; *Таранон О.* Демографічний, національний та соціальний склад населення УСРР–УРСР 1920–1930-х рр. у розрізі повсякденного життя // Наукові записки з української історії. 2012. Вип. 32. С. 126–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzui_2012_32_24 (дата звернення: 28.01.2022).

На Херсонщині влада рад закріпилася протягом 1920 р., і то не з першої спроби. Тоді стан новостворених підвідділів ЗАГС був охарактеризований завідувачем Миколаївського окружного підвідділу як «хаос і безладдя»⁴. Хоча певний досвід організації уже був, оскільки радянські органи управління мали в 1919 р. кількомісячний проміжок часу між Українською Народною Республікою та урядованням білогвардійської Добровольчої армії. Протягом травня–липня того року було створено Херсонський окружний підвідділ ЗАГС відділу управління губернського виконавчого комітету, Миколаївський і Олешківський міські підвідділи, а також районні підвідділи у м. Херсон⁵, які вже у серпні припинили діяльність у зв'язку з наближенням лінії фронту.

Із весни 1920 р. процес організації місцевих підвідділів ЗАГС на Херсонщині поновився. У 1920 р. розпочали діяльність Дніпровський і Херсонський повітові, а також районні у м. Херсон підвідділи⁶. У 1921 р. відкрилися Генічеський, Каховський, Олешківський, Скадовський, Хорлівський міські підвідділи⁷. Протягом 1920–1922 рр. важко і довго створювалася мережа волосних підвідділів, які вже з весни 1923 р. внаслідок адміністративно-територіальної реформи почали реорганізовуватися у районні підвідділи.

Перші радянські роки були позначені збройними протистояннями, голодом і епідеміями. Робота органів ЗАГС налагоджувалася в умовах украї незадовільного матеріального забезпечення і нестачі кадрів. Грамотні реєстратори траплялися нечасто, доводилося брати просто більш-менш письмених, але й вони мінялися іноді по декілька разів на рік. Роздобути типографські бланки в умовах нестачі паперу і коштів було непросто, тому багато записів складено рукописним способом, іноді – олівцем, на зворотах документів дорадянського періоду, залишках шпалер і т. д. Часто бували ситуації, що надрукували бланки – закінчилося чорнило, з'явилося чорнило – «закінчилися» працівники. Звідси і якість заповнення реєстраційних форм.

У жовтні 1922 р. Миколаївський окружний підвідділ ЗАГС констатував незадовільну роботу повітових відділів управління і волосних виконкомів, які «...не приділяють належної уваги постановці справи ЗАГС. У деяких повітах мережа волосних підзагсів⁸ ще не організована. Волосні підзагси не мають уповноважених. Записи актів громадян-

⁴ Держархів Херсонської обл. (Державний архів Херсонської області). Ф. Р-1857. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 47.

⁵ Там само. Ф. Р-430. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1, 15, 33–33зв.

⁶ Там само. Ф. Р-38. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 119-119зв.; Ф. Р-1857. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 10.

⁷ Там само. Ф. Р-1111. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 58; Ф. Р-1858. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 63.

⁸ Підвідділи ЗАГС відділів управління волосних виконавчих комітетів.

ського стану, а особливо народження і смерті, реєструються з недостатньою повнотою»⁹.

Тут важливо розуміти, якою була мережа місцевих органів ЗАГС. Згаданий вище урядовий декрет 1919 р. узагалі не передбачав створення сільських підвідділів ЗАГС. Села мали обслуговуватися у волосних центрах, однак життя дуже швидко довело необхідність коригування цього положення. Вже з середини 1920 р. було запроваджено інститут сільських уповноважених волосних підвідділів у селах, де були церкви (тобто найкрупніших), однак вони мали право реєструвати лише народження і смерті¹⁰. Це було половинчате вирішення проблеми, оскільки для записів шлюбів і розлучень все одно потрібно було звертатися до волосних підвідділів, а жителі невеликих сіл однаково не могли отримати жодну послугу ЗАГС за місцем проживання. Тому вже з літа 1921 р. у системі ЗАГС обговорювався намір ліквідувати інститут сільських уповноважених і передати їхні функції секретарям сільрад¹¹. Однак офіційно за 2 роки нічого не змінилося, хоча за фактом книги вели і уповноважені, і секретарі сільрад.

Ситуація зрушилася лише після адміністративно-територіальної реформи 1923 р., коли з ліквідацією волосних підвідділів ЗАГС припинили діяльність їхні сільські уповноважені. Впродовж перехідного періоду секретарі сільрад знов-таки не мали права вести реєстрацію шлюбів і розлучень¹². Тому відповідні записи цього часу можна знайти лише у книгах, які вели підвідділи ЗАГС новостворених районних виконкомів. І лише у 1924 р. були нарешті створені підвідділи ЗАГС при сільрадах, котрі отримали повноваження реєструвати не тільки народження і смерті, а й шлюби і розлучення¹³.

Варто зазначити, що частина населення далеко не одразу сприйняла вимогу обов'язкової реєстрації актів громадянського стану в радянських органах, а продовжувала звертатися до священників¹⁴. Тому сьогодні не має дивувати ситуація, коли відомі місце і час події, і навіть повністю збереглася відповідна книга ЗАГС, однак потрібного запису в ній немає. Це означає, що, як заявник, так і священник проігнорували заборону здійснювати обряд без довідки ЗАГС, і такі випадки були непоодинокими¹⁵.

Це твердження стосується переважно народжень і смертей. Численні смерті в період голоду 1921–1922 рр. так і лишилися незафіксо-

⁹ Держархів Херсонської обл. Ф. Р-430. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 8.

¹⁰ Там само. Ф. Р-1858. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 21.

¹¹ Держархів Херсонської обл. Ф. Р-1858. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 226.

¹² Там само. Ф. Р-430. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 18.

¹³ Там само. Ф. Р-1107. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 8зв.

¹⁴ Там само. Ф. Р-1111. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 25; Ф. Р-1858. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 175.

¹⁵ Там само. Ф. Р-1107. Спр. 40. Арк. 19.

ваними. У звіті Херсонського повітового підвідділу ЗАГС за 1922 р. ця ситуація описана промовисто: «...з порівняння реєстраційних цифр підвідділів ЗАГС з даними, наданими до комунвідділу наглядачами міських кладовищ про число похованих, цифри підвідділів ЗАГС в порівнянні складають лише 37% дійсного числа похованих. Така величезна різниця пояснюється головним чином тим, що маси смертних випадків від голоду цілковито вислизали від реєстрації, оскільки підбирані щоденно десятками трупи померлих на вулицях, площах і базарах міста віддавалися землі в братських могилах ніким не розпізнані, вимирали цілі сім'ї, іноді населення цілих кварталів, і не залишалося в живих тих, хто могли дати необхідні для реєстрації померлих відомості. Далі з народних лікарень надходили до підвідділів відомості часто без зазначення прізвищ, імен, віку та інших необхідних даних. Всього за звітний період по місту Херсону зареєстровано 7276 смертей, тоді як за даними комунвідділу цифри ці коливаються між 20 і 21 тисячами»¹⁶.

Інша справа – шлюби і розлучення. Церковні шлюби зазвичай дублювалися у підвідділах ЗАГС, а щодо розлучень, то світські органи реєстрації взагалі не мали конкуренції – після урядового декрету «Про розлучення» від 20 лютого 1919 р. їх буквально «накрив вал» заяв від бажаючих розірвати шлюб.

Зміст записів про народження, шлюб, розлучення та смерть продиктований, природно, формами відповідних бланків. Ось тут і виявляються головні особливості цього виду документів – велике різноманіття бланкових форм та дуже різний підхід реєстраторів до заповнення певних граф.

Форми перших українських радянських бланків були затверджені Інструкцією НКВС УСРР відділам ЗАГС від 1 квітня 1919 р.¹⁷ Протягом наступного десятиліття вони декілька разів змінювалися відповідно до нових інструкцій НКВС УСРР і Центрального статистичного управління УСРР із роботи органів ЗАГС та ведення окремих видів книг: у 1921, 1924, 1926, 1927 рр.¹⁸ До того ж, як на центральному, так і на місцевому рівнях постійно з'являлися допоміжні акти у вигляді додаткових інструкцій, роз'яснень і доповнень. Усе це разом створило складну і досить запутану нормативно-правову базу діяльності органів ЗАГС, яка наразі не є предметом розгляду. Зауважимо лише, що місцеві підвідділи створювали і використовували набагато більше варіацій бланків, ніж передбачало законодавство. Наприклад, тільки про народження можна нарахувати півтора десятка форм, зміст яких де в чому відрізнявся від офіційних.

¹⁶ Держархів Херсонської обл. Ф. Р-430. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1зв.–2.

¹⁷ Там само. Ф. Р-38. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 9–9зв.

¹⁸ Там само. Оп. 4. Спр. 11. Арк. 9, 11; Ф. Р-430. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 16, 45–63зв.

Варіативність бланків була особливо характерною для початку 1920-х років, коли кожна губернія, повіт і навіть волость вносили свої корективи до їхніх форм. Ось лише декілька прикладів. Районні підвідділи ЗАГС у м. Херсон влітку 1920 р. протягом недовгого часу додавали віросповідання і ступінь грамотності батьків новонароджених і молодят¹⁹, хоча це й не було передбачено офіційними бланками. У Музиківській волості Херсонського повіту у 1921 р. забули вписати до бланків дати укладання шлюбів²⁰. У Нижньоторгаївській сільраді Мелітопольського повіту в 1922 р. додавали національність батьків новонароджених²¹. У Новогригорівській волості Генічеського повіту в 1922 р. проігнорували графу про рід занять батьків²². У Трифонівській волості Херсонського повіту в 1922 р. зазначали національність, віросповідання і навіть рідну мову молодят²³. До бланків про смерть за 1921–1922 рр. підвідділи ЗАГС Дніпровського повіту включали національність померлих²⁴, на відміну від сусіднього Херсонського повіту тощо.

Якщо матеріальне становище органів ЗАГС до середини 1920-х років уже покращилося, то з освіченими кадрами було гірше. Навіть зараз даються взнаки нерозбірливі почерки і низький рівень грамотності працівників сторічної давнини. Алфавітні покажчики, які склалися самими ж підвідділами, містять безліч помилок, оскільки працівник просто не зміг вірно розібрати почерк свого попередника або ідентифікувати адміністративно-територіальну одиницю. З досвіду роботи можна стверджувати, що у ряді випадків до цих покажчиків внесені люди, яких ніколи не існувало, а деякі приписані до місцевостей, які не мають до них жодного стосунку.

Перші бланки були російськомовними і заповнювалися також російською. Єдине поки що виявлене виключення – це перші україномовні записи про шлюб, зроблені Бериславським міським підвідділом ЗАГС одразу після створення у другій половині травня 1920 р.²⁵ Але вже до кінця місяця підвідділ перестав виділятися з-поміж інших і перейшов на російську мову.

Як правило, по мірі віддаленості від освітніх центрів серед реєстраторів/діловодів ЗАГС усе рідше зустрічалися люди з минулим досвідом писарської діяльності. Російська мова записів зазвичай була далекою від канонів. Широко використовувався мовний суржик (*хазайнует*

¹⁹ Там само. Ф. Р-1885. Оп. 1. Спр. 4, 16.

²⁰ Там само. Ф. Р-1857. Оп. 2. Спр. 9.

²¹ Там само. Ф. Р-4057. Оп. 1. Спр. 15.

²² Там само. Спр. 17.

²³ Там само. Оп. 2. Спр. 13.

²⁴ Там само. Ф. Р-1858. Оп. 2. Спр. 36.

²⁵ Там само. Ф. Р-1857. Оп. 2. Спр. 1а. Арк. 1–3.

у себе; женицьина, хлиборобство²⁶), та ще й з додаванням літер, вилучених із російського правопису ще у 1918 р.

Із квітня 1923 р. в УСРР розпочалася українізація усіх сфер державного управління й суспільного життя, яка проходила у руслі загальносоюзної кампанії коренізації. Паралельно відбувалася масштабна адміністративно-територіальна реформа, згідно з якою замість повітів і волостей були створені округи і райони. Цей процес відбувався повільно і нерівномірно. Так, у Херсоні записи актів громадянського стану аж до початку листопада 1923 р. затверджував завідувач повітового підвідділу ЗАГС²⁷, поки півроку організовувався окружний підвідділ.

Так само нерівномірно підвідділи ЗАГС переходили на українську мову. Приміром, Музиківська сільрада Херсонського р-ну зробила це ще у 1923 р.²⁸; Великоолександрівський райвиконком рекомендував це своїм сільрадам у січні 1924 р.²⁹ А от окружний центр Херсон спромігся впровадити україномовні бланки лише з липня 1924 р. Їх надрукували великими накладками і надіслали в усі райони, що в підсумку дуже позитивно позначилося на уніфікації записів.

Якщо районні і сільські реєстратори переважно легко перейшли на українську мову, то в містах українізація просувалася повільніше і важче. Реєстратори старшого віку звикли виключно до російської мови, а їхні молодші колеги, як правило, взагалі не могли похвалитися грамотністю жодною мовою. Обидві ці категорії внесли певну долю плутанини у персональні дані громадян, на чому доцільно зупинитися докладніше.

Розглянемо основні групи даних, які містяться у записах актів громадянського стану.

Прізвища. 1920-і роки стали етапом, коли прізвища частини населення України піддавалися трансформації і закріплювалися у зміненому вигляді при видаванні радянських документів.

Навіть при побіжному ознайомленні з найдавнішими книгами ЗАГС кидається у вічі достатньо вільне поводження з написанням прізвищ. Тут можна виокремити декілька тенденцій.

По-перше, помітно проявилася (особливо у сільських місцевостях) народна традиція додавання закінчень до прізвищ дружин і дітей: батько Крамар – син *Крамаренко*; батько Шульга – донька *Шульгова*; наречений Сердюк – наречена бере прізвище *Сердюкова* тощо.

По-друге, нікуди не щезла церковна традиція, коли українські прізвища століттями підганялися під російський правопис і звучання:

²⁶ Тут і далі курсив наш для позначення прикладів із документів – Ю. К., О. К.

²⁷ Держархів Херсонської обл. Ф. Р-1885. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 130.

²⁸ Там само. Ф. Р-4069. Оп. 1. Спр. 4, 6.

²⁹ Там само. Ф. Р-299. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 16–16зв.

Горьовий – *Горевой*, Заєць – *Заяц*, *Зайцев*, Курінний – *Куреной*, Недовізій – *Недовезий*, Соливода – *Саліводова*. Тому зараз із ряду прізвищ вже не можна впевнено сказати, які форми були оригінальними: українські Сухина і Товстий чи російські *Сухіна* і *Толстой*.

По-третє, з початком українізації реєстратори (особливо у російськомовних населених пунктах) почали піддавати прізвища зворотному перекладу, як вони собі уявляли правильне написання. Наприклад, людина на прізвище Ковбаса під впливом церкви стала називатися *Колбаса* або *Колбасов*, а в українському радянському підвідділі ЗАГС стала *Ковбасовим*. Прізвища намагалися перекладати і масово наділяли закінченнями *-ів*. Тут уже «дісталось» російським прізвищам: Афанасьєв – *Опанасів*, Єфімов – *Юхимів*, Климова – *Кліміва*. Ця тенденція припинилася лише ближче до кінця десятиліття, і то завдяки активному втручання Наркомату внутрішніх справ, Наркомату юстиції та адмінвідділів, які відповідно до тодішніх мовних норм роз'яснювали сільрадам правила української транскрипції³⁰.

По-четверте, прослідковується елементарна неухважність і допущення помилок: Вассершторм – *Васеритром*, Іоффе – *Йофе*, Колесник – *Калесник*, Озерян – *Озирян*, Шенделевич – *Шинделевич*. При цьому очевидно, що у процесі заповнення бланків ні реєстратор, ні сам заявник не надавали значення тій обставині, що кожен із них пише інший варіант прізвища на одному аркуші. Навіть двійнят на одному бланку могли записати по-різному: *Андреева* – *Андрієва*. Особливо багато різночитань у прізвищах новонароджених та їхніх батьків: *Боженова* – *Божанова*, *Вільтман* – *Вільпан*, *Грембург* – *Гремберг*, *Дудін* – *Дуднік*, *Ельтухов* – *Елентух*, *Патушина* – *Пацутіна*. Іноді прізвище настільки викривлене, що встановити правильність можна лише завдяки супровідним документам, які у ряді випадків залишилися в книгах (медичні свідоцтва, судові рішення тощо).

Сукупність цих підходів, яка нашарувалася на старіші церковні написання, створила ситуацію, коли споріднені люди навіть у межах одного населеного пункту вже мали різні прізвища: *Аліференко* – *Олефіренко* – *Оліференко*, *Діброва* – *Дібров* – *Дубров* – *Дуброва* – *Дубрівний* – *Дубровний*, *Пітюра* – *Пітюренко* – *Пітеров*.

Імена, по батькові. На першому етапі широко розповсюдженим було написання церковнослов'янських форм імен: *Димитрій*, *Іоанн*, *Татіана*. Втім, світські форми швидко почали переважати, причому часто набували народних і побутових форм. Очевидно, що реєстратори не користувалися жодними офіційними переліками імен і не переймалися уніфікацією написання. Більше того: помітно, що імена записували зі слів заявників буквально. Один і той самий реєстратор по-різному писав одне ім'я: *Герасим* – *Гарасько*, *Євгенія* – *Ївга* – *Женька*, *Єфро-*

³⁰ Там само. Ф. Р-170. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 20.

синія – Фросина – Пріська, Іларіон – Ларивон, Людмила – Люся, Олексій – Олекса.

Немовлят іноді записували під зменшувально-пестливими іменами: *Марійка, Славик, Юрко*.

І, знов-таки, не вистачало розуміння необхідності уніфікації і підводила грамотність: *Настя Хванасівна, Серьога Івгеньович, Тит'яна Яківлівна, Федир Пантылэйович, Юфім Їлькович*.

По мірі зміцнення радянського ладу серед частини населення стало модним давати своїм дітям нетрадиційні імена (характерно, що це стосувалося майже виключно міст). Тенденція стала особливо помітною з 1924 р., коли після смерті державного очільника СРСР Володимира Леніна ідеологічна пропаганда отримала потужний імпульс. Окрім численних «ленінських» варіацій (*Вілен, Вілора, Віль, Вілья, Владилен, Леніна, Марк-Лен, Нінель*), вшановувалися й інші діячі, які асоціювалися з боротьбою за права пригноблених (*Ванцеті, Гракх, Енгельс, Маркс, Спартак, Ятсен*). Також популярними були революційні мотиви (*Інтерна, Ноябрина, Проледикта, Револьд, Февралін*) і просто звучні «сучасні» слова (*Антена, Воля, Граніт, Металіса, Міліція*). Якщо батьки проявляли завбачливість, то поряд із такими іменами дрібніше або через дефіс писалися традиційні: *Гарібальді-Валер'ян, Компарт-Сергій, Октябрина-Галина*.

Дитяча безпритульність у 1920-і роки була настільки масовою, що «підкидьки» і «знайди» навіть знайшли відображення у бланках записів про народження. Підвідділи ЗАГС реєстрували їх за списками, наданими будинками немовлят і матерів-пролетарок³¹. Таким дітям ще з дорадянських часів традиційно давали прізвище *Питомець*. Однак 1920-і роки принесли новацію, в якій простежується своєрідне почуття гумору працівників соціальних служб: *Безпритульний Віль/Марат/Революція, Покинутий Жовтень/Травень*. Та все ж станом на 1930 р. у цьому помітили (принаймні у Херсоні) певну двозначність і повернулися до звичних *Питомців*.

Окрім імен новонароджених, написання імен і по батькові усіх інших могли скорочувати або навіть обмежуватися першими літерами. Особливо це стосується випадків, коли записи велися не в книгах, а списком. Такі списки були нерідкісні на початку 1920-х років за відсутності бланків або у період масової смертності від голоду 1921–1922 рр. Тому можна лише здогадуватися, яке саме ім'я криється за російськомовним *Ник*. – це може бути Микита, Микола, Никифор тощо.

Значення по батькові взагалі не завжди передбачалося формами бланків, особливо стосовно батьків новонароджених. Тому, хоча під-

³¹ Держархів Херсонської обл. Ф. Р-1885. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 155–163а зв.

відділи ЗАГС переважно намагалися їх писати, однак ця інформація є не всюди.

Дати подій. Важливо розуміти, що ні знання дати, ні наявність в архіві книги ЗАГС за потрібний період не гарантують позитивного результату пошуку. У 1920-і роки радянська система реєстрації населення залежала від багатьох суспільно-політичних чинників і лише напружувала свій досвід.

Найменше питань виникає при пошуку записів про шлюби і розлучення, оскільки вони зазвичай записувалися день у день. Тут головне – ступінь збереженості книг.

Смерть могли реєструвати на декілька місяців пізніше, ніж людина власне померла. Це стосується переважно періоду голоду 1921–1922 рр., коли смертність була настільки масовою, що навіть у містах померлих просто не встигали своєчасно записувати. У сільській місцевості до того ж було складніше дістатися до підвідділів ЗАГС через відстані, відсутність транспорту та бездоріжжя. Періодично ті, хто вижили, приносили туди списки померлих, передані з навколишніх сіл, виселків і хуторів.

Немовлята, народжені у період голоду, так само реєструвалися пізніше, іноді навіть у 1923–1924 рр. Факти народження дітей, які одразу померли, навіть не завжди фіксувалися. При порівнянні книг записів про народження і смерть за голодні роки видно, що діти 1921–1922 рр. народження іноді фігурують лише в записах про смерть³², хоча це суперечило нормативним вимогам.

Найбільші розриви в датах події та її реєстрації стосуються саме народжень. Воєнні дії, масові міграції населення, повсюдна втрата метричних книг, високий рівень злочинності спричинилися до того, що багато людей залишилися без особистих документів і мусили поновлювати їх через органи ЗАГС. Явище було настільки масштабним, що прописувалося в усіх інструктивних документах НКВС УСРР стосовно органів ЗАГС.

На жаль, розуміння необхідності ведення окремих книг для поновлених записів прийшло значно пізніше, лише у наступному десятилітті. Протягом 1920-х років їх вели разом із поточними записами під валовою нумерацією; спеціальних бланків не було. Нині це надзвичайно ускладнює пошук, особливо, якщо не відомо, в якому році було зроблено поновлений запис. У такому випадку алфавітні покажчики ЗАГС не допоможуть (якщо тільки укладачі не виділяли їх окремо, а вони цього зазвичай не робили).

Ось промовистий приклад: у 1930 р. Херсонський міський підвідділ ЗАГС склав 2 тис. 63 записи про народження. З них 318 стосува-

³² Там само. Ф. Р-1857. Оп. 2. Спр. 13. Арк. 38зв., 40зв., 41зв. та ін.

лося людей, які народилися у період із 1859 р. до 1929 р., та ще й не всі вони були уродженцями Херсона³³. Отже, без знання року і місця поновлення запису шанси знайти відомості про народження цих людей методом механічного пошуку досить невисокі. Хоча треба акцентувати, що все-таки простежується тенденція поновлення записів у зв'язку з досягненням повноліття. У такому випадку, якщо відомий рік народження, можна додати до нього 16 років і спробувати знайти поновлений запис у відповідній книзі.

Поновлені записи часом виглядають досить курйозно, оскільки до бланків зазвичай вносилися відомості, актуальні не на час події, а саме на час складання запису. Скажімо, дитина народилася в 1869 р. і записана первістком у своїх батьків, яким 68 і 73 роки відповідно, і проживали усі вони на хуторі Червоний Жовтень Новоолександрівської сільради. Вік і адресу батьків проставлено явно на момент поновлення запису. Хоча й тут не було єдиного підходу. Іноді вік батьків зазначали той, який був на момент народження дитини. Або й так: у межах одного бланка частина відомостей стосувалася року народження, а частина – року поновлення. Наприклад, народжена в 1915 р. дитина могла бути вже шостою у своєї 19-річної матері.

Запис про народження заміжньої жінки могли виписувати вже на її прізвище у шлюбі, тобто у 1864 р. у батьків *Калюжних* народилася дівчинка *Войтеняк*.

Іноді поновлені записи містять посилання на постанови народних судів, якими встановлювався факт народження дитини в попередні роки. Але, наскільки можна судити, зазвичай підставою були слова самих заявників, на яких і покладалася уся відповідальність за достовірність даних. Таким чином, до інформації поновлених записів треба ставитися дуже обережно і бажано перевіряти їх за допомогою інших доступних відомостей.

Також при пошуку записів про народження варто пам'ятати, що дітей, народжених в останні дні календарного року, реєстрували на початку наступного року.

Національність («народність»). Слідуючи попередній імперській традиції, суспільство не одразу почало розмежовувати поняття національної ідентичності і віросповідання. Перші бланки 1919–1920 рр. не передбачали ні того, ні іншого, хоча на місцях додавали графу «Віросповідання». Православний – означало українець, росіянин або білорус, і у масовій свідомості громадян не виникало потреби в уточненні.

Із 1921 р. державу почала цікавити національність громадян, і місцеві підвідділи ЗАГС продовжили записувати слов'янське населення як *православних*, але здебільшого вже фігурував термін *руські*; іноді його

³³ Підраховано за: Держархів Херсонської обл. Ф. Р-1885. Оп. 1. Спр. 134–137.

деталізували: *руська-українка, руський-великорос* і навіть *руський-козак*. А от, наприклад, Музиківський волосний підвідділ ЗАГС із самого початку чітко називав своїх громадян українцями.

У національних сільрадах при позначенні національності загалом швидше відійшли від *іудеїв, католиків, менонітів* тощо.

Інструкція НКВС і ЦСУ УСРР від 19 січня 1924 р. із ведення записів про народження нарешті прямо вказала, що не слід писати взагалі «руський», а потрібно розрізнити українців, росіян і білорусів³⁴. Ця вимога друкувалася на зворотах обкладинок усіх книг записів про народження. І тут видно, як багато залежало від реєстраторів. Так, у Херсонському окружному підвідділі ЗАГС протягом 1924–1926 рр. працювала реєстраторка, яка росіян записувала *росіанами*, а українців усупереч інструкції продовжувала писати *руськими* (хоча представників інших національностей називала вірно). А ще вона часто робила це російською мовою, тому виходило *русский* – отже, вже розумілося начебто як росіянин. Потім вона йшла у відпустку, і в іншого реєстратора херсонці знову ставали переважно українцями³⁵.

Оскільки зведення з книг ЗАГС бралися за основу статистики національного складу населення України, то можна тільки припускати, скільки викривлень потрапило туди завдяки подібним записам. Утім, як і до особистих документів громадян, сімейної історії та національного самоусвідомлення в цілому.

Починаючи з 1928 р., графа про національність зникла з бланків і з'явилася знову вже у наступному десятилітті. Однак у випадку, якщо підвідділи ЗАГС продовжували використовувати старі бланки, імовірність знайти такі відомості все ж існує.

Місця реєстрації і проживання. Обов'язковими елементами всіх бланків ЗАГС були графи про місце складання запису і місце постійного проживання громадян. Додатково з кожного виду громадянських станів могли зазначати – а могли й не зазначати, – місце народження дитини, місце укладання шлюбу, який підлягав розірванню, місце смерті і поховання, місце проживання лікаря, який видав довідку тощо.

Отже, у книгах ЗАГС можна знайти багато географічної інформації, однак для цього потрібно добре орієнтуватися у тогочасних локаціях. Як відомо, протягом 1920-х років в адміністративно-територіальному устрої радянської України відбулися значні зміни. Десятиліття розпочиналося з реформування волостей, повітів і губерній, а завершилося районами, напрямку підпорядкованими столиці – Харкову. Це був час масового виникнення нових населених пунктів унаслідок розселення старих сільських громад, заселення колонізаційних земельних фондів,

³⁴ Держархів Херсонської обл. Ф. Р-430. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 45зв.

³⁵ Там само. Ф. Р-1885. Оп. 1. Спр. 58, 85.

організації радгоспів і комун. Вони отримували нові назви, або додавали до старих префікс *Ново-*, або взагалі довгий час залишалися пронумерованими *дільницями*. У межах однієї губернії чи округу могло бути по декілька сільрад і населених пунктів з однаковими назвами. На території одного великого села могли існувати 2-3 сільради, причому різнойменні.

Масштабні зміни (як-то створення районів) іноді впроваджувалися впродовж місяців, тоді як місцеві (наприклад, перейменування населених пунктів) часом відбувалися лише на папері, або навпаки – закріплювалися без офіційного розпорядження.

Приміром, у листопаді 1921 р. Стародомузлянська сільрада Іванівської волості Мелітопольського повіту Запорізької губернії була перейменована в Ленінську. Ця назва не прижилася, однак реєстратор встиг видати записи про народження по Ленінській сільраді, яку можна ідентифікувати лише за позначками *б.с.д.* (тобто *бывшая Старая Домузла*)³⁶. До складу сільради входило лише одне село Стара Домузла, у 1946 р. перейменоване в Міжлуки. Протягом радянського періоду село територіально належало до Запорізької і Катеринославської губерній, Мелітопольського округу, Дніпропетровської і Херсонської областей, Іванівського і Нижньосірогозького районів, Стародомузлянської, Міжлуцької, Новосеменівської та Української сільрад і, зрештою, в 1979 р. було виключене з облікових даних адміністративно-територіальних одиниць Херсонської області. Це далеко не найпоказовіший приклад набору знань, які знадобляться для якісного пошуку відомостей з історії села або конкретного сільського роду.

Міські підвідділи ЗАГС у написанні адрес проявляли консерватизм. У Херсоні на десятому році радянської влади могли писати *Воронцовська, буд. Скарлато*, або одну й ту саму вулицю називати то радянськими, то попередніми назвами (при тому, що масове перейменування вулиць відбулося у 1927 р., і всі будинки вже давно мали номери). Сам Херсон теж писали по-різному: *г. Херсон, г. Хер., г. Х.*

Взагалі реєстратори ЗАГС часто скорочували, спрощували, а то й викривлювали географічні назви: *Брз* (Березнегувате), *Вкахівка* (Велика Каховка), *Н-Олекс.* (Новоолександрівка або Новоолексіївка), *Раківка* (ім. Раковського), *Чирполяна* (Червона Поляна), та ще й не переймалися розбірливістю почерків. Тому за результатами пізнішого науково-технічного упорядкування можна зустріти серйозні помилки в географічній ідентифікації книг ЗАГС.

Рід занять, професія, місце роботи. У сільській місцевості протягом 1920-х років цілковито переважало хліборобство у власному господарстві, і лише під кінець десятиліття у записах почали з'являтися члени артілей і товариств зі спільного обробітку землі (ТСОЗ).

³⁶ Держархів Херсонської обл. Ф. Р-4057. Оп. 1. Спр. 4.

Міське населення було представлено широкою палітрою занять. Вони далеко не завжди записувалися так докладно, як того вимагали бланки, однак записи все ж дають загальне уявлення: *грущіца, землі-устрийщик, извозщик, матрос парохода, совслуж, трактатжниця, формацевка, шлюпашиник* і т. д.

У випадках дитячих смертей, число яких було катастрофічно великим, рід занять писали як *младенець, дівчина, парубок*. Тут також явно прослідковуються слова заявників: так, померлий син сільського священника записаний як *отрок*³⁷.

Розглянутими категоріями далеко не обмежуються відомості, які можна знайти у книгах ЗАГС. Це і вік батьків/молодят/розлучених/померлих, і дошлюбна чисельність дітей у подружжя, і причини смерті та місце поховання померлих, і багато іншої інформації в залежності від різновиду бланків. Така інформація становить інтерес як для генеалогічних, так і історико-статистичних досліджень, однак треба зважати на якість і повноту заповнення.

Наступний суттєвий аспект – це зміни і виправлення у книгах ЗАГС, які найчастіше стосуються прізвищ, імен та по батькові. Вони вносилися у випадках усиновлень, добровільних змін або виявлених помилок у відомостях. Але підстави таких виправлень зазначені далеко не завжди, і ще рідше проставлені офіційні позначки на кшталт «виправленому вірити». У цьому сенсі церковні книги велися значно скрупульозніше. А в підвідділі ЗАГС *Носовський* раптом без жодних пояснень міг стати *Сорокіним, а Васильович – Вільгельмовичем*³⁸. Очевидно, раніше до цих записів були прикладені постанови народних судів або інші пояснювальні документи, але при науково-технічному упорядкуванні книг ЗАГС такі документи часто не брали на зберігання.

Стосовно внесення змін до особистих даних звертає на себе увагу й така деталь: хоча записи велися у 2-х (а то й у 3-х) примірниках, зміни зазвичай вносилися лише в один. Це пов'язано з надсиланням примірників книг до вищих органів ЗАГС і статистики, тому має значення, який саме примірник зберігається нині в архівній установі. Якщо ж їх більше одного, то при порівнянні не важко знайти різночитання³⁹.

Закономірно постає питання контролю над складанням записів актів громадянського стану. У декреті Раднаркому УСРР «Про організацію відділів ЗАГС» від 20 лютого 1919 р. нагляд за діловодством місцевих підвідділів покладався на окружні/губернські підвідділи ЗАГС⁴⁰.

³⁷ Там само. Ф. Р-1857. Оп. 2. Спр. 13. Арк. 58зв.

³⁸ Там само. Ф. Р-1885. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 271. Спр. 135. Арк. 239.

³⁹ Там само. Ф. Р-1858. Оп. 2. Спр. 36.

⁴⁰ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 год. ...

Із 1920 р., коли радянська влада встановилася вже на тривалий час, велику увагу почали приділяти налагодженню демографічної статистики, а отже – співпраці місцевих структур ЗАГС і статистики. Інструкція НКВС і Центрального статистичного управління УСРР із проведення обліку природного руху населення 1920 р. поклала нагляд за правильністю складання записів актів громадянського стану безпосередньо на волосних статистиків⁴¹. Щоправда, судячи зі стану записів, вони не часто інспектували роботу підвідділів, оскільки й без того мали надзвичайно широке коло обов'язків.

Цією ж інструкцією була закріплена вимога, щоб органи ЗАГС щомісяця надавали статистичним бюро примірники книг і відомості про рух населення. А вже у грудні 1921 р. НКВС УСРР визнав, що через невиконання цієї вимоги Республіка не має точних зведень про демографічну ситуацію і посилив контролюючу сторону відділами управління губернських виконкомів⁴².

Із 1924 р. відповідальність за правильність ведення книг ЗАГС у сільській місцевості була покладена на райвиконкоми і голів сільрад, у містах – на завідувачів установ ЗАГС, а контроль за цим доручався знову ж таки органам державної статистики⁴³. Інструкції вимагали вести книги і статистичні картки «читально і точно», а за неретельне виконання погрожували Карним Кодексом УСРР⁴⁴. У циркулярі органам виконавчої влади від 16 лютого 1924 р. ВУЦВК проголосив курс на «ліквідацію хиб» у роботі органів ЗАГС: «Без чіткої та вичерпуючої праці ЗАГС не можна провадити щорічне вирахування кількості населення, неможливою стає планомірна праця Наркомздоровля (лікарська мережа, санітарні заходи), Наркомоса (шкільна мережа, заходи по Соцвиху), Наркомвійськсправ (мобплани, терчастини), НКЮ⁴⁵ (зміцнення революційної підсвідомості), Помдитини⁴⁶ (вирахування кількості дітей), НКВС, ЦСУ та інших органів»⁴⁷.

Звісно, і реєстратори, і завідувачі місцевих підвідділів як посадові особи й самі були зобов'язані дотримуватися нормативних вимог у своїй роботі, але тогочасне службове листування рясніє підтвердженнями фактів їх порушення з різних причин. Можна стверджувати, що несвоєчасність, неповнота або взагалі неподання статистичної інформації органами ЗАГС на початку 1920-х років носили настільки масовий характер, що відчутно вплинули на достовірність української радянської

⁴¹ Держархів Херсонської обл. Ф. Р-1111. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 49–50.

⁴² Там само. Арк. 65–65зв.

⁴³ Там само. Ф. Р-172. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 2.

⁴⁴ Там само. Ф. Р-430. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 45зв.

⁴⁵ Народний комісаріат юстиції УСРР.

⁴⁶ Центральна комісія допомоги дітям при ВУЦВК.

⁴⁷ Держархів Херсонської обл. Ф. Р-172. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 3.

демографічної статистики. Однак масштаби цього впливу ще належить дослідити.

У результаті діяльності усіх цих ланок державного управління Україна зараз має вкрай неоднорідний комплекс архівних документів із реєстрації та обліку населення довоєнного періоду. Але навіть попри значні втрати у ході Другої світової війни збережена джерельна база цілком достатня для здійснення глибоких історичних досліджень, із поправкою на сказане вище стосовно витоків радянської статистики.

Однак у розрізі персоналій до інформації книг ЗАГС потрібно ставитися дуже обережно і усвідомлювати вплив людського фактора у сфері, де логічно було б очікувати максимальної чіткості. Фактично реєстратори підвідділів ЗАГС мали певну свободу: могли видозмінювати прізвища, «встановлювати» національність, визначати ступінь повноти даних тощо. Багато залежало від службової свідомості як працівників органів ЗАГС, так і тих, хто перевіряв їхню роботу.

Без знання особливостей ведення записів актів громадянського стану навіть наявність їхніх архівних копій не завжди забезпечує від невірної трактування інформації. Тому краще довіряти їх пошук і «прочитання» працівникам архівних установ, які можуть зробити це професійно.

Загалом можна стверджувати, що книги ЗАГС, які зберігаються в архівних установах України, потребують комплексного джерелознавчого аналізу. Водночас для якісного його проведення постає необхідність досліджень у багатьох напрямках, як-то: власне історія організації органів ЗАГС, нормативна база їхньої діяльності, приймання метричних книг від священнослужителів, співпраця з органами статистики, інформаційний потенціал реєстраційних книг тощо. Також, безумовно, окремого висвітлення заслуговує історія науково-технічного упорядкування і архівного фондування книг ЗАГС.

REFERENCES

1. Gladun, O. M. (2018). *Narysy z demografichnoi istorii Ukrainy* [Essays on the demographic history of Ukraine]. Instytut demografii ta socialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptuchy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Gladun, O. M., Rudnytsky, O. P. (2009). Statystyka naseleння v Ukraini v 1920–1930-i roky [Population statistics in Ukraine in 1920s–1930s]. *Demografiia ta sotsialna ekonomika*, 2 (12), 48–57. Retrieved from <https://dse.org.ua/arhive/12/5.pdf> [in Ukrainian].
3. Osaulenko O. H., Karpov V. I. , Puhachova M. V. & Artemev M. V. (Comps.). (1999). *Narysy z istorii statystyky Ukrainy* [Essays on the history of statistics of Ukraine]. Osaulenko O. H. (Ed.) 2nd ed. Kyiv. [in Ukrainian].
4. *Sobranie zakoneniij i rasporyazhenij raboche-krestyanskogo pravitelstva Ukrainy za 1919 god (1919)* [Collection of legalizations and orders of the workers’

and peasants' government of Ukraine for 1919]. Kiev. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000126> [in Russian].

5. Tarapon, O. (2012). Demografichny, natsionalny ta sotsialny sklad naselennia USRR-URSR 1920–1930 rokiv u rozrisi povsiakdennogo zhyttia [Demographic, national and social composition of the population of the USSR-USSR 1920s–1930s in the context of everyday life]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii*, 32, 126–137. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzui_2012_32_24 [in Ukrainian].

Yuliia Konyk

Candidate of Historical Sciences,
Deputy Head of the Department
of Ensuring Preservation, Stocktaking,
Finding Aids System and Restoration of Documents,
State Archives of Kherson Region
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9770-6506>

Olena Kriuchkova

Chief specialist of the Department
of Ensuring Preservation, Stocktaking,
Finding Aids System and Restoration of Documents,
State Archives of Kherson Region
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9564-3946>

PECULIARITIES OF CIVIL STATUS ACTS RECORDS KEEPING IN UKRAINE IN THE 1920s (on the Example of Kherson Region)

Abstract. In the 1920s the systems of registration and accounting of the population in the Soviet Ukraine were formed. In developing the relevant legislation, the government of the republic initially used the experience and traditions of religious institutions, but gradually it developed its own approaches in accordance with what the state wanted to know about its citizens. **The purpose of this work** is to consider the peculiarities of keeping of records of civil status during the first Soviet decade. A set **of methods** was used to cover the topic, including comparative, historical and chronological, as well as the methods of analysis and synthesis and archival heuristics. Terminological and grammatical study of the text, external source criticism made it possible to make attribution of the records of civil status. The use of methods of induction and deduction allowed working out a set of specific facts, complementing the general picture of life of Ukrainian society at that time. **The scientific novelty.** The records of civil status of the 1920s stored in the State Archives of the Kherson Region are chosen as the source base of the research. Their study can help to understand the trends and features, apparently common in the work of departments of civil registration in all Ukrainian lands, which were under the rule of the Soviets at that time. **Prospects for further research.** Due to

public demand of archival information, there is need of further researching in many directions, i. e. a normative base of the work of departments of civil registration, taking of metric books from clergy, co-operation with statistic agencies, informative potential of registration books, etc. **Conclusions.** The contents of the records of civil status, strictly regulated by numerous government documents, were constantly under the influence of many factors, from the illiteracy of registrars to the banal lack of forms. Practical experience shows that the impact of realities of life on the quality of records of civil status was sometimes so significant that now it complicates the search for information or even calls into question its reliability. That is why it is necessary to know the specifics of this records for both the success of genealogical research and the reliability of scientific conclusions in social sciences and humanities.

Key words: departments of civil registration; records of civil status; demographic statistics; 1920s; Kherson region; State Archives of Kherson Region.

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АРХІВНОЇ ГАЛУЗІ ЗА КОРДОНОМ

DOI 10.47315/archives2022.331.118

УДК 027.54(437.3-25):069(=161.2)(437.3-25)«192/194»]:004.77

Анна Хлебїна

магістр,

бібліотекар,

Слов'янська бібліотека –

Національна бібліотека Чеської Республіки

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8767-3042>

УКРАЇНСЬКИЙ МУЗЕЙ В ПРАЗІ ОНЛАЙН

Анотація. **Мета статті** – ознайомити українську професійну спільноту та широкі кола всіх, хто цікавиться зарубіжною українікою, з недавно інвентаризованими авторкою статті колекціями Слов'янської бібліотеки – Національної бібліотеки в Празі, де зберігається частина фонду Українського музею визвольної боротьби, створеного у міжвоєнній Чехословаччині; надати по можливості якомога детальнішу практичну інформацію щодо перспектив тематичних досліджень у т. зв. «спеціальних колекціях» Слов'янської бібліотеки. **Методологія дослідження** поєднує системний аналіз конкретних зібрань архівних документів із накладенням результатів на відповідне історичне тло, оскільки це дослідження має суто прикладний характер. **Наукова новизна** полягає як у презентації і введенні у науковий обіг нововиявлених і наданих у відкритий доступ історичних документів, так і в ознайомленні з чеськими інтернет-ресурсами, що надають цей доступ користувачеві незалежно від місця його перебування. **Висновки.** Слов'янська бібліотека в Празі, яка належить до числа 3-х найбільших славістичних бібліотек у світі, володіє доволі великою колекцією не книжкових архівних матеріалів, між іншим, частково успадкованих з унікального фонду Українського музею визвольної боротьби в Празі. Ці колекції документів протягом останніх 20 років поступово інвентаризуються та надаються у доступ дослідникам. Презентація в мережі «Інтернет», що розпочалася, уможливіє дослідникам з усього світу ознайомлення з унікальними збірками, що довго вважалися втраченими. Нові частини фонду «Спеціальні колекції Слов'янської бібліотеки» тепер регулярно публікуються на презентованому у статті порталі Національного музею Чеської Республіки.

Ключові слова: українська еміграція; Чехословаччина; Український музей визвольної боротьби в Празі; Слов'янська бібліотека; зарубіжна україніка.

© А. Хлебїна, 2022

Наприкінці 2021 р. Слов'янська бібліотека – Національна бібліотека Чеської Республіки у Празі розпочала публікацію у мережі «Інтернет» першої частини колекції архівних документів: фотографій чеського журналіста і перекладача Рудольфа Гульки з Підкарпатської Русі 1920-х – початку 1930-х років і нової колекції «Публічне, культурне та громадське життя української еміграції (1915–1947): плакати, запрошення та летючки» (*Veřejný, kulturní a společenský život ruské emigrace (1921–1944): plakáty, rozvánky a letáky*). Якщо з першою колекцією українська громадськість знайома, то у другому випадку йдеться про колекцію нову, щойно інвентаризовану. Вона містить майже 2 тис. інвентарних одиниць, які у більшості своїй походять із фонду колишнього Українського музею визвольної боротьби в Празі (УМВБ). У результаті декілька річної праці вони були вивчені, інвентаризовані та запропоновані дослідникам.

Слов'янська бібліотека в Празі є автономним структурним підрозділом Національної бібліотеки Чеської Республіки. Від свого заснування у 1924 р., як Руської бібліотеки Міністерства закордонних справ, вона накопичує, головним чином, періодичну і неперіодичну літературу, видану різними слов'янськими мовами. Український фонд бібліотеки, заснований одночасно з самим закладом, наразі нараховує понад 70 тис. томів друкованих видань, серед яких є низка цінних і рідкісних друків, перших видань українських авторів другої половини ХІХ ст. тощо¹.

Поряд із книжковим фондом у бібліотеці існує також фонд «Спеціальні колекції Слов'янської бібліотеки» (*чеськ. Speciální sbírky Slovanské knihovny*), що містить різні паперові документи, художні матеріали, колекцію екслібрисів, плакати, світлини і картографічні документи. Переважна більшість матеріалів української частини фонду походить із колекцій Українського музею визвольної боротьби в Празі, до яких було приєднано українські документи з фонду Російського закордонного історичного архіву, а також деякі документи з особистого спадку ряду громадських і культурних діячів (наприклад, найновішим поповненням став приватний архів українського бібліографа Петра Зленка і членів його родини²). Саме до цього фонду належить нова колекція.

Історія заснування, розквіту діяльності та трагічної ліквідації Українського музею визвольної боротьби в Празі була описана рядом істориків української еміграції досить детально, тому не будемо зупинятися на ній тут. Історично перше детальне дослідження належить перу Миколи Мушинки – його публікація «Музей визвольної боротьби

¹ Бабка Л. Українські матеріали у Слов'янській бібліотеці // Проблеми слов'янознавства. 2010. Вип. 59. С. 243–246.

² Колекція була інвентаризована, оцифрована та нині доступна для дослідників під назвою: «Zlenko, Petro (Andrijovuč, 1891–1954) – materiály z osobní a rodinné pozůstalosti», сигнатура T-ZLE.

України та доля його фондів» була видана в 1996 р. у Мельбурні³. Ряд досліджень присвятили УМВБ також дослідники: Роман Федорук і Калісія Костюк⁴ та Геннадій Боряк у співавторстві з американською славісткою Патріцією Грімстед Кеннеді⁵; Слов'янська бібліотека видала у 2006 р. збірник матеріалів конференції, присвяченої 80-річчю музею, що відбулася у Празі 12–14 жовтня 2005 р.⁶ На сьогодні найкомплекснішими працями щодо долі архівів української еміграції в Європі, зокрема у Чехословаччині, є монографії Марини Палієнко «Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій)» (Київ, 2008) та Тетяни Боряк «Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010)» (Ніжин, 2011)⁷.

Фонд Українського музею визвольної боротьби став однією з жертв катастрофи, якою обернувся для більшості української еміграції кінець Другої світової війни. Частина фонду УМВБ, що не була вивезена до СРСР або Словаччини (Музей українсько-русинської культури у місті Пряшіві, нині – Музей української культури у Свіднику) та залишилася у Празі, була передана до Центрального державного архіву в Празі (нині – Національний архів Чеської Республіки, НАЧР). Дещо з матеріалів, які зберігалися у будівлі Національної бібліотеки (Клементинум), залишилося у Слов'янській бібліотеці. Оскільки Слов'янська бібліотека не є архівною установою, колекція досі не була інвентаризована у повному об'ємі так, як у Національному архіві Чеської Республіки⁸.

Поступове системне опрацювання української частини спеціальних колекцій Слов'янської бібліотеки розпочалося наприкінці 1990-х років.

³ Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів: історико-архівні нариси / Державний комітет архівів України, Асоціація українців Словаччини, Наукове товариство ім. Шевченка у Словаччині. Київ, 2005. 160 с.

⁴ Федорук Р., Костюк, К. Музей визвольної боротьби України в Празі (1925–1948 рр.) та національно-патріотична діяльність його товариства. Луцьк, ПП Іванюк В. П., 2017. 175 с.

⁵ Грімстед Кеннеді П., Боряк Г. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв / АН Української РСР. Археографічна комісія; Український науковий інститут Гарвардського університету. Львів: Вид. центр «Фенікс», 1992. 120 с.

⁶ Muzeum osvobozenéckého boje Ukrajiny: K 80. výročí založení: sborník příspěvků z konference: (Praha, 12–14. října 2005) / Sestavila Dagmar Petišková. Praha: Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 2006.

⁷ Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) Київ: Темпора, 2008. 688 с.; Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010). Ніжин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. 544 с.

⁸ Український музей в Празі: опис фонду / упорядн. Р. Махаткова. Київ, Прага, 1996. 295 арк.

Необхідно згадати, що у депозитарії бібліотеки більшість матеріалів, що стосуються антибільшовицької еміграції, збереглися тільки завдяки тому, що для представників радянської державної безпеки або науки, які після 1945 р. регулярно вивозили з Праги тонни документації, або не здалася привабливою, або не була ними помічена.

Від початку нового тисячоліття Слов'янською бібліотекою було опрацьовано та інвертаризовано значну частину фонду Українського музею визвольної боротьби в Празі. Це, зокрема, архівні колекції: Т-U-Ex (Sbírka Ex libris vytvořená příslušníky ukrajinské emigrace v meziválečném Československu (Колекція екслібрисів, створена представниками української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині), 34 інвентарні одиниці; Т-UHA (Ukrajinská hospodářská akademie a Ukrajinský technicko-hospodářský institut (1922–1945) (Українська господарська академія та Український технічно-господарський інститут (1922–1945)), 21 інв. од., 1 арх. коробка; Т-O-UM (Sbírka výtvarných prací ukrajinské emigrace (Колекція мистецьких робіт української еміграції), 480 інв. од.)⁹ тощо.

Головний привід, з якого колекція Українського музею визвольної боротьби була розділена тематично, є суто практичний – для зручності користувача-дослідника. Крім того, цілісність фонду УМВБ була порушена вже при механічному розділі між декількома інституціями, і частина колекцій частково зберігається як у фонді НАЧР, так і у фонді Слов'янської бібліотеки. Це, наприклад, документи та кореспонденція Лесі Українки (сигнатура Т-LU у фонді Слов'янської бібліотеки та фонд НАЧР Ukrajinské muzeum v Praze, коробки 54–56, інв. № 758–773) або документація Українського педагогічного інституту імені М. Драгоманова у Празі (сигнатура Т-DRAH у фонді Слов'янської бібліотеки та фонд НАЧР Ukrajinské muzeum v Praze, коробка 17, інв. № 392–402). Збереження цілісності колекції як фонду УМВБ також не було доцільним тому, що окремі колекції документів української еміграції були пізніше доповнені з інших джерел.

Колекція архівних документів «Публічне, культурне та громадське життя української еміграції (1915–1947): плакати, запрошення та листочки» (Т-UER) походить в основі своїй з фонду УМВБ у Празі. Його доповнили 270 од. із колекції «Запрошення на культурні та професійні заходи російської і української еміграції» (Pozvánky na kulturní a odborné akce ruské a ukrajinské emigrace (1921–1947), сигнатура Т-ER,

⁹ Каталог вийшов друком українською мовою, див.: Пеленська О. Український портрет на тлі Праги: українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехословаччині. Прага: Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 2005. 221 с. Електронна версія книги доступна на сайті Національної бібліотеки ЧР. Проте по ряду уточнень, зроблених в інвентарному описі протягом останнього року, варто користуватися його актуалізованою версією, опублікованою у Каталогі спеціальних колекцій на сайті Слов'янської бібліотеки.

9 арх. коробок), що походить у більшості своїй з колекції Російського закордонного історичного архіву. Після вилучення у 2019 р. української частини колекцію було перейменовано на «Публічне, культурне та громадське життя російської еміграції (1921–1944): плакати, запрошення та летючки» (Veřejný, kulturní a společenský život ruské emigrace (1921–1944): plakáty, pozvánky a letáky).

Структурно, для зручності користувача, колекція розділена за 2-ма принципами: географічним і фізичним. За географічним принципом колекція складається з 17 частин відповідно до місця походження документа: Чехословаччина (T-UEP-1), Аргентина (T-UEP-2), Бельгія (T-UEP-3) тощо; окремо, з приводу нестабільності політичної ситуації в регіоні у 1920–1940-ті роки, виділена Галичина (T-UEP-10). Підрозділ T-UEP-18 винятково належить Українській республіканській капелі й містить рекламні матеріали з її гастролей по Чехословаччині та Європі у 1919–1921 рр.

За фізичним принципом зміст кожного з перелічених підрозділів був із практичних міркувань розділений відповідно до формату документа умовно на «малі» запрошення (номера від 1 до 999), «середні» афіші (номера від 1000 до 1999) та «великі» плакати (номера після 2000). Таким чином, остання частина сигнатури може підказати користувачеві орієнтовно розмір документа. Всього колекція нараховує 1 тис. 381 документ малого формату, 173 документи середнього формату та 438 – великого, тобто плакатів; цілком – 1 тис. 992 од.

Найоб'ємнішою з частин колекції з погляду географії є, безперечно, «чехословацька» частина (T-UEP-1), яка наразі нараховує 1 тис. 380 од. Варто згадати, що до матеріалів цієї частини колекції належать документи, створені як у Чеських землях або Словаччині, так і на території Підкарпатської Русі, сучасної Закарпатської області України, яка у 1918–1938 рр. перебувала у складі Чехословацької Республіки. Другою, найбільшою частиною колекції, є галицька (161 од.), третьою – німецька (145 од.).

Всередині кожної категорії документи розташовані за тематичними підрозділами згідно з джерелом, тобто організатором заходу – організацією, що його проводила, або інакше пов'язаною з документом. Наприклад, до підрозділу «Український військовий табір в Йозефові» (T-UEP-1-560 – T-UEP-1-647) входять як документи та оголошення, офіційно видані адміністрацією табору чи його українськими підрозділами, так і приватні оголошення, що були вивішені у таборі. Документи у кожному підрозділі розташовані у хронологічному порядку.

Таким чином, лише інвентарний опис колекції дозволяє створити уявлення про культурну, громадську або спортивну активність української еміграції 1920–1940-х років майже у цілосвітовому масштабі.

Деякі з підрозділів колекції «Громадське та культурне життя української еміграції (1915–1947)» містять не лише окремі унікальні документи, але й утворюють джерела інформації про історичні явища або особистості.

Обширна й цікава для дослідників історії української міжвоєнної еміграції частина колекції пов'язана з іменем Симона Петлюри, а точніше – зі вшануванням його пам'яті. Ці документи не були об'єднані в окрему групу, але, завдяки тому, що дослідники мають у розпорядженні інвентарний опис колекції у цифровому вигляді, легко знаходяться за допомогою текстового пошуку. «Петлюріана» Слов'янської бібліотеки містить як численні плакати й запрошення на концерти та академії в різні річниці смерті С. Петлюри, що відбувалися практично в усіх країнах розповсюдження української діаспори, так і деякі унікальні документи, на яких варто зупинитися окремо.

Це, наприклад, машинописне запрошення Легії Українських Націоналістів та Громади Студентів-емігрантів в Ч.С.Р. на засідання з приводу вбивства Симона Петлюри (Т-УЕР-1-338). Ця зустріч представників усіх українських організацій в Празі відбулася в празькій кав'ярні «Опера» вже 26 травня 1926 р.¹⁰ Цього ж дня був заснований Комітет вшанування пам'яті Голови Директорії Української Народньої Республіки Симона Петлюри, який видав з приводу вбивства Комунікат (Т-УЕР-1-1016), де було прийнято рішення щодо проведення траурних заходів, а також – «обов'язок перед могилою Великого Патріота й Невтомного Борця, мимо всяких жертв, Ідею Української Державності здійснити».

3 роки по тому в Парижі була відкрита Бібліотека імені С. Петлюри. Про цю подію нагадують, наприклад, повідомлення про те, що відбудеться поминальна служба Божа та панахида у третю річницю смерті С. Петлюри і «урочисте відкриття бібліотеки та музею імені небіжчика» (Т-УЕР-5-3), а також запрошення на відкриття бібліотеки, яке відбулося 26 травня 1929 р. (Т-УЕР-5-4).

Не менш примітним є німецькомовне запрошення на Пам'ятний вечір у честь 10-ї річниці убивства Симона Петлюри, організований 29 травня 1936 р. у Берліні Українським Національним Об'єднанням у Німеччині (Т-УЕР-8-16), – єдиний у колекції документ, де С. Петлюра названий не тільки головнокомандувачем української армії, але й президентом України.

Дослідникам визвольного руху в еміграції варто також звернути увагу на колекцію листівок Українського Революційного Комітету (Т-УЕР-8-1003–1016) та Комітету Визволення Кубані

¹⁰ Симон Петлюра був застрілений Самуїлом Шварцбадом у Парижі 25 травня 1926 р.

(Т-УЕР-8-1017–1019), надрукованих у Берліні в 1928–1932 рр.¹¹ Ці документи є дуже цікавими не тільки з погляду агітаційного змістового навантаження – вони були надруковані на цигарковому папері і призначалися для розповсюдження у Радянському Союзі, – але також із мистецької точки зору, оскільки являють собою дотепні зразки анти-більшовицької пропаганди. Це, наприклад, листівка «Що дала Москва Україні?» (Т-УЕР-8-1008: «Царська Москва дала Україні – нагайку, шибеницю і тюрму, комуністична Москва дала Україні – нагайку, розстріли та БУПР»), листівка «Чуже слухай, та своє роби» (Т-УЕР-8-1009: «Московські большевики Вам кажуть: Рабочие, крестьяне, молодежь – учитесь метко стрелять!, а мати-Україна вас кличе – вчіться влучно стріляти в московських катів...») або листівка «До Українців-Червоноармійців» (Т-УЕР-8-1009: «У Московський Кремль мусять цілити ваші кулі, а не в Україну – вашу Матір, що жде від вас свого визволення»).

Доволі велика частина колекції була витворена у таборах для інтернованих підрозділів української армії, причому саме недавні вояки творили більшість української спільноти у Чехословаччині. Тому дуже важливе місце у її житті, поряд із політикою, займав спорт. Саме тому варто було б пригадати свідоцтва діяльності українських футбольних команд: команди Української бригади в Німецькім Яблоннім та Українського спортивного клубу при Українському таборі в Йозефові¹². У колекції Слов'янської бібліотеки збереглося 15 унікальних плакатів, в основному вручну намальованих, а також один плакат зі змагань між командами празьких високих шкіл, у якому брала участь команда Українського вільного університету.

Взагалі, необхідно відзначити, що мешканці Йозефовського табору відрізнялися високим ступенем креативності, а збірка плакатів, витворених ними, могла б стала об'єктом самостійного культурно-історичного дослідження. Це не тільки плакати (афіші) до заходів Спортивного або Культурно-просвітницького кружків – тобто офіційних таборових заходів, але також декілька чудових зразків наївного мистецтва – рекламних плакатів місцевої крамниці та буфету: «Ах, пані – які у вас чудові зуби!...» (Т-УЕР-1-2260), «Свій до свого!» (Т-УЕР-1-2261).

Для дослідників побуту української еміграції 1920-х років може бути цікавим також зміст дошки оголошень Української їдальні в Празі: «До їдальні потрібно відповідального буфетчика...» (Т-УЕР-1-17),

¹¹ Документи не датовані, період видання встановлено з контексту змісту листівок.

¹² Детальн. див., напр.: *Срібняк І. В., Антонишин А. П., Хлебїна А. Є.* Футбол як чільна складова спортивного дозвілля інтернованих вояків Української галицької армії в Чехословаччині (1919–1922 рр.). Теорія і методика фізичного виховання і спорту (3). 2021. С. 9–95.

«Поможіть! Дайте хоч по одній старій одежі!» (Т-УЕР-1-1030), «Просто в проходах не зупиняйтесь...» (Т-УЕР-1-1049), або оголошення з Йозефовського табору: «Упоминаю цього, який в суботу вечер зняв зі шнура пару біл[л]я...» (Т-УЕР-1-607).

Деякі матеріали колекції ілюструють життя й діяльність видатних особистостей української еміграції: це, наприклад, плакати і летючки з гастролей сестер Колесс – віолончелістки Христі Колесси¹³ та піаністки Любки Колесси¹⁴; матеріали з гастролей вже згаданої вище Української республіканської капели, або доволі велика колекція, пов'язана з іменем легендарного хореографа Василя Авраменка¹⁵.

Із Чехословаччиною В. Авраменка пов'язує відносно короткий період життя, який навіть не потрапив до присвяченої митцеві статті у Вікіпедії. Після декількох років активної гастрольної й педагогічної діяльності під час перебування в таборі для інтернованих українських вояків у Каліші¹⁶, В. Авраменко наприкінці 1924 р. прибув до Чехословаччини, до Українського військового табору в Йозефові. Там хореограф, у рамках діяльності Культурно-просвітнього гуртка також заступав власну школу українського національного танцю, яка розпочала роботу 17 листопада 1924 р. – про це свідчить написане олівцем, скоріше за все рукою В. Авраменка, оголошення (Т-УЕР-1-608).

Перша лекція відбулася наступного дня (Т-УЕР-1-609), а вже 27 листопада В. Авраменко влаштував у Йозефовському таборі вечір українських танців (Т-УЕР-1-610). Однак, приблизно у квітні наступного року сталося нещастя – артист, певно, отримав травму, і Допомоговий Комітет Українським Культурним Силам за Кордоном під керівництвом проф. Дмитра Антоновича організував збір коштів на його лікування (Т-УЕР-1-433).

На цьому закінчився чехословацький творчий період В. Авраменка, який у 1926 р. емігрував до Канади, а згодом – до США. Проте матеріали з фонду Слов'янської бібліотеки ілюструють і подальші етапи творчого життя легенди української хореографії: презентована тут колекція рекламних і пропагандистських матеріалів містить ряд заокеанських плакатів і буклетів 1930-х років, пов'язаних з іменем митця, таких як, наприклад, плакати виступів Школи українських національних танків [танців] В. Авраменка в Нью-Йорку або Чикаго.

¹³ Колесса Христина Олександрівна (15.10.1915, Відень – 22.07.1978, Оттава) – канадська віолончелістка та музична педагогиня українського походження.

¹⁴ Колесса Любов Олександрівна (19.05.1902, Львів – 19.08.1997, Торонто) – європейська і канадська піаністка й музична педагогиня.

¹⁵ Авраменко Василь Кирилович (22.03.1895, Стеблів – 06.05.1981, Нью-Йорк) – український балетмейстер, хореограф, кінорежисер, педагог. Пропагандист мистецтва українського народного танцю.

¹⁶ Детальн. див. *Наріжний С.* Українська еміграція. Прага, 1942. С. 44–45.

Однак, окреме місце у контексті біографії В. Авраменка належить колекції рекламних матеріалів кіностудії «Avramenko Film Productions, Inc.», пізніше – «Ukrafilm Corp.» – єдиної української емігрантської кіностудії, заснованої для протидії радянській кіноіндустрії.

Дослідники можуть знайти у колекції Слов'янської бібліотеки рекламні матеріали до першого українського звукового фільму «Наталка Полтавка» (прем'єра у 1937 р.), до стрічки «Маруся» (1939, екранізації драми М. Старицького «Ой, не ходи Грицю»), а також до третього художнього фільму студії В. Авраменка «Запорожець за Дунаєм» (1939) – все з великою кількістю ілюстрацій. Всі ці матеріали привіз до Праги і передав до Українського музею, ймовірно, Каленик Лисюк¹⁷, який приятелював із співзасновником музею Євгеном Вировим¹⁸ і у цей період був у чеській столиці проїздом до місць зйомок фільму «Трагедія Карпатської України» (прем'єра відбулася у США в 1940 р.).

Українськими науковцями неодноразово озвучувалася ідея про об'єднання розрізнених і розкиданих по різних архівах колекцій колишнього Музею визвольної боротьби в Празі знову під одним дахом. Наразі частини фонду належать архівним і музейним установам 4-х держав: України, Росії, Чехії та Словаччини. «Реконструювати МВБУ практично неможливо та й недоцільно, але треба видати друком опис всіх його матеріалів, які знаходяться в Києві, Харкові, Львові, Тернополі, Рівному, Берегові, Москві, Празі, Свиднику та інших містах», – пропонував ще 25 років тому історик М. Мушинка¹⁹. Ця ідея, безперечно, вимагає інвестиції значних людських, інтелектуальних і фінансових ресурсів, а тому, на жаль, досі не була реалізована.

Проте розвиток інформаційних технологій та тенденція сучасних архівних установ до відкритості для користувачів через оцифрування документів фондів дозволяють зробити більше: поступово оприлюднювати частини фонду МВБУ у мережі Інтернет і з часом об'єднати хоча б частину з них віртуально.

Український музей визвольної боротьби в Празі став у свій час реалізацією думки про те, що збереження національної ідентичності можливо лише за умови збереження історичної пам'яті. І хоча цілісність його фонду була порушена, більшість експонатів, не втрачених після

¹⁷ Лисюк (при народженні – Лепикаш) Каленик (18.08.1889, Велика Бубнівка, Хмельницька обл. – 18.11.1980, Алта Лома, Каліфорнія, США) – військовий діяч, дипломат, підприємець, філателіст, видавець, кінорежисер, меценат. Директор Українського музею в м. Онтаріо, голова Українсько-американської фундації (1959–1974).

¹⁸ Národní archiv České republiky, Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha – AMV 200. Karton 206, signatura 200-206-73. Арк. 1–7. Матеріали стежень за К. Лисюком за різні роки.

¹⁹ *Мушинка М.* Музей визвольної боротьби України та доля його фондів. Мельбурн, Університет ім. Монаша, відділ славістики, 1996. С. 107.

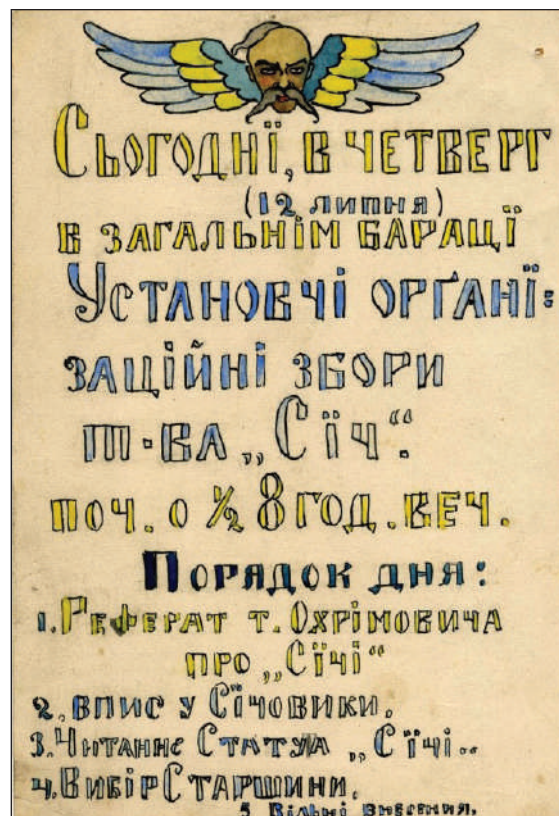
бомбардування Праги наприкінці Другої світової війни, збереглася до наших днів. Публікацією на порталі Національного музею Чеської Республіки Esbirky.cz²⁰ цифрової версії колекції «Публічне, культурне та громадське життя української еміграції (1915–1947)», а від квітня 2022 р. також одночасно «Колекції мистецьких робіт української еміграції» Слов'янська бібліотека в Празі починає проєкт презентації своїх колекцій онлайн і пропонує колегам з інших інституцій приєднатися до ідеї віртуального відновлення МВБУ, зробивши його колекції доступними для дослідників з усього світу²¹.

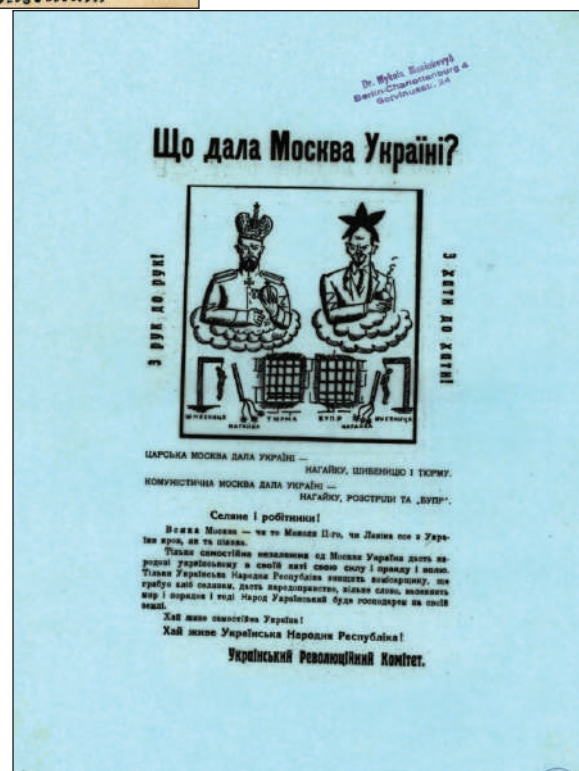
3 Konzerte der Ukrainischen republikanischen Kapelle (3 концерти Української республіканської Капели) – плакат з європейського турне Української республіканської капели. Відень, 21–25.7.1919.
Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR, T-UPE-14-2006.

²⁰ Esbirky.cz – віртуальний «музей без стін» Національного музею Чеської Республіки, посередництвом якого чеські музейні інституції можуть презентувати експонати зі своїх колекцій.

²¹ Článek «Ukrajinské muzeum v Praze online» vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury (Стаття «Український музей в Празі онлайн» була створена на основі інституційної підтримки довгострокового концептуального розвитку науково-дослідної організації, наданої Міністерством культури Чеської Республіки).

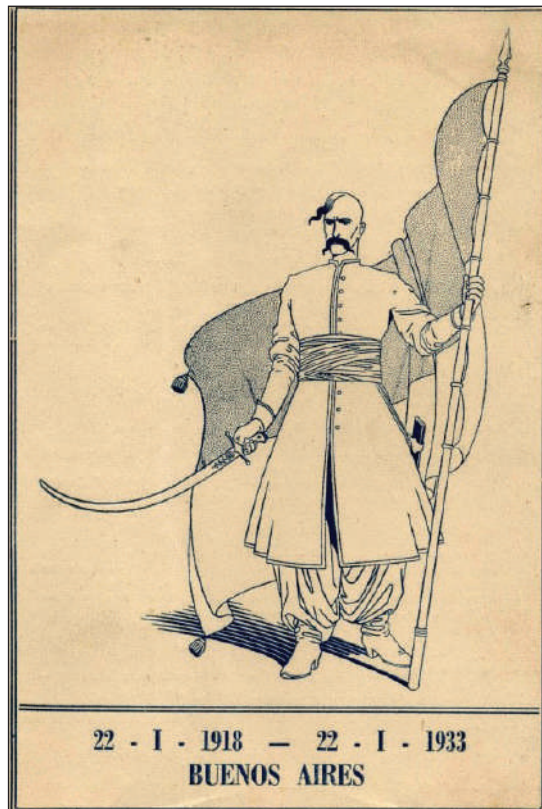

Установчі організаційні збори товариства «Січ» у таборі для інтернованих українських вояків в Йозефові – плакат. 12.7.[1923]. Йозефов. *Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR, T-UEP-1-579.*

«Що дала Москва Україні?» – листівка українського Революційного Комітету в Берліні. Без дати, орієнтовно 1928 р. *Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR, T-UEP-8-1008.*

Програма урочистого святкування 22-го січня – річниці незалежності і соборності України, організоване філією Українського Товариства «Просвіта» на Док-Суді та товариством «Сокіл» в Буенос Айресі. 22.1.1933.
Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR, T-UEP-2-10.

Jediný koncert Lubky Kolessy [Єдиний концерт Любки Колесси] – плакат. Концертне бюро АМЄ (належало імпресаріо Б. Тихановичу). 9.3.1938. Прага.
Slovanská knihovna – Národní knihovna ČR, T-UEP-1-533.

Обкладинка рекламного буклету до музичного фільму Marusia («Маруся») виробництва студії «Ukrafilm Corp». Нью-Йорк, 1938. Slovánská knihovna – Národní knihovna ČR, T-UEP-14-33.

Посвідка
вдячності за дар
Музею
Визвольної
Боротьби
України. 1944 р.
Slovanská
knihovna –
Národní knihovna
ČR, T-UEP-1-211.

REFERENCES

1. Babka, L. (2010) Ukrainski materialy u Slovianskij bibliotetsi [Ukrainian materials in the Slavic Library]. *Problemy slovianoznavstva*, 59, 243–246. [in Ukrainian].
2. Fedoruk, R., Kostiuk, K. (2017). *Muzej vyzvolnoi borotby Ukrainy v Prazi (1925–1948 rr.) ta natsionalno-patriotychna diialnist joho tovarystva* [The Museum of the Liberation Struggle of Ukraine in Prague (1925–1948) and the national-patriotic activities of its society]. Lutsk. [in Ukrainian].

3. Grimsted Kennedy, P., Boriak, H. (1992). *Dolia ukrainskykh kulturnykh tsinnostej pid chas Druhoi svitovoi vijny: vynyschennia arkhiviv, bibliotek, muzeiv* [The fate of Ukrainian cultural values during the Second World War: the destruction of archives, libraries, museums]. Lviv. [in Ukrainian].
4. Mushynka, M. (2005). *Muzej vyzvolnoi borotby Ukrainy v Prazi ta dolia joho fondiv: istoryko-arkhivni narysy* [The Museum of the Liberation Struggle of Ukraine in Prague and the fate of its funds: historical and archival essays]. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Petišková D. (Comps.). (2006). *Muzeum osvobozenéckého boje Ukrajiny: K 80. výročí založení: sborník příspěvků z konference: (Praha, 12–14. října 2005)*. Praha. [in Czech].
6. Narizhnyi, S. (1942). *Ukrainska emihratsiia* [Ukrainian emigration]. Praha. [in Ukrainian].
7. Paliienko, M. (2008). *Arkhivni tsentry ukrainskoi emihratsii (stvorenna, funkcionuvannia, dolia dokumentalnykh koleksij)* [Archive centers of Ukrainian emigration (creation, functioning, fate of documentary collections)]. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Boriak T. (2011) *Dokumentalna spadachyna ukrainskoi emigratsii v Yevropi: Prazkyi arkhiv (1945–2010)* [Documentary heritage of Ukrainian emigration in Europe: Prague Archives (1945–2010)]. Nizhyn, 2011. [in Ukrainian].
9. Pelenska, O. (2005). *Ukrainskyj portret na tli Prahy: ukrainske mystetske seredovysche v mizhvoiennij Chekhoslovachchyni* [A Ukrainian portrait against the background of Prague: the Ukrainian artistic environment in interwar Czechoslovakia]. Praha. [in Ukrainian].
10. Sribniak, I. V., Antonyshyn, A. P., Khliebina, A. Ye. (2021). *Futbol iak chilna skladova sportyvnoho dozvillia internovanykh voiakiv Ukrainkoi halytskoi armii v Chekhoslovachchyni (1919–1922 rr.)* [Football as a major component of the sports leisure of interned soldiers of the Ukrainian Galician Army in Czechoslovakia (1919–1922)]. *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu*, 3, 9–95. [in Ukrainian].

Anna Chlebina

master,

librarian,

Slavic library –

National Library of the Czech Republic

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8767-3042>

UKRAINIAN MUSEUM IN PRAGUE ONLINE

Abstract. The purpose of the article is to introduce the Ukrainian professional community and the all those interested in foreign Ukrainian studies to the collections of the Slavonic Library – National Library in Prague, recently inventoried by the author of the article, where the part of the fond of the Museum of the Liberation Struggle of Ukraine is stored, which was found in interwar Czechoslovakia; to provide, if possible, the most detailed practical information about the possibilities of studies in the so-called «special collections» of the Slavonic Library.

The research methodology combines the systematic analysis of special collections of archival documents with the superimposition of the results on the relevant historical background, since this research is intended purely for practical application. **The scientific novelty** consists in the presentation and introduction into scientific circulation of newly discovered and accessible historical documents, and in introducing of the Czech Internet resources that provide access to users regardless of their location. **Conclusions.** The Slavonic Library in Prague, which is among the three largest Slavonic libraries in the world, has a fairly large collection of non-book archival materials, among other things, partially inherited from the unique fond of the Museum of the Liberation Struggle of Ukraine in Prague. These document collections have been gradually inventoried and made available to researchers over the past 20 years. The presentation on the Internet, which began in modern times, allows researchers from all over the world to get acquainted with unique collections that were long considered lost. New parts of the «Special Collections of the Slavonic Library» fund are regularly published in modern times on the portal of the National Museum of the Czech Republic presented in the article.

Key words: Ukrainian emigration; Czechoslovakia; Museum of the Liberation Struggle of Ukraine in Prague; Slavonic library; Foreign Ukrainian studies.

DOI 10.47315/archives2022.331.133

УДК 930.253:004](44)

Єлизавета Куліковська

магістерка історії та археології,
освітня програма «Архівознавство»,
Київський національний університет
імені Тараса ШевченкаORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4707-7983>

АРХІВНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ ФРАНЦІЇ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВИКОРИСТАННІ

Анотація. Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану розвитку архівних інформаційних ресурсів Франції. **Методологія** дослідження базується на застосуванні соціально-культурного, системного, міждисциплінарного наукових підходів, а також сукупності загальнонаукових методів: критичного, емпіричного (описового), типологічного, системного аналізу. Аналізуються засади організації французьких архівних інформаційних ресурсів, засоби і прийоми репрезентації документальних колекцій у цифровому просторі. З цією метою було використано методи класифікації, систематизації та узагальнення. **Джерельну базу** дослідження становлять інформаційні ресурси Національного, департаментських архівів і Національної бібліотеки Франції, а також публікації французької архівної періодики, присвячені проблемам цифровізації. **Наукова новизна.** У статті охарактеризовано процеси інформатизації архівних установ Франції, проаналізовано функціонування і наповнення інформаційних ресурсів, зокрема проєкт ADAMANT, комунікаційну стратегію французьких архівів, значення процесів цифровізації для збереження історико-культурної спадщини Франції. Сформульовано **висновки** про те, що французькі архівні інформаційні ресурси відображають масштабну роботу архівістів з оцифрування, організації доступу та використання архівних документів. Значна кількість баз даних, які щомісячно поповнюються Національним і регіональними архівами, Національною бібліотекою Франції, забезпечують віддалений доступ користувачів до історико-культурної спадщини країни, сприяють її дослідженню та популяризації у різних країнах світу. Швидкі темпи оцифрування архівних документів і масштаби їхньої репрезентації у відкритому доступі дозволили французьким архівам посісти одне з провідних місць у сучасному інформаційному просторі. Цей досвід потребує додаткового вивчення і ширшого використання у практиці діяльності українських архівів.

Ключові слова: Національний архів Франції; департаментські архіви; інформаційні ресурси; оцифрування; історична спадщина.

У XXI ст. уже неможливо уявити будь-яку галузь, яка б не використовувала інформаційні інструменти. З поширенням сучасних комп'ютерних технологій, які стали невід'ємною частиною життєдіяльності

людства, збільшилися темпи інформатизації архівної галузі у різних країнах світу. Зацікавлення французького суспільства у збереженні, вивченні та популяризації власної історичної спадщини, оволодіння французькими архівістами новітніми технологіями допомогли прискорити цей процес і перетворити Францію на одну з провідних країн Європи та світу за рівнем інформатизації архівної галузі. Упродовж останнього десятиліття швидкий розвиток онлайн-послуг дозволив мільйонам користувачів отримувати доступ до документної інформації, не відвідуючи архівів, що актуалізувало використання інформаційного потенціалу архівних документів у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Розглядаючи історіографію проблеми, зазначимо, що у працях французьких науковців та архівістів неодноразово порушувалася тема цифровізації документальної спадщини в епоху новітніх технологічних відкриттів і розбудови інформаційного суспільства. Зокрема, слід згадати статті Б. Башимона (Bruno Bachimont), Ж. Дюво (Julien Duvaux), Н. Дюфурно (Nicole Dufournaud), опубліковані на сторінках французького архівного журналу «La Gazette des archives»¹. Водночас ця проблематика не знайшла належного відображення в українській історіографії, хоча досвід і підходи французьких архівістів є важливими для вивчення й використання у сучасній вітчизняній практиці, що обумовлює актуальність і наукову новизну поставленої у статті мети дослідження.

Нині у Національному архіві Франції (*фр.* Archives Nationales) зберігається понад 200 млн цифрових файлів, які репрезентують національне надбання, що складається із 350 км архівних документів з паперовою основою. З 2015 до 2021 рр. архів реалізовував проєкт ADAMANT (Administration Des Archives et de leurs Métadonnées aux Archives nationales dans le Temps / Управління архівними документами та їх метаданими в Національному архіві Франції у часі). Завдання проєкту полягало в оновленні системи управління електронними архівними документами, що включало фізичну інфраструктуру для збору даних, забезпечення їх збереження і доступності; програмні інструменти, зокрема, шляхом інтеграції програмного забезпечення, розробленого в рамках програми VITAM (Values Intangible Transmitted to the Archive for Memory / Нематеріальні цінності, передані до архіву для збереження пам'яті); підготовку персоналу². Наприкінці 2018 р. нова платформа

¹ *Bachimont B.* L'archive et la massification des données: une nouvelle raison numérique // *La Gazette des archives*. 2017. № 245. P. 27–43; *Dufournaud N.* La recherche empirique en histoire à l'ère numérique // *La Gazette des archives*. 2015. № 240. P. 397–407; *Duvaux Ju.* Archives départementales et centre de gestion, quinze ans de collaboration fructueuse dans l'Hérault au service des archives territoriales // *La Gazette des archives*. 2016. № 244. P. 75–89.

² Archiver les données numériques // Archives nationales. URL: <https://www.archives-nationales.culture.gouv.fr/fr/web/guest/archiver-les-donnees-numeriques-adamant> (дата звернення: 15.03.2022).

була успішно запущена за підтримки підрозділу інформаційних систем Міністерства культури Франції. Таким чином, ADAMANT поставив перед Національним архівом мету сприяння поширенню архівного контенту у логіці відкритих даних.

Щодо програми VITAM, частиною якої є ADAMANT, то вона створювалася задля розроблення програмного забезпечення для цифрового архівування і була затверджена Міжвідомчим комітетом архівів Франції (Comité Interministériel aux Archives de France, CIAF) 1 липня 2013 р. Програма передбачає реалізацію 3-х основних цілей:

1) розроблення програмного забезпечення з відкритим кодом для управління і збереження цифрових документів та архівів, що передбачає передавання, управління, збереження і створення довгострокового доступу до значної кількості електронних документів, що мають адміністративну й історичну цінність;

2) створення на основі цього програмного забезпечення сховищ для збереження цифрових документів, принаймні у 3-х міністерствах, що підтримують програму; розбудову цифрових систем архівування з використанням програмного забезпечення VITAM у кожному з 3-х міністерств за допомогою міністерських проєктів: SAPHIR (закордонні справи), ADAMANT (Культура / Національний архів) та ArchiPel NG (оборона);

3) сприяння поширенню та повторному використанню програмного забезпечення VITAM шляхом консолідації всіх видів фінансової підтримки, консультування у галузі цифрового архівування за межами 3-х міністерств, що виконують програму, за допомогою проєкту AD-Essor (Культура / Міжвідомчий комітет архівів Франції)³.

Корисною функцією, яка представлена на офіційному сайті Національного архіву, є надання доступу до Віртуальної інвентарної кімнати (фр. La Salle des inventaires virtuelle, SIV)⁴. У ній можна ознайомитися з ресурсами Національного архіву завдяки репрезентації понад 24 тис. описів фондів (колекцій) та 14 тис. документів, які визначають суб'єкти (організації, особи), що є фондоутворювачами архівів. Віртуальна кімната дозволяє безпосередньо переглядати понад 1,9 млн оцифрованих архівних документів, а також документи з бази даних LEONORE (файли кавалерів ордена Почесного легіону за 1800–1976 рр., які частково оцифровані). Доречно зазначити, що SIV регулярно поповнюється новими описами архівних фондів, що зберігаються в Національному архіві на різних носіях: пергаменті, папері, плівці, а також в електрон-

³ Programme Vitam // Vitam Program presentation. URL: https://www.programmevitam.fr/pages/english/pres_english/ (дата звернення: 15.03.2022).

⁴ La Salle des inventaires virtuelle (SIV) // Archives nationales. URL: https://www.archives-nationales.culture.gouv.fr/fr_FR/web/guest/salle-des-inventaires-virtuelle (дата звернення: 25.03.2022).

ному вигляді. Ці описи, зокрема, надають доступ до архівів установ періоду Середньовіччя та «старого режиму» (Скарбниці хартій, міністерств, судових, церковних установ тощо); архівів центральних державних установ із 1789 р. до наших днів; протоколів і довідників нотаріусів Парижа; архівів окремих осіб, сімей і приватних організацій, що становлять національний інтерес⁵.

На офіційному сайті Національного архіву користувачі можуть ознайомитися з детальною інформацією, яка стосується вже оцифрованих електронних документів. Так, електронні бази даних представляють архівні документи, які охоплюють період із 1500 до 2015 рр. та займають 21 терабайт пам'яті.

Слід зазначити, що збереження архівів на електронних носіях відбувалося відповідно до еволюції сучасних технологій, а також адаптувалося до постійно зростаючих обсягів. Якщо ще 10 років тому комп'ютерні програми займали доволі скромне місце у віртуальних просторах цифрових архівів, то процеси автоматизації офісу поставили архівістів перед проблемою збереження постійно зростаючих обсягів інформації та придбання для цього більш потужних технічних засобів. З іншого боку, програмне забезпечення, текстові процесори і програми, які дозволили створити ці електронні архіви, вимагають постійного оновлення, оскільки відбуваються процеси технологічного «старіння». Але тим не менш, Національний архів, окрім самих даних, зберігає інформацію про те, яким чином вони були опрацьовані, закодовані та структуровані при створенні, що має забезпечити доступ до інформації з плином часу. Архівісти також дбають про фіксацію різних операцій зі збереження, перетворення й перейменування електронних носіїв документної інформації, які гарантують збереження та передавання інформації, що на них міститься⁶.

Для того, щоб підтримати місцеві органи влади у процесі оснащення їх системами електронного архівування, Міжміністерська служба архівів Франції провела конкурс AD-Essor на 6 випусків (2014–2019 рр.). Наразі вже було підтримано фінансування 141 проєкту цифрового архівування, що були реалізовані регіональними архівними службами на загальну суму понад 3 млн євро. Таким чином, AD-Essor дозволив досягти помітного прогресу у сфері цифрового архівування.

⁵ La Salle des inventaires virtuelle (SIV) // Archives nationales. URL: https://www.archives-nationales.culture.gouv.fr/fr_FR/web/guest/salle-des-inventaires-virtuelle (дата звернення: 25.03.2022).

⁶ Panorama des archives électroniques conservées aux Archives national // Archives nationales. URL: https://www.siv.archives-nationales.culture.gouv.fr/siv/rechercheconsultation/consultation/ir/consultationIR.action?irId=FRAN_IR_053803 (дата звернення: 26.03.2022).

Із 2014 р. простежується зростання підтримки електронного архівування адміністрацією місцевих архівів. Так, у 2014 р. 39% муніципалітетів вживали заходи для забезпечення архівного зберігання електронних документів. У 2018 р. цей показник збільшився до 71%. Стосовно департаментських архівів, то ця тенденція є ще помітнішою. Так, у 2014 р. забезпеченість системами електронного архівування мали 6 департаментів зі 101, у 2018 – 35, серед яких 26 департаментів отримали грант від проєкту AD-Essor⁷.

Програмне забезпечення VITAM відповідає стандартам і нормам, що застосовуються для архівування, і засноване на моделі OAIS (Open Archival Information System), яка включає 6 областей:

- 1) введення (приймання та опрацювання заявок, підготовлених бізнес-додатками або програмами для ручної підготовки введення);
- 2) зберігання архівів;
- 3) управління даними (описовими, технічними та архівними метаданими);
- 4) адміністрування (технічний та функціональний нагляд за системою – статистика, контроль і моніторинг, управління сховищами і місцями зберігання тощо);
- 5) завантаження (управління форматами файлів, стратегії та метадані конвертації);
- 6) доступ (пошук, завантаження і перегляд архівованих даних)⁸.

З початку 1980-х років Національний архів проводив активну політику збирання електронних та аудіовізуальних архівів від адміністрацій, центральних урядових установ, а також власників приватних зібрань. У результаті такої послідовної роботи з ініціативного комплектування вдалося зібрати цінні й різноманітні колекції, які є суттєвим доповненням тих зібрань, що зберігаються в Національному архіві. Між іншим, тут представлено записи промов, прес-конференцій інституційних комунікаційних кампаній. Цінним історичним джерелом є записи усних свідчень, інтерв'ю учасників Другої світової війни. З моменту свого створення у 1990 р. Фонд пам'яті депортованих Національного архіву поставив за мету збір свідчень про депортацію з історичною, меморіальною та просвітницькою метою⁹. Архівні записи Фонду, які охоплюють понад 2 сотні спогадів про інтернування та політичну депортацію під час Другої світової війни, було зроблено командою во-

⁷ Appel à projets AD-ESSOR 2014–2019 // France Archives. URL: https://francearchives.fr/file/36af873b089acdd50be70e3dce4efd0ac3b3261e/20190913_Bilan_AAP_AD-Essor_vdiffusion.pdf (дата звернення: 22.03.2022).

⁸ Programme Vitam // Vitam Program presentation. URL: https://www.programmevitam.fr/pages/english/pres_english/ (дата звернення: 05.04.2022).

⁹ Base de Consultation Assistée d'Information Multimédia aux Archives nationales // Archives nationales. URL: https://www.archives-nationales.culture.gouv.fr/fr_FR/web/guest/base-caiman (дата звернення: 23.03.2022).

лонтерів. Сьогодні їх можна прослухати онлайн в мережі «Інтранет» із читальних залів Національного архіву¹⁰. Вони доступні в базі даних Допоміжної мультимедійної інформаційної консультації в Національному архіві (*фр.* Consultation Assistée d'Information Multimédia aux Archives nationales, CAIMAN)¹¹. Таким чином, завдяки цій роботі всі зацікавлені особи можуть отримати доступ до свідчень, які мають не лише значну історичну цінність, але й сильний емоційний заряд.

Французькі архівісти активно втілюють у своїй практичній діяльності концептуальні погляди відомого французького історика П. Нора (Pierre Nora) на архіви як на «місця пам'яті», які представляють собою місця чи об'єкти, з якими групи людей поєднують свої цінності та спогади, а також де пам'ять проявляє себе в окремих історичних моментах¹². Таким чином, суспільство має взаємодіяти з архівами задля збереження історії, а архіви, у свою чергу, повинні зацікавлювати людей, що їй відбувається через комунікаційну взаємодію, реалізацію наукових, освітніх, видавничих проєктів, організацію виставок та екскурсій тощо.

Також, Національні архіви впровадили політику роботи з електронними архівами, засновану на методології їх довгострокового збереження та архівного мислення під назвою «Збереження та опрацювання нових архівів, створених електронними засобами» (*фр.* Conservation et Traitement des Archives nouvelles Constituées par l'Electronique, CONSTANCE). Об'єднуючи комп'ютерних спеціалістів та архівістів, вони забезпечують довгострокове збереження цих історичних матеріалів, якнайшвидше співпрацюючи з адміністраціями, які виробляють електронні дані у співпраці з архівними службами різних міністерств і державних установ¹³.

Активно ведуться роботи з оцифрування документів й у департаментських архівах Франції¹⁴. У кожного з-понад 100 департамент-

¹⁰ Archives audiovisuelles et électroniques // Archives nationales. URL: https://www.archives-nationales.culture.gouv.fr/fr_FR/web/guest/archives-audiovisuelles-et-electroniques (дата звернення: 23.03.2022).

¹¹ Archives sonores de la Fondation de la mémoire de la déportation // Archives nationales. URL: https://www.siv.archives-nationales.culture.gouv.fr/siv/rechercheconsultation/consultation/ir/consultationIR.action?irId=FRAN_IR_054498 (дата звернення: 23.03.2022).

¹² Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. А. Рєпи. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014. С. 14–15; Палієнко М. Образ «архіву» у сучасному науковому дискурсі: множинність інтерпретацій // Архіви України. 2016. № 5–6(304–305). С. 136–152.

¹³ Panorama des archives électroniques conservées aux Archives national // Archives nationales. URL: https://www.siv.archives-nationales.culture.gouv.fr/siv/rechercheconsultation/consultation/ir/consultationIR.action?irId=FRAN_IR_053803 (дата звернення: 26.03.2022).

¹⁴ Bachimont B. L'archive et la massification des données: une nouvelle raison numérique // La Gazette des archives. 2017. № 245. P. 27–43.

ських архівів є власна веб-сторінка з описами фондів, графіком роботи, онлайн-виставками, перспективними планами діяльності, детальними описами створення власного архіву та багато іншої цінної інформації, яка може зацікавити користувача. Практично кожен департаментський архів окрім веб-сторінки має ще й власні сторінки в соціальних мережах, зокрема у «Facebook», що допомагає залучити якомога більшу кількість людей до вивчення й поширення власної історичної спадщини.

Зокрема, департаментський архів Парижа (*фр.* Archives de Paris) сьогодні репрезентує в електронному вигляді значну частину документів з історії міста й колишнього департаменту Сени, які він збирає, класифікує, описує, зберігає та надає у користування вже впродовж понад 200 років. Крім архівних документів, дослідникам також доступна спеціалізована бібліотека, яка складається з 37 тис. томів книг і тисячі назв серійних видань¹⁵.

На офіційному сайті архіву кожен може ознайомитися з оцифрованими документами, онлайн-виставками, освітніми програмами й послугами, які надаються архівом. Тому варто зазначити, що департаментський архів Парижа є дуже активним у плані взаємодії із користувачами та суспільством.

Оцифрування зібрань Архіву Парижа було розпочато ще на початку 2000-х років, причому основна увага зосереджувалася на генеалогічних колекціях. Наразі на сайті доступні реєстри документів цивільного стану за 1860–1912 рр., що зберігаються в Архіві Парижа, частина таблиць і реєстрів документів цивільного стану, які досі зберігаються в ратушах різних округів (за 1913–1986 рр.), свідоцтва про народження, шлюб і смерть з XVI ст. до 1859 р. Також на сайті можна ознайомитися з іншими оцифрованими колекціями, такими як судові протоколи, щоб знайти цивільне чи виправне рішення та податкові документи, якщо ви шукаєте виписку про нерухомість або іпотеку.

Кожен користувач може працювати з архівними документами в режимі онлайн із використанням багатьох функцій: збільшення/зменшення яскравості зображення, управління масштабом текстового чи фотодокумента, обрання деталі та формату для друку, друкування документа, використання інших корисних і зручних для дослідника функцій. Також цей департаментський архів має власну сторінку у соціальній мережі «Facebook» із понад 7 тис. підписників. На сторінці публікуються новини, які стосуються архіву, короткі інформативні повідомлення про історичні події, майбутні виставки, цифрові копії документів і багато іншої корисної інформації¹⁶.

¹⁵ Qui sommes-nous? // Archives de Paris. URL: <http://archives.paris.fr/a/70/qui-sommes-nous/> (дата звернення: 07.04.2022).

¹⁶ Archives de Paris // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100063717996179&fref=ts> (дата звернення: 07.04.2022).

У м. Бурж знаходиться Департаментський архів Шер (*фр.* Archives départementales du Cher), створений ще під час Французької революції. Головна місія архіву – збирання, зберігання і популяризація документів. Управління архівом і спадщиною департаменту входить до складу Ради департаментів Шер.

Департаментський архів Шер дозволяє користувачам проводити генеалогічні дослідження віддалено, з персонального комп'ютера. У пошуковій базі можна знайти інформацію про своїх предків, звернувшись до понад 2-х млн оцифрованих документів – парафіяльних реєстрів і реєстрів цивільного стану, переписів населення, реєстрів військового обліку тощо¹⁷. Архів також має власну сторінку у мережі «Facebook», де часто публікується інформація стосовно визначних подій, численні фотографії та документи з фондів. Сторінка сучасно оформлена та ведеться дуже активно, але має незначну кількість підписників – трохи більше тисячі фоловерів¹⁸.

Цікавий досвід упроваджує Департаментський архів Луаре (*фр.* Archives départementales du Loiret). При архіві діє освітній сервіс, який працює у партнерстві з Міністерством національної освіти Франції. Його місія полягає в тому, щоб поширювати використання архівних документів з історії регіону, сприяти ознайомленню студентів і учнів середніх навчальних закладів із місцевою спадщиною та зацікавленню у проведенні краєзнавчих досліджень і подальшому працевлаштуванню на території регіону. Він також спрямований на розвиток критичного мислення в учнів через вивчення історичних джерел. На сайті архіву кожен користувач може знайти освітні матеріали, підготовлені за підтримки Освітньої служби Департаментського архіву Луаре, які створюють додаткові можливості для використання архівних документів у навчальному процесі на різних освітніх рівнях¹⁹. Також архів часто проводить освітні майстер-класи, на яких викладачі й студенти мають можливість попрацювати з оригінальними документами та їх цифровими копіями, провести практичні заняття і дослідження, підготувати коментарі тощо²⁰.

¹⁷ Archives départementales // Archives départementales du Cher. URL: <https://www.departement18.fr/Archives-departementales-61> (дата звернення: 07.04.2022).

¹⁸ Archives départementales du Cher // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/Archives-D%C3%A9partementales-du-Cher-103303948171667> (дата звернення: 08.04.2022).

¹⁹ Les dossiers pédagogiques // Archives Loiret. URL: <https://www.archives-loiret.fr/espace-pedagogique/notre-offre-pedagogique/les-dossiers> (дата звернення: 30.03.2022).

²⁰ Les ateliers pédagogiques // Archives Loiret. URL: <https://www.archives-loiret.fr/espace-pedagogique/notre-offre-pedagogique/les-ateliers> (дата звернення: 30.03.2022).

Освітні майстер-класи діють також при Департаментському архіві Альп Верхнього Провансу (*фр.* Archives départementales des Alpes-de-Haute-Provence). Архів організує семінари й зустрічі, що пов'язані зі шкільними програмами всіх рівнів – від дитячого садка до вищої школи. Причому освітня послуга пропонує можливість безкоштовного виїзду працівників архівного відділу до навчальних закладів для проведення семінарів на місці з використанням оригінальних архівних документів або факсиміле, цифрових копій²¹. Цінним досвідом цього архіву є також проведення Національного конкурсу опору і депортації (*фр.* Concours national de la Résistance et de la Déportation). Це – шкільний конкурс, відкритий для учнів середніх і старших класів, який базується на вивченні документів, спогадів з історії опору і депортації. Кожного року визначається тема, яка може стати предметом справжньої міждисциплінарної роботи. Цей конкурс має на меті увіковічнити пам'ять про опір і депортацію серед молодих поколінь, щоб дати їм змогу пізнати крізь джерела історичні події та сформувані власну громадянську позицію²².

Надзвичайно цінні документальні ресурси репрезентує сьогодні в інформаційному просторі Національна бібліотека Франції (*фр.* Bibliothèque nationale de France, BnF) – одна з найстаріших французьких культурних інституцій, спадкоємиця королівських колекцій²³. Проєкт Gallica, започаткований Національною бібліотекою у 1997 р., перетворився на одну з найбільших цифрових бібліотек світу, що надає користувачам безкоштовний онлайн доступ до документальних ресурсів усіх типів – друкованої продукції (книг, періодичних видань) у графічному й текстовому форматах, рукописів, аудіовізуальних документів, картографічних матеріалів тощо. Відбір документів для представлення у цифровому форматі відбувається таким чином, щоб скласти універсальну електронну бібліотеку з метою репрезентації французької історико-культурної спадщини у світі, сформованої впродовж багатьох століть. Хоча у наповненні цифрової колекції перевага надається франкомовним джерелам, Gallica також пропонує користувачам пам'ятки інших народів мовою оригіналу або в перекладі²⁴. Для того, щоб допомогти користувачам «Інтернету» знайти цифровий кон-

²¹ Ateliers pédagogiques // Les Archives des Basses-Alpes. URL: <http://www.archives04.fr/r/52/ateliers-pedagogiques/> (дата звернення: 02.04.2022).

²² Concours national de la Résistance et de la Déportation // Les Archives des Basses-Alpes. URL: <http://www.archives04.fr/r/103/concours-national-de-la-resistance-et-de-la-deportation/> (дата звернення: 02.04.2022).

²³ Див. докл.: Малолетова Н. Національна бібліотека Франції: основні напрями діяльності // Бібліотечний вісник. 2013. № 5. С. 20–27.

²⁴ Gallica, la Bibliothèque numérique de la BnF et de ses partenaires // Bibliothèque nationale de France. URL: <https://www.bnf.fr/fr/gallica-la-bibliotheque-numerique-de-la-bnf-et-de-ses-partenaires> (дата звернення: 05.04.2022).

тент і найповніше використати функціональні можливості, Gallica має власні сторінки у соціальних мережах «Facebook» і «Twitter», аккаунти «Pinterest» та в «Instagram» зі значною кількістю підписників. Так, наприклад, за оновленням інформації на сторінці у «Facebook» слідкує майже 172 тис. користувачів, а в «Instagram» – понад 165 тис.

Національна бібліотека Франції також активно співпрацює на міжнародному рівні з метою репрезентації французької культурної спадщини у Європейській цифровій бібліотеці – «Europeana». Крім того, Національна бібліотека пропонує широкій аудиторії користувачів Банк зображень Департаменту репродукції, який представляє багатство її іконографічних колекцій – майже 1 млн зображень із суспільного надбання (у т. ч. гравюри, фотографії, рисунки, титульні сторінки, мапи, глобуси, твори мистецтва, грошові знаки). Якість опису та індексації зображень гарантують стандарти VnF та наукова оцінка експертів, а якість відтворення, яка максимально відповідає оригіналу, – високі стандарти цифровізації²⁵.

Особливий інтерес становить також база даних оцифрованих рукописів Mandragore²⁶, створена у 1989 р., а відповідний портал в мережі «Інтернет» був заснований у 2003 р. Іконографічна і текстова індексація базується на багатомовному словнику, який налічує понад 20 тис. дескрипторів. Кожне повідомлення містить багато даних, що стосуються декору, включаючи текстове середовище, умови виробництва, місце і дату створення, ім'я художника (якщо відомо). Найдавніші з представлених документів належать до історії Давнього Єгипту, а найновіші – сучасної Франції.

Неможливо не згадати й про т. зв. колекцію Спільної спадщини (*фр.* Patrimoines Partagés), яка репрезентує зібрання різних регіонів із фондів Національної бібліотеки і має на меті засвідчити стосунки, які підтримувалися між Францією та світом упродовж століть. На сьогодні в онлайн просторі доступно 7 зібрань: Бібліотеки Сходу, Франції–Південної Азії (у бета-версії), Франції–Бразилії, Франції–Китаю, Франції–Польщі, Франції–В'єтнаму та Франції в Америці. До цього додається віртуальна виставка «Франція–Японія», яка є новим сегментом у цій колекції²⁷. Цей проєкт спрямований на розширення міжкультурного діалогу та цифровий захист документів, що розпорошені по всьому світу. Ініціатива має на меті сприяти розвитку міжнаціонального й міжнарод-

²⁵ Banque d'images // Bibliothèque nationale de France. URL: <https://www.bnf.fr/fr/banque-dimages> (дата звернення: 05.04.2022).

²⁶ Gallica, la Bibliothèque numérique de la BnF et de ses partenaires // Bibliothèque nationale de France. URL: <https://www.bnf.fr/fr/gallica-la-bibliotheque-numerique-de-la-bnf-et-de-ses-partenaires> (дата звернення: 05.04.2022).

²⁷ Patrimoines Partagés // Bibliothèque nationale de France. URL: <https://www.bnf.fr/fr/patrimoines-partages-> (дата звернення: 05.04.2022).

ного партнерства між культурними установами та спільнотами дослідників задля покращення збереження, вивчення і використання цифрової культурної спадщини, що становить спільний інтерес для багатьох народів.

Важливо додати, що міжнародні проекти такого масштабу, передусім, є результатом спільної роботи. Національна бібліотека Франції співпрацює зі своїми численними партнерами, щоб створити цифрові бібліотеки та популяризувати історію й культуру Франції у глобальному вимірі, водночас збагачуючи свій досвід і ресурси.

Таким чином, BnF співпрацює з десятками французьких й іноземних установ за документальними фондами і науковою експертизою. Колекція вже скористалася навичками іноземних спеціалістів, які вітає BnF у рамках програми *Résidence Culture*, як для відбору документів, так і для написання редакційних матеріалів. Співпраця з дослідниками, кураторами й науковцями є важливим елементом гарантії якості колекції.

Уваги заслуговує той факт, що в результаті збройної агресії Російської Федерації проти України, Національна бібліотека Франції офіційно висловила свою підтримку й солідарність з українською державою. 20 квітня було проведено круглий стіл, де учасники проаналізували і обговорили наслідки збройної агресії Росії проти України²⁸. Офіційна сторінка Національного архіву Франції поширила резолюцію Виконавчого комітету Міжнародної ради архівів, яка була прийнята 10 березня 2022 р. на знак солідарності з українським народом і його урядом, де було наголошено про підтримку України та призупинення будь-яких відносин із Росією і Республікою Білорусь.

Таким чином, нова епоха комп'ютеризації зробила повсякденне життя більш зручним, пришвидшила й розширила пошук необхідної інформації. Аналіз французьких архівних ресурсів, представлених сьогодні у глобальній інформаційній мережі, дає можливість зробити висновок про те, що французька архівна система відкрита для користувачів зі всього світу. Значна кількість баз даних та оцифрованих документів, які щомісячно поповнюються Національним і регіональними архівами, Національною бібліотекою Франції забезпечують віддалений доступ користувачів до історико-культурної спадщини країни, сприяють її дослідженню, поширенню та популяризації у різних країнах світу. Швидкі темпи оцифрування архівних документів і масштаби їхньої репрезентації у відкритому доступі дозволили французьким архівам посісти одне з провідних місць у сучасному інформаційному просторі. Цей досвід потребує додаткового вивчення і залучення до ширшого використання у практиці діяльності українських архівів задля поглиб-

²⁸ Solidarité avec le peuple ukrainien // Bibliothèque nationale de France. URL: <https://www.bnf.fr/fr/solidarite-avec-le-peuple-ukrainien> (дата звернення: 21.04.2022).

лення міжнародної співпраці, пришвидшення процесів цифровізації та інтеграції національної документальної спадщини у міжнародні цифрові системи й проєкти.

REFERENCES

1. Appel à projets AD-ESSOR 2014–2019. Retrieved from https://francearchives.fr/file/36af873b089acdd50be70e3dce4efd0ac3b3261e/20190913_Bilan_AAP_AD-Essor_vdiffusion.pdf [in French].
2. Archives audiovisuelles et électroniques. Retrieved from https://www.archives-nationales.culture.gouv.fr/fr_FR/web/guest/archives-audiovisuelles-et-electroniques [in French].
3. Archives départementales du Cher. Retrieved from <https://www.departement18.fr/Archives-departementales-61> [in French].
4. Archives Départementales du Cher. Retrieved from <https://www.facebook.com/Archives-D%C3%A9partementales-du-Cher-103303948171667> [in French].
5. Archives de Paris. Retrieved from <https://www.facebook.com/profile.php?id=100063717996179&fref=ts> [in French].
6. Archiver les données numériques. Retrieved from <https://www.archives-nationales.culture.gouv.fr/fr/web/guest/archiver-les-donnees-numeriques-adamant> [in French].
7. Archives sonores de la Fondation de la mémoire de la déportation. Retrieved from https://www.siv.archives-nationales.culture.gouv.fr/siv/rechercheconsultation/consultation/ir/consultationIR.action?irId=FRAN_IR_054498 [in French].
8. Ateliers pédagogiques. Retrieved from <http://www.archives04.fr/r/52/ateliers-pedagogiques/> [in French].
9. Bachimont, B. (2017). L'archive et la massification des données: une nouvelle raison numérique. *La Gazette des archives*, 245, 27–43. [in French].
10. Banque d'images. Retrieved from <https://www.bnf.fr/fr/banque-dimages> [in French].
11. Base de Consultation Assistée d'Information Multimédia aux Archives nationales. Retrieved from https://www.archives-nationales.culture.gouv.fr/fr_FR/web/guest/base-caiman [in French].
12. Concours national de la Résistance et de la Déportation. Retrieved from <http://www.archives04.fr/r/103/concours-national-de-la-resistance-et-de-la-deportation/> [in French].
13. Dufournaud, N. (2015). La recherche empirique en histoire à l'ère numérique. *La Gazette des archives*, 240, 397–407. [in French].
14. Duvaux, Ju. (2016). Archives départementales et centre de gestion, quinze ans de collaboration fructueuse dans l'Hérault au service des archives territoriales. *La Gazette des archives*, 244, 75–89. [in French].
15. Gallica, la Bibliothèque numérique de la BnF et de ses partenaires. Retrieved from <https://www.bnf.fr/fr/gallica-la-bibliotheque-numerique-de-la-bnf-et-de-ses-partenaires> [in French].
16. La Salle des inventaires virtuelle (SIV). Retrieved from https://www.archives-nationales.culture.gouv.fr/fr_FR/web/guest/salle-des-inventaires-virtuelle [in French].

17. Les ateliers pédagogiques. Retrieved from <https://www.archives-loiret.fr/espace-pedagogique/notre-offre-pedagogique/les-ateliers> [in French].
18. Les dossiers pédagogiques. Retrieved from <https://www.archives-loiret.fr/espace-pedagogique/notre-offre-pedagogique/les-dossiers> [in French].
19. Maloletova, N. (2013). Nacionalna biblioteka Francii: osnovni napryamy diyalnosti [National Library of France: basic directions of activity]. *Bibliotechnyi visnyk*, 5, 20–27. [in Ukrainian].
20. Nora, P. (2014). *Teperishne, naciya, pamyat* [Present, nation, memory]. Kyiv: Klio. [in Ukrainian].
21. Paliienko, M. H. (2016). Obraz arkhivu v suchasnomu naukovomu dyskursi: mnozhynnist interpretatsii [The image of archives in contemporary scientific discourse: the multiplicity of interpretations]. *Arkhivy Ukrainy*, 4, 136–152. [in Ukrainian].
22. Panorama des archives électroniques conservées aux Archives nationales. Retrieved from https://www.siv.archives-nationales.culture.gouv.fr/siv/rechercheconsultation/consultation/ir/consultationIR.action?irId=FRAN_IR_053803 [in French].
23. Programme Vitam. Retrieved from https://www.programmevitam.fr/pages/english/pres_english/ [in French].
24. Qui sommes-nous? Retrieved from: <http://archives.paris.fr/a/70/qui-sommes-nous/> [in French].
25. Solidarité avec le peuple ukrainien. Retrieved from <https://www.bnf.fr/fr/solidarite-avec-le-peuple-ukrainien> [in French].

Yelyzaveta Kulikovska

Magister of History and Archeology,
Educational program «Archival Science»,
Taras Shevchenko National
University of Kyiv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4707-7983>

ARCHIVAL INFORMATION RESOURCES OF FRANCE: MODERN APPROACHES IN ORGANIZATION AND USE

Abstract. The purpose of the article is to study the current state of development of archival information resources in France. The research methodology is based on the application of socio-cultural, systemic, interdisciplinary scientific approaches, as well as a set of general scientific methods: critical, empirical (descriptive), typological, systemic analysis. The principles of the organization of French archival information resources, means and methods of representation of documentary collections in the digital space are analyzed. For this purpose, methods of classification, systematization and generalization were used. The source base of the study consists of the information resources of the National, departmental archives and the National Library of France, as well as publications of French archival periodicals devoted to the problems of digitization. **Scientific novelty.** The article describes the informatization processes of French archival institutions,

analyzes the functioning and filling of information resources, in particular the ADAMANT project, the communication strategy of French archives, the importance of digitization processes for preserving the historical and cultural heritage of France. **Conclusions.** The French archival information resources reflect the large-scale work of archivists on digitization, organization of access and use of archival documents. A significant number of databases, which are updated monthly by the National and Regional Archives, the National Library of France, provide users with remote access to the historical and cultural heritage of the country; contribute to its research and popularization in various countries of the world. The rapid pace of digitization of archival documents and the scale of their representation in open access allowed French archives to occupy one of the leading places in the modern information space. This experience requires additional study and wider use in the practice of Ukrainian archives.

Key words: the National Archives of France; departmental archives; information resources; digitization; historical heritage.

DOI 10.47315/archives2022.331.147

УДК 930.253:[929:023.4]«1922/1989»Шимченко Ф.

Вікторія Патик

кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця
відділу теорії та методики біобібліографії,
Інститут біографічних досліджень
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2423-8745>

«АВТОБІОГРАФІЯ» ФЕДОРА ШИМЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ (за документами особового архівного фонду Інституту рукопису НБУВ)

Анотація. **Мета роботи** – на основі архівних джерел, у першу чергу «Автобіографії», з особового фонду Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ) (Ф. 385. Спр. 11) здійснити реконструкцію життєвого шляху Федора Шимченка (1922–1989), який 40 років (1947–1987 рр.) пропрацював у Бібліотеці Академії наук УРСР¹ (зараз – НБУВ). Розпочав свою діяльність на посаді бібліотекаря. Результатом накопичення та збагачення фахового досвіду, професійного зростання, підвищення кваліфікації Ф. Шимченка було затвердження його на посаді спершу заступника директора з наукової організації бібліотечно-бібліографічного обслуговування, а згодом – т. в. о. директора Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму,

¹ Назва установи та її підпорядкованість змінювалися: Бібліотека Академії наук УРСР (1936–1948), Державна публічна бібліотека УРСР (1948–1965), Центральна наукова бібліотека АН УРСР (1965–1988), Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського АН УРСР (1988–1991), Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського АН України (1991–1994), Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського НАН України (1994–1996), Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України (1996 – дотепер).

об'єктивності, а також на загальноісторичних методах – хронологічному, ретроспективному, проблемно-тематичному. Особливу увагу приділено біографічному методу, завдяки якому вдалося репродукувати картину життя особи у певному мікросоціальному оточенні. **Наукова новизна** полягає у відтворенні на основі архівних джерел малодосліджених періодів із біографії Ф. Шимченка та представленні комплексного дослідження життєвого шляху, включаючи детальний розгляд років навчання в закладах військово-авіаційного спрямування. **Висновки.** На основі першоджерел з особового архівного фонду, в першу чергу «Автобіографії», вибудовано та документально підтверджено хронологічну послідовність займаних Ф. Шимченком посад за роки праці в НБУВ. Представлено особистий внесок Ф. Шимченка в діяльність бібліотеки, його роль у розбудові установи як головної всеукраїнської книгозбірні та загальнодержавного комплексного бібліотечно-інформаційного центру.

Ключові слова: Ф. Шимченко; особовий архівний фонд; біографічні дослідження; автобіографія; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; Інститут рукопису НБУВ.

Для дослідження життя й діяльності окремих осіб, реконструкції їхніх біографій важливу роль відіграють особові архівні фонди та джерела особового походження. Нерідко саме в них можна віднайти певні невідомі або маловідомі факти та біографічну інформацію. Документи особового походження є цінним джерелом, в першу чергу, для біографічної реконструкції та вивчення інтелектуальної спадщини певної особи. Їх змістовне наповнення допомагає прослідкувати життєву діяльність особистості, хронологічно представити окремі періоди діяльності, а також акцентувати увагу на індивідуальних наукових і творчих розробках, особистих стосунках, духовних та інтелектуальних цінностях. Автобіографії як окрема складова мемуаристики належать до одного з різновидів документів особового походження. Вони мають свої характерні особливості як історичного джерела та великий інформативний потенціал для біографічних досліджень. Також вони містять цінну й нерідко унікальну інформацію, яка може відображати різні сторони діяльності особи протягом усього життя. Їх автори можуть бути прямими свідками подій, про які вони згадують у рукописах. Наявність автобіографій серед архівних документів підвищує цінність особового архівного фонду, оскільки вони є важливим джерелом біографічних фактів для дослідників, що уможливають як встановлення нової інформації, так і підтвердження чи спростування вже відомих обставин або ж події про ту чи іншу особу. Саме тому дослідники нерідко у своїх дослідженнях роблять акцент на автобіографіях окремих осіб².

² Дрогобицька О. «Автобіографія» Михайла Зубрицького (1856–1919) як джерело до вивчення побуту бойків // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ, 2010. Вип. 17. С. 128–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ist_2010_17_20 (дата звернення: 20.02.2022); Ківшар Т. І. Автобіо-

Автобіографію як предмет дослідження обрали українські науковці Н. Любовець³, І. Розман⁴, М. Гончаренко⁵, Г. Белан⁶.

За твердженням Н. Любовець, автобіографія – це реальна історія, розповідь про приватне життя автора, написана ним самим. Звернення до цього жанру засвідчує поширення ідеї цінності окремої людини, кожного моменту її життя, а також доводить становлення самосвідомості автора⁷. І. Розман відзначає, що специфічною рисою мемуаристики, до якої належать автобіографії, як науково-пізнавального ресурсу є відображення розмаїття суспільних процесів, явищ і відносин крізь призму суб'єктивної позиції автора, а також представлення світогляду і персонального бачення подій. Дослідниця вважає, що автобіографію потрібно розглядати як самостійний твір, у якому автор досліджує власний розвиток. Це визначає її особливості як особового джерела та впливає на вибір методів і підходів для інтерпретації⁸. М. Гончаренко акцентує,

графія Михайла Антоновича як складова його наукової біографії // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. праць Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2008. Вип. 4. С. 137–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2008_4_10 (дата звернення: 20.02.2022); *Мирошник О. Ю.* Автобіографія Василя Стефаника 9 лютого 1926 року: спроба психобіографічного прочитання // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. Черкаси, 2016. Вип. 1(2). С. 117–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuF_2016_1%282%29__19 (дата звернення: 21.02.2022).

³ *Любовець Н. І.* Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2010. Вип. 7. С. 66–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2010_7_5 (дата звернення: 21.02.2022); *Її ж.* Мемуарій Української революції (1917–1921 рр.): автори та жанри // Там само. Київ, 2017. Вип. 15. С. 260–286. URL: <https://doi.org/10.15407/ub.15.260> (дата звернення: 24.02.2022); *Її ж.* Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2009. Вип. 24. С. 277–291. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprnbuimviv_2009_24_24 (дата звернення: 21.02.2022).

⁴ *Розман І.* Автобіографія як історико-педагогічне джерело // Молодь і ринок. Дрогобич, 2018. № 5(160). С. 63–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2018_5_12 (дата звернення: 25.02.2022).

⁵ *Гончаренко М. І.* Автобіографія як біографічне джерело // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. праць Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 1999. Вип. 2. С. 221–227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_1999_2_51 (дата звернення: 25.02.2022).

⁶ *Белан Г. В.* Автобіографія як джерело історико-педагогічного дослідження: теоретико-прагматичний аспект // Збірник наукових праць «Педагогічні науки». Херсон, 2017. Вип. 75(1). С. 13–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnp_2017_75%281%29__4 (дата звернення: 25.02.2022).

⁷ *Любовець Н. І.* Мемуарій Української революції (1917–1921 рр.)... С. 280.

⁸ *Розман І.* Зазнач. твір. С. 63–64.

що за своїми властивостями автобіографія як наслідок творчого акту самопізнання особи може розглядатися як історичне джерело («службова», офіційна), так і самодостатній літературний твір («творча», за структурою близька до літературного жанру). Автобіографія належить до типу феноменологічних текстів, і саме це ставить її серед інших біографічних джерел на виняткове місце та визначає можливі підходи до її інтерпретації⁹. Г. Белан розглядає особливості автобіографії як джерела історико-педагогічного походження під час вивчення педагогічних персоналій у контексті історичної ретроспективи. Дослідниця доводить, що автентичність автобіографічних творів, їх суб'єктивність, наявність саморефлексії та обмеженість у часі зображення подій як підтверджують інформативність автобіографії в якості джерела для дослідження педагогічної персоналії, так і застерігають від однозначності сприйняття фактів життєпису того чи іншого діяча у відриві від контексту інших документальних біографічних матеріалів¹⁰.

За часи незалежності України активно досліджується внесок знаних і маловивчених постатей фахівців у різних галузях, зокрема в центрі уваги дослідників все частіше опиняються фундатори українського бібліотекознавства і книгознавства.

Темою нашого дослідження є відома постать вітчизняної бібліотечної справи і бібліотекознавства – Федір Захарович Шимченко (1922–1989), який зробив вагомий внесок у розвиток Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та залишив помітний слід в її історії.

Біографічні документи, що відклалися в особовому архівному фонді ІР НБУВ (Ф. 385), дають змогу дослідити життєвий шлях Ф. Шимченка, дізнатися відомості про ранні роки його життя, трудову діяльність у бібліотеці. Зокрема, його «Автобіографія, датована 12 січня 1986 р., містить багато цінної інформації про навчання, переїзд до Києва, копітку роботу в бібліотеці, викладацьку діяльність.

Постать Ф. Шимченка є малодослідженою. У статті І. Корчемної¹¹ основну увагу зацентровано на огляді комплексу документів особового архівного фонду Ф. Шимченка ІР НБУВ (1135 од. зб.). Зокрема, було визначено його інформаційну цінність і новизну. Дослідниця встановила, що у фонді найбільшим за обсягом є комплекс документів, що висвітлює службову діяльність Ф. Шимченка. Вони поділяються на 2 підрозділи – про роботу Ф. Шимченка в Центральній науковій біб-

⁹ Гончаренко М. І. Зазнач. твір. С. 222.

¹⁰ Белан Г. В. Зазнач. твір. С. 16.

¹¹ Корчемна І. С. Особовий архівний фонд книго- та бібліотекознавця Федора Захаровича Шимченка (1922–1989): структура та інформаційна складова // Рукописна та книжкова спадщина України: археограф. дослідж. унікальних арх. та бібл. фондів. 2016. Вип. 20. С. 133–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2016_20_11 (дата звернення: 20.02.2022).

ліотеці АН УРСР та в академіях наук УРСР і СРСР (1018 од. зб.). Доведено, що цей фонд є значним за обсягом і вагомим за інформативністю документальним комплексом, який містить першоджерела з дослідження наукової і творчої діяльності Ф. Шимченка. Стаття М. Слободяника¹² присвячена діяльності Ф. Шимченка в бібліотеці, його становленню як бібліотекаря та бібліотекознавця. Автор характеризує його особистісні якості та робить акцент на розвитку бібліотеки, починаючи з 1970-х років, коли Ф. Шимченко обійняв посаду заступника директора цієї установи.

Цього року виповнюється 100 років від дня народження Ф. Шимченка. Майбутній знаний бібліотекознавець і книгознавець народився 23 лютого 1922 р. у с. Торговиця (Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.) у незаможній селянській родині¹³. Спершу він навчався в сільській семирічній школі (до 1938 р.), потім – у середній школі селища Новоархангельськ (із вересня 1938 р.). У січні 1941 р. вступив до 10 класу 13-ї спеціальної школи військово-повітряних сил, де проводилася підготовка молоді для вступу до військово-авіаційного училища. Навчання тривало 6 місяців, і 26 червня 1941 р. Ф. Шимченка разом із групою випускників було направлено в 10-у Військово-авіаційну школу пілотів (м. Гомель, Білорусь)¹⁴. Проте тоді навчання не проводилися у зв'язку з бомбардуванням авіацією. Тому випускники шкіл, які приїхали на навчання, проводили роботи з евакуації школи пілотів у м. Уфа (Башкирія). Ф. Шимченко прибув туди в середині 1941 р. і відразу розпочав вивчення теоретичних авіаційних дисциплін і курсу льотної підготовки. А в середині вересня того ж року він разом з іншими вихованцями переїхав на базовий аеродром школи, що розташовувався на відстані 30 км. від м. Уфа – в с. Березівка, де спершу займався обладнанням аеродрому і харчоблоку, будівництвом казарми-землянки.

¹² Слободяник М. С. Справжнє покликання // Бібліотечний вісник. Київ, 1993. № 3–4. С. 72–75.

¹³ ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 385 «Шимченко Федір Захарович. Автобіографія. м. [Київ]». Спр. 11. Арк. 1.

¹⁴ Там само.

Виконувати польоти він розпочав наприкінці осені 1941 р.¹⁵ Наприкінці травня 1942 р. школу було переведено в м. Сорочинськ (Оренбурзька обл., Росія).

У липні 1942 р. Ф. Шимченко закінчив 10-у Військово-авіаційну школу пілотів, після чого його було направлено до учбового резерву Батайського військово-авіаційного училища льотчиків (Ростовська обл., Росія), що входило до системи військово-навчальних закладів Закавказького фронту (до березня 1943 р. базувалося в м. Євлах (Азербайджан)¹⁶. Після повернення училища до м. Батайськ курсанти спершу займалися розчищенням зруйнованого авіамістечка, згодом перейшли до вивчення авіаційних дисциплін та стрибків із парашутом¹⁷.

Як засвідчують записи у «Автобіографії», влітку 1944 р., перебуваючи в навчальній ескадрильї, розташованій у м. Азов, Ф. Шимченко захворів. Йому зробили складну операцію, після якої протягом майже 3-х місяців він перебував на лікуванні в Евакогоспіталі № 1602 (м. Ростов-на-Дону)¹⁸. В жовтні 1944 р., після реорганізації структури училища, його перевели до навчального авіаполку в м. Зерноград (Ростовська обл., Росія). Там Ф. Шимченко закінчив перехідну льотно-тренувальну програму та розпочав польоти на літаках-винищувачах. Але за станом здоров'я його було виключено з особового складу винищувальної авіації. В січні 1946 р. Ф. Шимченка було направлено до Бугурусланської школи пілотів Цивільного повітряного флоту (ЦПФ) СРСР¹⁹. У липні того ж року він закінчив програму школи, а саме – польоти в районі аеродрому, маршрутні, нічні, «сліпі» польоти.

Ф. Шимченко успішно завершив навчання та багато зробив для досягнення своєї мети стати льотчиком, проте доля розпорядилася інакше. Повною несподіванкою для нього стали результати передатестаційного медичного огляду, відповідно до яких Ф. Шимченка було визнано непридатним до льотно-підйомної роботи (постанова лікарської комісії від 20 серпня 1946 р., відповідно до статті 48 Наказу по ЦПФ СРСР № 583/1240 від 27 листопада 1940 р.) Після цього, як сам Ф. Шимченко відзначає в «Автобіографії», він опинився у скрутному становищі, не маючи ні сім'ї, ні спеціальності. На той час його батьки уже померли²⁰.

Наприкінці серпня 1946 р. його було направлено з Бугуруслана в Москву до Головного управління навчальних закладів ЦПФ СРСР. Відповідно до рішення Управління з вересня до листопада 1946 р.

¹⁵ ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 385 «Шимченко Федір Захарович. Автобіографія. м. [Київ]». Спр. 11. Арк. 1зв.

¹⁶ Корчемна І. С. Зазнач. твір. С. 134.

¹⁷ ІР НБУВ. Ф. 385. Спр. 11. Арк. 1зв.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. Арк. 1зв.–2.

²⁰ Там само. Арк. 2.

Ф. Шимченко продовжував службу в 10-й гвардійській авіатранспортній бригаді, яка базувалася в підмосковному аеропорту Внуково. Згодом його перевели до Науково-дослідного аеродромного інституту військово-повітряних сил Радянської Армії (НДАІ ВПС РА) (м. Балашиха, Московська обл.), де з листопада 1946 р. до квітня 1947 р. служив на посаді старшини окремого транспортного взводу²¹.

У квітні 1947 р. Ф. Шимченко був демобілізований з Радянської Армії і залишився працювати за вільним наймом у НДАІ ВПС РА на посаді техника-лаборанта. У травні 1947 р. Ф. Шимченко сам звільнився і вирішив повернутися до Києва. Він прийняв таке рішення, оскільки Інститут припинив будівництво житлового будинку, в якому йому обіцяли надати кімнату²².

Ця подія мала важливе значення, оскільки в червні 1947 р. Ф. Шимченка було направлено Сталінським районним комітетом КП(б)У м. Києва на роботу в Бібліотеку Академії наук УРСР. Як зазначає сам Ф. Шимченко в «Автобіографії», роботу в бібліотеці він розпочав на посаді бібліотекаря у відділі фондів та обслуговування з реорганізації підсобної бібліотеки загальних читальних залів, де одночасно велося обслуговування читачів. Таке навантаження ускладнювало роботу та вимагало оперативності її виконання і водночас швидкого освоєння бібліотечної професії, зокрема вивчення форм і методів обслуговування, принципів і методики класифікування літератури, організації та редагування алфавітних і систематичних каталогів тощо. Для Ф. Шимченка це була велика професійна школа, яка дала змогу досягти успіхів у роботі в майбутньому²³.

Разом з освоєнням нового фаху бібліотечного співробітника Ф. Шимченко заочно навчався в Київському педагогічному інституті імені О. М. Горького (нині – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова) на факультеті мови та літератури у 1947–1953 рр.

На початку 1949 р. Ф. Шимченка було призначено керівником групи з інвентаризації та топографічного описування основного діючого фонду Бібліотеки (близько 5 млн екземплярів книг і журналів). Після виконання цієї роботи його було переведено до відділу рідкісної книги (зараз – Відділ стародруків та рідкісних видань НБУВ), де Ф. Шимченко здійснював роботу з виявлення видань XVIII ст. та поповнення ними колекції книг цього періоду, а також їх описування для каталогу «Книги громадянського друку XVIII ст.»²⁴ Окрім того, він брав участь

²¹ Корчемна І. С. Зазнач. твір. С. 134.

²² ІР НБУВ. Ф. 385. Спр. 11. Арк. 2–2зв.

²³ Там само.

²⁴ Книги гражданской печати XVIII века. Каталог / С. О. Петров. Киев: Издательство Академии наук УССР, 1956. 303 с.

у формуванні та описуванні 2-х спеціалізованих фондів – вітчизняних журналів ХІХ ст. (88 тис. одиниць) та відомчих дореволюційних видань (71 тис. примірників)²⁵.

У 1954–1957 рр. Ф. Шимченко організував роботу з перебудови генерального систематичного каталогу. В 1955 р. він ініціював роботу з редагування генерального алфавітного каталогу, склав інструкцію для співробітників сектору систематизації і каталогів. Одночасно Ф. Шимченко досліджував діяльність інших бібліотек, переймаючи їхній досвід і впроваджуючи його у практику бібліотеки²⁶. Як результат, у 1957 р. у відділі опрацювання і систематизації вперше було організовано методичну раду. А в 1965 р. організовано зал виставки нових надходжень, за що Ф. Шимченко отримав подяку Бібліотечної ради Президії АН УРСР. У наступні роки було організовано нові виробничі ділянки: пункт запису читачів, зал періодичних видань, індивідуальний абонемент у філії № 2, відділ бібліотечного депозитарного фонду.

Із січня 1970 р. Ф. Шимченка було призначено спершу на посаду т. в. о. заступника директора з наукової організації бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів, а потім затверджено на посаді заступника директора з наукової роботи²⁷. У цей період він також опікувався питаннями проектування нової будівлі бібліотеки²⁸, консультував групу архітекторів об'єднання «Київпроект» при розробленні ними технічного проекту²⁹.

До обов'язків Ф. Шимченка також входило забезпечення міжвідомчої взаємодії бібліотек. Він брав участь у розробленні плану координованого комплектування їхніх фондів та створенні єдиного республіканського довідково-інформаційного фонду. З 1978 р. Ф. Шимченко був членом Комісії з координації науково-дослідної та науково-методичної роботи Бібліотечної ради з природничих наук при Президії Академії наук СРСР (м. Москва). Він займався розробленням теми «Взаємодія бібліотек АН СРСР і АН союзних республік з органами науково-технічної інформації». На керівних посадах, як відзначає М. Слободяник, «Ф. Шимченка відрізняли від досить типових, на жаль, бібліотечних адміністраторів, високий професіоналізм, глибоке знання справи, вміння піддавати аналізу бібліотечні процеси, всестороння ерудиція, що поєднувалася з величезним практичним досвідом, виваженістю

²⁵ ІР НБУВ. Ф. 385. Спр. 11. Арк. 3.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. Ф. 385 «Трудова книжка Шимченка Федора Захаровича, видана Бібліотекою АН УРСР. м. [Київ]». Спр. 2. Арк. 5.

²⁸ Основна будівля Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського була побудована 1989 р. за проектом архітекторів «Київпроект» В. І. Гопкала, В. М. Гречини, В. П. Песковського.

²⁹ ІР НБУВ. Ф. 385. Спр. 11. Арк. 3зв.

суджень і одночасно лагідністю, людяністю по відношенню до підлеглих»³⁰.

Ф. Шимченко брав участь у 5-ти всесоюзних нарадах директорів центральних бібліотек АН СРСР та АН союзних республік (1970, 1976, 1978, 1982, 1984 рр.), Всесоюзній нараді бібліотечних співробітників (1975), а також низці конференцій і нарад, де виступав із доповідями.

У 1961 р. Ф. Шимченка було рекомендовано дирекцією Бібліотеки на викладання в Київській філії Харківського інституту культури спецкурсу «Організація фондів і каталогів в наукових бібліотеках» на вечірньому відділенні. В 1962–1965 рр. він читав курс «Загальне бібліотекознавство». Цей же курс він викладав до 1969 р. і в Київському інституті культури (нині – Київський національний університет культури і мистецтв).

Ф. Шимченко пропрацював у Бібліотеці 40 років і обіймав різні посади: бібліотекаря (липень 1947 р. – червень 1948 р.), старшого бібліотекаря (червень 1948 р. – листопад 1949 р.), старшого бібліографа відділу обслуговування читачів (листопад 1949 р. – листопад 1950 р.), старшого редактора відділу рідкісної книги (листопад 1950 р. – квітень 1954 р.), завідувача сектору відділу комплектування (квітень 1954 р. – листопад 1954 р.), завідувача сектору систематизації та каталогів відділу обробки та систематизації (листопад 1954 р. – січень 1961 р.), завідувача сектору обслуговування відділу фондів та обслуговування читачів (січень 1961 р. – жовтень 1962 р.), завідувача відділу фондів та обслуговування читачів (жовтень 1962 р. – листопад 1965 р.), завідувача відділу обслуговування читачів (листопад 1965 р. – січень 1968 р.), завідувача відділу рідкісної книги (січень 1968 р. – січень 1970 р.), виконувача обов'язків заступника директора з наукової роботи та бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів (січень 1970 р. – листопад 1971 р.), заступника директора з наукової роботи та бібліотечно-бібліографічного обслуговування (листопад 1971 р. – березень 1979 р.), заступника директора з бібліотечної роботи (березень 1979 р. – серпень 1984 р.), виконувача обов'язків директора Бібліотеки (серпень 1984 р. – серпень 1985 р.)³¹. У трудовій книжці є запис про звільнення Ф. Шимченка 17.02.1986 р. у зв'язку з виходом на пенсію, але через 2 дні – 19.02.1986 р. він обійняв посаду головного бібліотекаря відділу обслуговування, а з березня 1986 р. – відділу бібліотекознавства. 16 грудня 1987 р. він звільнився за власним бажанням³².

Ф. Шимченко був людиною високих моральних якостей. Він користувався авторитетом як у співробітників Бібліотеки, так і у бібліотечної спільноти. Своєю сумлінною працею Ф. Шимченко сприяв

³⁰ Слободяник М. С. Знач. твір. С. 73.

³¹ ІР НБУВ. Ф. 385. Спр. 11. Арк. 2зв.; Спр. 2.

³² Там само. Спр. 2. Арк. 10–11.

розвитку Бібліотеки, її перетворенню в великий інформаційний та культурно-просвітницький центр. Ним особисто та під його керівництвом було укладено значну кількість важливих організаційних, методичних та управлінських документів. Також він багато уваги приділяв розробленню документації з будівництва нового приміщення Центральної наукової бібліотеки АН СРСР. Діяльність Ф. Шимченка була спрямована на удосконалення системи обслуговування читачів, формування і організацію бібліотечних фондів, розвиток інформаційно-пошукових систем³³. За добросовісну працю Ф. Шимченко неодноразово отримував подяки, премії та був відзначений знаком «За отличную работу» Міністерства культури СРСР (1968 р.), Почесною грамотою Президії АН УРСР і Республіканського комітету профспілки працівників просвіти вищої школи і наукових установ (1982 р.), нагороджений 8-ма медалями, удостоєний почесного звання Заслуженого працівника культури УРСР (1985 р.)³⁴.

14 червня 1989 р. Ф. Шимченко пішов з життя у віці 67 років. Він залишив вагомий внесок в історію розвитку НБУВ, великий документальний спадок про свою діяльність, що відклався в ІР НБУВ та добрі згадки від людей, які його оточували і знали. М. Слободяник писав: «Це була неординарна особистість. Справжній інтелігент. Його вирізняли висока освіченість, внутрішня культура, благородство, порядність, скромність, делікатність, тактовність. [...] наполегливість і цілеспрямованість дали йому змогу з часом стати одним з найкваліфікованіших й найавторитетніших спеціалістів бібліотечної справи в Україні»³⁵. Ф. Шимченко мав беззаперечний авторитет серед колег. Він був знавцем бібліотечної технології, одним з ініціаторів автоматизації в Бібліотеці, яка розпочалася в 1984 р., багато зробив для вдосконалення структури каталогу, займався питаннями впровадження прогресивних форм обслуговування читачів. З ім'ям Ф. Шимченка пов'язаний важливий етап розбудови та становлення НБУВ як головної всеукраїнської книгозбірні.

«Автобіографія» як джерело дала змогу реконструювати життєвий шлях Ф. Шимченка, дослідити маловідомий період його життя (1941–1947 рр.), пов'язаний з навчанням у 13-й середній спеціальній школі військово-повітряних сил (м. Київ), 10-й військово-авіаційній школі пілотів (м. Гомель), Батайському військово-авіаційному училищі льотчиків і підготовкою за льотно-тренувальною програмою, а також детально розглянути діяльність Ф. Шимченка в НБУВ, документально

³³ ІР НБУВ. Ф. 385 «Характеристика Шимченка Федора Захаровича, заступника директора з наукової роботи Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. м. [Київ]». Спр. 10. Арк. 1.

³⁴ Корчемна І. С. Зазнач. твір. С. 134–135.

³⁵ Слободяник М. С. Зазнач. твір. С. 72.

підтвердити і представити причини, які призвели до його повернення до м. Києва і сприяли працевлаштуванню в НБУВ, достеменно встановити хронологічну послідовність кар'єрного зросту та представити всі посади, які обіймав Ф. Шимченко за 40 років своєї роботи в Бібліотеці.

REFERENCES

1. Bielan H. V. (2017). Avtobiohrafia iak dzherelo istoryko-pedahohichnoho doslidzhennia: teoretyko-prahmatychnyj aspekt [Autobiography as a source of historical and pedagogical research: theoretical and pragmatic aspect]. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohichni nauky»*, 75(1), 13–16. [in Ukrainian].
2. Drohobyt'ska, O. (2012). «Avtobiohrafia» Mykhajla Zubrytskoho (1856-1919) iak dzherelo do vyvchennia pobutu bojkiv [Autobiography of Mykhailo Zubrytsky (1856-1919) as a source for studying the life of boyks]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istorii*, 17, 128–133. [in Ukrainian].
3. Honcharenko, M. I. (1999). Avtobiohrafia iak biohrafichne dzherelo [Autobiography as a biographical source]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 2, 221–227. [in Ukrainian].
4. Kivshar, T. I. (2008). Avtobiohrafia Mykhajla Antonovycha iak skladova joho naukovoï biohrafii [Autobiography of Mikhail Antonovich as a component of his scientific biography]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 4, 137–153. [in Ukrainian].
5. Korchemna, I. S. (2016). Osobovyj arkhivnyj fond knyho- ta bibliotekoznavtsia Fedora Zakharovycha Shymchenka (1922–1989): struktura ta informatsijna skladova [The study of memoirs as a historical and biographical source: to the historiography of the problem]. *Rukopysna ta knyzhkova spadschyna Ukrainy*, 20, 133–139. [in Ukrainian].
6. Liubovets, N. I. (2010). Vyvchennia memuariv iak istorychnoho ta biohrafichnoho dzherela: do istoriohrafii problemy [The study of memoirs as a historical and biographical source: to the historiography of the problem]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 7, 66–104. [in Ukrainian].
7. Liubovets, N. I. (2009). Memuary (spohady) iak dzherelo biohrafichnykh doslidzen' [Memoirs as a source of biographical research]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*, 24, 277–291. [in Ukrainian].
8. Liubovets, N. I. (2017). Memuarij Ukrainskoi revoliutsii (1917 – 1921 rr.): avtory ta zhanry [Memoirs of the Ukrainian Revolution (1917–1921): authors and genres]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 15, 260–286. [in Ukrainian].
9. Miroshnyk, O. Yu. (2016). Avtobiohrafia Vasylia Stefanyka 9 liutoho 1926 roku: sprobha psykhobiohrafichnoho prochytannia [Autobiography of Vasyl Stefanyk February 9, 1926: an attempt at psychobiographical reading]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Filolohichni nauky*, 1(2), 117–125. [in Ukrainian].
10. Rozman, I. (2018). Avtobiohrafia iak istoryko-pedahohichne dzherelo [Autobiography as a historical and pedagogical source]. *Molod i rynek*, 5(160), 63–68. [in Ukrainian].
11. Slobodianyk, M. S. (1993). Spravzhnie poklykannia [True vocation]. *Bibliotechnyj visnyk*, 3–4, 72–75. [in Ukrainian].

Viktoriiia Patyk

Candidate of Historical Sciences,
Senior Research Fellow
of Theory and Methods of Biobibliography Department,
Institute of Biographical Research
of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
of National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2423-8745>

**«AUTOBIOGRAPHY» OF FEDIR SHYMCHENKO
AS A SOURCE FOR RESEARCHING A LIFE PATH
(According to the Documents of Personal Archival Fond of the Institute
of Manuscripts at the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine)**

Abstract. The aim of the work. On the basis of archival sources, first of all «Autobiography», from the personal fond of Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine (VNLU) (F. 385, C. 11) is to carry out reconstruction of a way of life of Fedir Shymchenko (1922–1989) who worked for 40 years (1947–1987) in the Library of the Academy of Sciences of the USSR (now – VNLU). He began his career as a librarian, in the result of the accumulation and enrichment of professional experience, professional growth, training F. Shymchenko was approved as first deputy director of the scientific organization of library and bibliographic services, and later as an acting director of the Central Scientific Library of the USSR Academy of Sciences. **The methodology is based** on the principles of historicism, objectivity, as well as on general historical methods – chronological, retrospective, problem-thematic. Particular attention was paid to the biographical method, which managed to reproduce the picture of a person's life in a particular microsocial environment. **The scientific novelty of the study lies** in the reproduction on the basis of archival sources of little-studied periods from the biography of F. Shymchenko and the presentation of a comprehensive study of life, including a detailed review of years of study in military aviation institutions. **Conclusions.** On the basis of primary sources from the personal archival fond, first of all «Autobiography», a chronological sequence of F. Shymchenko's positions for the years of work in VNLU is built and documented. F. Shymchenko's personal contribution to the activity of the Library, its role in the development of the institution as the main all-Ukrainian book collection and the national complex library and information center are presented.

Key words: F. Z. Shymchenko; personal archival fond; biographical research; autobiography; V. I. Vernadsky National Library of Ukraine; Institute of Manuscript.

DOI 10.47315/archives2022.331.159

УДК 930.253:[929:930-057.4]Заїкин В.

Денис Хоменко

аспірант, старший лаборант

кафедри історії України,

Черкаський національний університет

імені Богдана Хмельницького

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3369-9239>

ДОКУМЕНТИ АРХІВНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ІСТОРИКА В'ЯЧЕСЛАВА ЗАЇКИНА* ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ЙОГО БІОГРАФІЇ

Анотація. Дослідження присвячене аналізу документів кримінальної справи історика В'ячеслава Заїкина, яка зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп). **Мета роботи** полягає у висвітленні раніше невідомих сторінок біографії В. Заїкина, як жертви кривавої «совєтизації» Галичини, через призму аналізу його оточення, професійної діяльності та введення до наукового обігу нової інформації зі слідчої справи для більш повного конструювання життєвої історії й інтелектуальної біографії історика. **Методологія** дослідження спирається на стратегії біографістики, просопографії та компаративістики, котрі дозволяють сполучити різні фактографічні пласти, зокрема архівні джерела, для конструювання інтелектуальної біографії історика. **Наукова новизна** роботи полягає в актуалізації не залучених раніше до наукового обігу джерел і відтворенні на їх основі невідомих сюжетів із життя В. Заїкина, адже біографія цього репресованого історика-інтелектуала й досі мало висвітлена в історіографії. Під час дослідження визначено наукову цінність документів кримінальної справи, здійснено співставлення поданої інформації з фактами, наведеними в інших джерелах і розвідках. **Перспектива подальших досліджень** ґрунтується на висвітленні біографічного портрета В. Заїкина через призму його епістолярію і наукової спадщини. Актуальним для майбутніх розвідок також є дослідження зв'язку В. Заїкина з емігрантським середовищем. **Висновки.** Документи архівної кримінальної справи В. Заїкина мають значну джерелознавчу цінність для відтворення біографії вченого. Аналіз інформації, що міститься в ній, уможливив уточнення низки невідомих фактів із різних періодів його життя, під час революції 1917–1921 рр., а також в еміграції, визначення специфіки формулювання звинувачень, виокремлення важливої просопографічної інформації, доповнення відомостей про коло спілкування й особистісні контакти вченого. Протоколи допитів зафіксували важливу інформацію щодо родини і кола спілкування В. Заїкина. Крім того, документи справи є важ-

* Учений наполягав на саме такому написанні свого прізвища, оскільки вважав написання його через «і» навмисним зросійщенням недругами.

ливим свідченням репресивної політики радянської влади щодо української наукової інтелігенції.

Ключові слова: В. Заїкин; життєва історія; інтелектуальна біографія; кримінальна справа; історичне джерело; арешт; протоколи допитів; розстріл.

1930-ті роки увійшли в історію як період «великого терору» в СРСР. Масштаби репресій в ці роки досягли свого апогею і торкнулися всіх верств населення, зокрема й наукової інтелігенції – істориків. З окупацією у 1939 р. Галичини «советами» політика тотальної «зачистки класових ворогів» мала місце і на Львівщині.

Для сучасної української історичної науки актуальним завданням є повернення із забуття імен видатних діячів науки, які залишили помітний слід в українській історіографії, але їхні життя, діяльність і творчий доробок донині не знайшли ґрунтовної наукової оцінки. Одним із репресованих науковців-істориків є В'ячеслав Михайлович Заїкин (1896–1941), постать якого була викреслена з наукової орбіти радянського періоду.

В. Заїкин – уродженець Харківщини і випускник юридичного (1918) та історико-філологічного (1919) факультетів Харківського університету, став вимушеним емігрантом у 1919 р., коли, втікаючи від більшовиків, виїхав до Кубані, а потім, у 1922 р., – до Варшави¹, де відіграв значну роль у розбудові богословського факультету Варшавського університету і Східного інституту. Із 1929 р. переїхав до Львова, де працював у місцевих періодичних виданнях і публікував статті та розвідки з історії церкви і церковного права, бібліографії й історіографії оглядів наукової літератури². Останнє місце роботи В. Заїкина перед арештом – викладач історії Львівської політехніки. Арешт і смертний вирок стали своєрідним тавром для вивчення біографії й наукового доробку інтелектуала у радянський період.

Лише в період незалежності України постать В. Заїкина стала предметом наукових розвідок. Ґрунтовно розширив знання про біографію вченого та його наукові погляди на основі історіографічних праць і архівних документів А. Портнов³. Окремі аспекти біографії В. Заїкина

¹ Осташко Т. Заїкин В'ячеслав Михайлович // Енциклопедія історії України / Інститут історії України НАН України. 2005. Т. 3. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zaikin_V (дата звернення: 10.05.2022).

² Ясь О. Заїкин В'ячеслав Михайлович // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія. 2010. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=15372 (дата звернення: 10.05.2022).

³ Портнов А. Про В'ячеслава Заїкина // Молода нація. 2004. № 2. С. 66–83. Його ж. Обличчя істориків: Обличчя і образи української історіографії ХХ століття. Київ: Критика, 2011. С. 107–142.

фрагментарно окреслила Ю. Титаренко⁴. Зазначимо, що в цих працях документи слідчої справи В. Заїкина не відображені. Назвемо також енциклопедичні статті Т. Осташко⁵ та О. Ясь⁶. Утім, можемо констатувати, що постать В. Заїкина не досліджена досконально, оскільки є багато «білих плям» у його біографії, зокрема, досі не вивчено ряд архівних джерел, пов'язаних із діяльністю вченого.

Новизною цієї публікації є введення в науковий обіг неопрацьованих до цього часу архівних джерел – документів кримінальної справи В. Заїкина, що ґрунтовно доповнять вивчення інтелектуальної біографії вченого.

Архівно-кримінальна справа В. Заїкина 1940 р. зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп). Справа складається з одного тому, який налічує 122 арк.

Справу було розпочато 22 березня 1940 р., закінчено 27 липня 1941 р., але пізніше доповнено іншими документами, тому хронологічно зібрані в ній документи охоплюють період від 1940 р. до 1993 р. До справи увійшли: опис документів, список звинувачених, серед яких – прізвище В. Заїкина, постанова про його арешт, ордер на арешт і обшук, анкета арештованого, пакет із фотографіями арештованого та результати дактилоскопії, опис і квитанції вилученого майна, довідка про житлоплощу й майно обвинуваченого, протоколи допитів В. Заїкина (загалом – 6 протоколів), постанова про пред'явлення звинувачення, службове листування по справі, протокол пред'явлення матеріалів слідства, акт медогляду, обвинувальний вирок, висновок обласного прокурора, постанова слідчої частини НКВС УРСР, покази звинуваченого (написані власноручно), протоколи допиту свідків (всього – 8 протоколів), протокол пред'явлення слідства від 30 грудня 1940 р., постанова про продовження тримання під вартою затриманого, постанова про доповнення справи доказами, відповідь відділу спецфондів львівського облархіву, обвинувальний вирок, список осіб, викликаних до суду, опис вилученої літератури, постанова про пред'явлення звинувачень, протокол пред'явлення слідства про закриття справи та направлення її до прокурора від 25 червня 1940 р., обвинувальний висновок, постанова про затвердження висновку, протокол підготовчого засідання воєнного трибуналу, протокол судового засідання, вирок, акт про виконання вироку від 27 липня 1941 р., довідки про членів сім'ї розстріляного, висновок про реабілітацію⁷.

⁴ *Титаренко Ю.* Трагічна доля вченого-історика В. Заїкина // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 8. 2004. С. 291–295.

⁵ *Осташко Т.* Зазнач. твір.

⁶ *Ясь О.* Зазнач. твір.

⁷ ГДА СБУ (Галузевий державний архів Служби безпеки України). Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп. 122 арк.

Постанова про арешт була видана 22 березня 1940 р. Підставою для репресивних дій стала теза про те, що В. Заїкин «був активним діячем петлюрівської організації, боровся проти радянської влади, випускав провокаційні книги під псевдонімом «Колосовський» [...] був агентом польської поліції»⁸. У постанові про обрання запобіжного заходу (датована також 22 березня), а саме – в утриманні В. Заїкина під вартою, пряме звинувачення не було сформульовано, а в документі лиш зазначено, що «Заїкин, знаходячись на волі, може ухилитися від суду та слідства»⁹. Одночасно з розпорядженням про початок слідства було видано ордер на обшук і арешт обвинувачуваного, що, як засвідчує опис вилученого, були проведені наступного дня – 23 березня в помешканні історика за адресою: м. Львів, вул. Петра, 25, квартира 5. Тоді ж співробітниками НКВС було вилучено 144 польських злотих, військовий квиток, диплом магістра філософії, фотокартки, листування, особистий архів арештованого¹⁰.

Допитувати В. Заїкина почали 17 квітня 1940 р.¹¹, тобто майже через 2 місяці після арешту. У той день було проведено один допит. Решта протоколів датуються: 18 квітня 1940 р., 22 грудня 1940 р., 28 травня 1941 р., 30 травня 1941 р., 1 липня 1941 р. Представлені документи – не лише важливе джерело для вивчення процедури ведення слідства, вони містять цінну інформацію біографічного і просопографічного змісту в дослідженні життєпису В. Заїкина. Текст у документах записано рукою слідчого, на кожній сторінці міститься підпис В. Заїкина. Усі протоколи допитів складено на звичайному (не типографському) папері. Вони (так само, як і заповнена анкета арештованого) зафіксували важливі біографічні факти. Серед них – інформація про місце роботи В. Заїкина на час арешту: професор історії, викладач Львівського політехнічного інституту¹².

Окрім того, у протоколах допитів містяться важливі факти про членів родини В. Заїкина. Його батько – Михайло Заїкин був секретарем канцелярії Вовчанського з'їзду мирових суддів Вовчанського повіту та помер у 1902 р. Мати Олександра (дівоче прізвище Колосовська – Д. Х.) – вчителька народних шкіл у Харкові та Новочеркаську, померла у 1934 р. у Львові¹³. Крім дружини Подгоріцер-Заїкиної Ернестини-Олександри Шулимівни та 11-місячного сина Михайла (інформація про яких вказана в анкеті та довідках адресного бюро¹⁴) зазначено та-

⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп. Арк. 2.

⁹ Там само. Арк. 3.

¹⁰ Там само. Арк. 9.

¹¹ Там само. Арк. 14.

¹² Там само. Арк. 5–6.

¹³ Там само. Арк. 14.

¹⁴ Там само. Арк. 119–120.

кож й інших «харківських» родичів: тітку та її чоловіка Ветухових: Марія Михайлівна – колишня вчителька, Олексій Васильович – професор Харківського університету; двоюрідних братів і сестер Ветухових: Михайло – аспірант Харківського інституту, Євгеній – студент технікуму, Антоніна – аспірантка харківського сільськогосподарського інституту; Колосовських: Серафима – медсестра, Євгенія – домогосподарка, Олександр – за професією артист, Михайло; дядько Сергій Михайлович – мешкав у Нью-Йорку¹⁵.

Під час допитів слідчі ставили такі запитання: партійна приналежність, контрреволюційна діяльність проти радянської влади, членство в царській, петлюрівській і польських організаціях, робота під час перебування на території Польщі та публіцистична діяльність. Розуміючи своє становище, В. Заїкин у відповідях був максимально обережним, хоча певні факти з власної біографії, як-от щодо публікації «антирадянського спрямування» підтверджував, хоча й намагався мінімізувати та вказував на помилковість своїх поглядів: «Так, я дійсно в 1928–1930 роках опублікував низку статей антирадянського змісту, в яких критикував комунізм і політику СРСР, у неточності яких я згодом самопереконався¹⁶» (протокол допиту В. Заїкина від 29.12.1940).

Науковий інтерес викликає питання географічного переміщення В. Заїкина під час слідства. Із матеріалів архівної справи дізнаємося, що В'ячеслав Михайлович був затриманий 22 травня 1940 р. у своєму помешканні на вул. Петра, 25 у Львові, про що був виданий відповідний ордер¹⁷ та утримувався у місцевій в'язниці¹⁸; постанови про затримання та обрання запобіжної міри затверджені начальником управління НКВС Львівської області. 29 жовтня 1940 р. начальником львівського УДБ направлено записку до чернігівської слідчої частини з інформацією, що В. Заїкин був затриманий в ході «масової операції», а всі документи були надіслані з арештованим до Чернігова¹⁹. З довідки від 12.09.1940 р. стає відомо, що затриманий знаходився у в'язниці № 4 м. Городня Чернігівської області²⁰. А станом на 25 червня 1941 р. й до винесення вироку В. Заїкин перебував у внутрішній тюрмі УНКВС м. Чернігів²¹.

Інформативна цінність документів кримінальної справи В. Заїкина полягає у тому, що в них зафіксовано інформацію про низку важливих подій із життя обвинуваченого. Частина цих відомостей не стосувалися його «антирадянської» діяльності та в ході слідства не були використа-

¹⁵ Там само. Арк. 19–20.

¹⁶ Там само. Арк. 25.

¹⁷ Там само. Арк. 4.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. Арк. 29.

²⁰ Там само. Арк. 32.

²¹ Там само. Арк. 96.

ні, проте вони є вагомим джерелознавчим доповненням для створення цілісної інтелектуальної біографії історика.

Цінним джерелом для відтворення біографії В. Заїкина є фактичні відомості, зафіксовані у першому протоколі допиту від 17 квітня 1940 р. Оповідаючи про своє життя до 1940 р. включно, він детально описав обставини, в яких опинилася родина у період революції 1917–1921 рр. і в подальший час.

Відомо, що у 1917 р. В. Заїкин був заарештований органами радянської влади за постановою харківської комісії ради робочих і солдатських депутатів, але через 10 днів був відпущений на поруки матері. Йому висували звинувачення у спробі створення організації монархічної молоді. Як вказував у протоколі сам В. Заїкин, «організація створена не була, а були тільки розмови про її створення»²². З того ж протоколу дізнаємося, що метою організації було протиставлення російсько-монархічному рухові український, що мав об'єднати монархізм і соціалізм на чолі з М. Міхновським. Симпатії В. Заїкина до національного монархізму, як різновиду державної організації у вигляді конституційної монархії, що, на думку деяких дослідників реалізувався у формі Гетьманату Скоропадського²³, підтверджуються у листі до О. Назарука від 05.04.1929 р.: «Коли для мене в'яжуться приємні спогади з 29.IV.1918, то передовсім тому, що в сей день Україна справді визволилася від страшних небезпек, до яких вели її соціалісти всіх кольорів. На короткий час Україна мала можливість відпочнути, почати ширшу держ.[авну] й культурну будівничу працю і тд... Мені було тоді 21 рік, я щойно скінчив (блискуче) Університет (за два тижні перед тим), а тут весна, Великодень і радісна вістка з Києва!»²⁴. Хоча, на противагу проукраїнським позиціям вченого періоду української революції, А. Портнов наводить спогади письменниці Х. Алчевської (1882–1931), яка характеризує В. Заїкина як «студента-провокатора, котрий під час Лютневої революції 1917 року на мітингу ходив з кружкою на користь революції та червоною стьожкою через плече»²⁵. Утім, погоджуючись із А. Портновим, треба зауважити, що робити висновки на основі одного упередженого свідчення (тут слід зазначити, що за твердженням Х. Алчевської саме В. Заїкин написав донос у жандармерію про її розмову на «ризиковану тему») не варто, хоча саме цими свідченнями у подальшому будуть оперувати опоненти В. Заїкина в еміграції.

²² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп. Арк. 18.

²³ Енциклопедія українознавства: Словникова частина / ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Л. Т. 1: Перевидання в Україні. Львів, 1993. С. 377–378.

²⁴ ЦДАЛ України (Центральний державний історичний архів України, м. Львів). Ф. 359. Оп. 1, Спр. 251. Арк. 73.

²⁵ Портнов А. Історії істориків... С. 111.

Також у протоколах допиту вказано, що у 1918 р. В. Заїкин працював діловодом шлюбозлучного відділу харківської єпархіальної ради. У кінці 1919 р. виїхав разом із дядьком (начальником Вовчанського повіту в період Денікіна) і матір'ю до Краснодару, де був секретарем музейного відділу, а потім – інструктором Кубанського обласного відділу народної освіти. Восени того ж року переїхав у Новочеркаськ, де викладав російську історію в Донському педагогічному інституті та історію російського права у позашкільному університеті, а також на робітничому факультеті сільськогосподарського інституту й військово-господарських курсах. Із закриттям у 1922 р. зазначених освітніх установ і необхідністю робити матері складну операцію, Заїкини вирішили виїхати до Америки й 1 липня нелегально перетнули польський кордон. Утім, емігрувати до США не вийшло, оскільки С. Колосовський не прислав віз, як обіцяв раніше. Тож Заїкини залишилися у Польщі, де за сприяння дальнього родича О. Одарченка В'ячеслав Михайлович почав викладати уроки з російської та єврейської історії для працівників японського посольства у Варшаві. А згодом отримав посаду викладача російської мови та історії у російській гімназії П. Голубовського, звідки у 1924 р. був звільнений через «небажання ставити відмінні оцінки окремим учням»²⁶.

У протоколах справи також віднаходимо важливі відомості про співпрацю В. Заїкина з різними періодичними виданнями Польщі й Галичини протягом 1922–1939 рр. Зокрема, це – «Варшавское эхо», «Трибуна України», «Новий світ», «Діло», «На чужій стороні», «Елліс», «Нова зоря», «Життя і знання», «Слово», «Воскресное чтение», «Поступ», «Очаг», «Воскресение». У цілому статті, рецензії й наукові розвідки В. Заїкина у вказаних виданнях стосувалися здебільшого викладу гуманітарно-наукових проблем, історичних концепцій автора й питань церковної історії, історіографії, історії української державності, церковного права²⁷. Утім, ув'язнений визнавав, що деякі його публіцистичні праці були «антирадянського спрямування». Зокрема, у 1928–1930 рр. В. Заїкин опублікував у газеті «Нова Зоря» ряд статей під загальною назвою «Більшовитська література в Галичині», де різко критикував комуністичні видання Львова, а на шпальтах журналу «Очаг» (1936 р.) хвалив антирадянські твори російських емігранток²⁸.

Окремою темою допитів були політичні симпатії та зв'язки В. Заїкина з «петлюрівцями». Зокрема, ув'язнений повідомляв, що членом

²⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп. Арк. 15–16.

²⁷ *Титаренко Ю.* Трагічна доля вченого-історика В. Заїкина // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 8. 2004. С. 293.

²⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп. Арк. 21–23.

петлюрівської організації не був, але мав близькі стосунки з деякими «петлюрівцями» й двічі зустрічався з самим С. Петлюрою²⁹. У протоколі допиту від 28 травня 1940 р. він вказував на тих «видних петлюрівців», з якими мав контакти. Зокрема, з А. Левіцьким В. Заїкин познайомився в 1925 р. на Шевченківському концерті у Варшаві та продовжив спілкування до 1927 р. Тематика зустрічей, як вказано в протоколі, стосувалася питань історії, літератури тощо. З головою Українського центрального комітету М. Ковальським В. Заїкина пов'язувала робота в УЦК. Також особисто був знайомий з В. Прокоповичем, М. Смаль-Стоцьким, Є. Лукасевичем³⁰.

1 липня 1941 р. під час останнього допиту В. Заїкин визнав свою провину, що полягала у боротьбі проти СРСР шляхом публікування статей антирадянського характеру та приналежності до редакцій періодичних видань, які були негативно налаштовані проти Союзу. Також ув'язнений ствердив своє авторство неопублікованої повісті «контрреволюційного змісту» (антисталінського) «Ніласт», яку не надрукував через «зміну власних переконань». Утім, В. Заїкин повністю відкинув інкриміноване слідством членство в «петлюрівських організаціях», хоч і підтвердив із ними співпрацю³¹.

Слідство у справі В'ячеслава Михайловича було завершено 1 липня 1941 р. Того ж дня складено відповідний протокол; провину В. Заїкина, передбачену ст. ст. 54-10 ч. II і 54-13 Кримінального кодексу УРСР, вважали доведеною. Уже 4 липня того ж року воєнним трибуналом військ НКВС Київської області в м. Чернігів В. Заїкина було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу. Рішення спиралося на «доведені факти» тісного зв'язку з С. Петлюрою та А. Лівіцьким, а також «підтверджені факти» наклепу на радянську владу й написання праць антирадянського змісту в періодичних виданнях. Підсудному також інкримінували спробу створення у 1917 р. спілки монархічної молоді у Харкові та прихильність до релігійного культу. Варто зазначити, що в обвинувальній постанові не згадано позиції самого В. Заїкина, які були викладені в протоколах, його заперечення щодо звинувачень. А сам судовий процес відбувався в закритому форматі без участі прокурора і захисту³². Вирок було виконано 27 липня 1941 р. комендантом УНКВС по Чернігівській області А. Гордієнком, про що було складено відповідний акт³³.

Зовсім іншого рішення дійшла Прокуратура Львівської області у 1993 р. У висновку щодо реабілітації В. Заїкина як жертви полі-

²⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75166-фп. Арк. 45.

³⁰ Там само. Арк. 43–50.

³¹ Там само. Арк. 99–99зв.

³² Там само. Арк. 111–112.

³³ Там само. Арк. 118.

тичних репресій йшлося про те, що у матеріалах справи відсутня сукупність доказів, що підтверджують обґрунтованість притягнення до відповідальності. Тому В. Заїкин підпадає під дію Ст. І Закону УРСР від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» і підлягає реабілітації³⁴.

Отже, як джерело просопографічної інформації, документи архівної слідчої справи 1940–1941 рр. містять матеріали до біографії та просопографії історика, важливі деталі життя В. Заїкина, розкривають риси його характеру, інформацію про оточення інтелектуала, відомості про його родину. Таким чином, можна відділити і систематизувати інформацію вже відому, що, в свою чергу, дає можливість виокремити низку фактів із життя історика та його оточення, які були викладені побіжно і не були цікавими для слідчих, натомість виявилися цінним просопографічним джерелом для детальної реконструкції інтелектуальної біографії В. Заїкина, вивчення його життєвого шляху. Також варто відзначити, що навіть визнавши «контрреволюційну діяльність» і зв'язок з «петлюрівцями», сам інтелектуал намагався всіляко підкреслити свою непричетність до них, а антирадянські публікації характеризував зміною світогляду. Опрацьовані архівні документи також становлять історичну цінність для вивчення репресивної політики радянської влади щодо української наукової інтелігенції Галичини періоду «золотого вересня».

REFERENCES

1. Kubiyovych, V. (Ed.). (1993). *Entsyklopediya Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna* [Encyclopedia of Ukraine: Dictionary part] (Vol. 1). Lviv. [in Ukrainian].
2. Ostashko T. (2005). Zaikin Vyacheslav Mykhaylovych [Zaikin Vyacheslav Mykhaylovych]. *Entsyklopediya istorii Ukrayiny*. (Vol. 3). Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Zaikin_V [in Ukrainian].
3. Portnov, A. (2004). Pro Viacheslava Zaikina [About Vyacheslav Zaikin]. *Moloda natsiia*, 2, 66–83. [in Ukrainian].
4. Portnov, A. (2011). *Istorii istoriykiv: Oblychchya i obrazy ukrayinskoï istoriohrafii 20 stolittya* [Historians and their Histories: Aspects of Ukrainian Historiography in the 20th Century]. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Tytarenko, Yu. (2004). Trahichna dolya vchenoho-istoryka V. Zayikyna [The tragic fate of the scientist-historian V. Zaikyn]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubynskoho. Seriya: Istoryia*, 8, 291–295. [in Ukrainian].
6. Yas O. (2010). Zaikin Vyacheslav Mykhaylovych [Zaikin Vyacheslav Mykhaylovych]. *Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny*. Retrieved from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=15372 [in Ukrainian].

³⁴ Там само. Арк. 122.

Denys Khomenko

Ph.D. student,

the senior laboratory assistant

of the Department of History of Ukraine,

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3369-9239>

DOCUMENTS OF THE ARCHIVAL CRIMINAL CASE OF HISTORIAN VYACHESLAV ZAIKYN AS A SOURCE FOR THE STUDY OF HIS BIOGRAPHY

Abstract. The study is devoted to the analysis of the documents of the criminal case of historian Vyacheslav Zaikyn, which is stored in the Sectoral State Archives of the Security Service of Ukraine. **The aim of the publication** is the elucidation of previously unknown pages of V. Zaikyn's biography as of a victim of the bloody «Sovietization» of Galicia, through the prism of the analysis of his environment, professional activity and the introduction of new information from the investigative case into the scientific circulation for a more complete construction of the life history and intellectual biography of the historian. **The methodology of the research** is based on the strategy of biographical studies, prosopography and comparative studies, which allow combining different factual layers, in particular archival sources, to construct an intellectual biography of the historian. **The scientific novelty** of the work lies in the actualization of previously uninvolved into the scientific use sources and the reproduction of unknown stories from V. Zaikyn's life on their basis, as the biography of this repressed historian-intellectual is still little clarified in historiography. During the research, the scientific value of the documents of the criminal case was determined, the submitted information was compared with the facts given in other sources and investigation. **The prospect of further research** is based on the elucidation of the biographical portrait of V. Zaikyn through the prism of his epistolary and scientific achievements. The study of Zaikyn's connection with the emigrant environment is also relevant for future investigations. **Conclusions.** The materials of the archival criminal case of V. Zaikyn have significant source value for the reproduction of the biography of the scientist. Analysis of information from case documents made it possible to clarify a number of unknown facts from different periods of his life, during the revolution of 1917–1921, as well as in emigration, to determine the specifics of accusations, to highlight important prosopographic information, to supplement the information about the circle of communication and personal contacts of the scientist. Interrogation records recorded important information about V. Zaikyn's family and circle of friends. In addition, the case materials are important evidence of the repressive policy of the Soviet government towards the Ukrainian scientific intelligentsia.

Key words: V. Zaikyn; the life history; intellectual biography; criminal case; historical source; arrest; interrogation records; execution.

Людмила Любарська

провідна архівістка сектору публікацій,
Центральний державний кінофонофотоархів
України імені Г. С. Пшеничного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5076-1770>

КРОВ ЛЮДСЬКА – НЕ ВОДИЦЯ **(До 110-річчя від дня народження Михайла Стельмаха)**

Любити безмежно життя і людей

М. Стельмах

Ім'я українського письменника Михайла Стельмаха відоме кожному колишньому школяреві. Зазвичай далі справа не йде. Відмінники й хорошисти назвуть далєбі твори «Хліб і сіль», «Чотири броди», «Велику рідню», «Гуси-лебеді летять»... Останній, а також «Щедрий вечір» залишилися і в сучасній шкільній програмі. Решту творів (їх, великих і малих, прозових і поетичних для дорослих і дітей стало аж на 7 томів) знають сьогодні хіба що літературознавці. І дуже шкода.

Народився Михайло Панасович 24 травня 1912 р. у Дяківцях Подільської губернії, до 8-ми років жив в Одесі, згодом повернувся до рідного села і все життя приїздив сюди, до «великої рідні», сільської роботи, живого слова. Слово й було провідником: фольклорист-дослідник (у часи, коли те вважалося крамолою), педагог, митець кохався у його стихії, як у рідному полі, бо й сільську працю знав не за розповідями.

За автобіографічною повістю «Гуси-лебеді летять», хлопчик почав писати під враженням театру, і першою з-під його пера вийшла саме п'єса. Однак реальний М. Стельмах починав як журналіст у 1924 р. у газеті «Червоний край». Далі пішли поезія, за нею – проза, а тоді й драматургія, але поетичне завжди визначало його стиль й дозволяє назвати неримоване Стельмахове слово поезією в прозі. А наріжним у літературі вважав гуманістичний струмінь, цінністю – людяність. І працював, на відміну від багатьох сучасних авторів, надзвичайно ретельно, з докладним попереднім планом, тому написання твору розтягувалося на роки. До того ж (згадаймо причарованого театром хлопчика), письменник читав кожне речення вголос, як актор на сцені, вдосконалюючи навіть його звучання. Ця робота не закінчувалася ніколи: вже надруковані, у палітурці книги М. Стельмах читав із червоним олівцем у руці. А ще читач може бути певним щодо фактологічної вивіреності

його текстів, бо описувалося лиш спостережене й підкріплене науковими даними атласів флори й фауни країни. Надзвичайно багаті книги М. Стельмаха поезією і народною творчістю – про це свідчать хоча б їхні назви: «Правда і кривда», «Хліб і сіль», «Весна-весняночка» тощо. А що був талановитим, засвідчив сам М. Рильський у передмові до першої Стельмахової поетичної збірки «Добрий ранок».

М. Стельмах пройшов усю війну артилеристом і фронтовим кореспондентом. Як справжній українець, вважав її катастрофою і, чуйний до споконвічних моральних засторог, стверджував забуті у тихі дні «застарілі» скарби – їхню вартість і ми заново відкриваємо тепер, у час війни: цінуємо велику родину, вчимося розрізняти правду і кривду й захищати першу, вчимо невігласів тому, що кров людську проливати не добре.

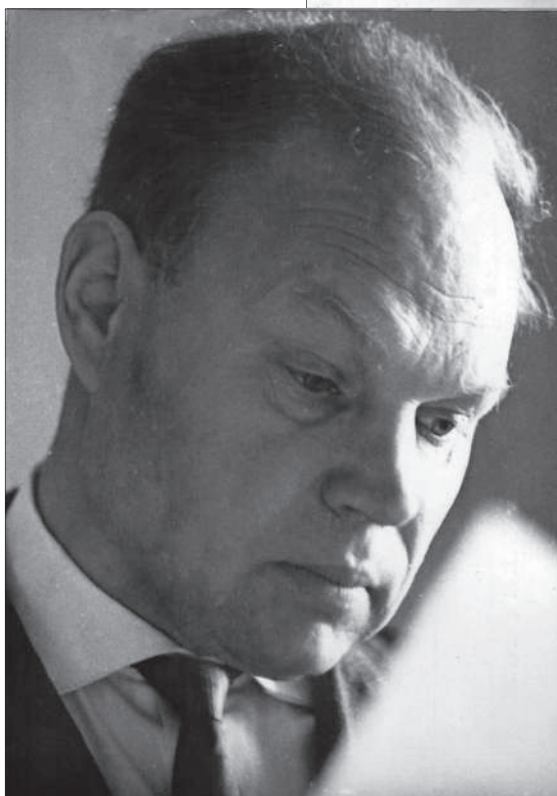
Сучасний читач необачно частенько проходить повз М. Стельмаха, П. Загребельного, О. Гончара і ще низки авторів, підозрюючи кожного й усіх разом у соцреалізмі. Зазначимо тут лиш потребу окремої про нього розмови, а зараз для прикладу скажемо, що деякі канонічні твори М. Стельмаха викликали бурхливі політичні дискусії після погромів 1930-х, вперше сміливо викривали несправедливість тогочасного устрою, колективізацію, збурювали суспільну пам'ять про Голодомор і в'язнів ГУЛАГу. «Чотири броди», «Правду і кривду» взагалі звинуватили в антирадянськості. Окрім того, існує чимало свідчень про причетність письменника до діяльності ОУН–УПА. Нам же потрібно вміти читати поміж рядками.

Пропонуємо почати або доповнити власне дослідження постаті й творчості М. Стельмаха у фондах ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. До ваших послуг фотозібрання з кількома десятками світлин, понад сотнею фільмів, кіно- і телесюжетів, присвячених М. Стельмаху. Серед останніх знайдете біографічні, такі, що зафіксували його під час офіційних і неофіційних заходів в Україні і за кордоном, читання власних творів, інтерв'ю, у родинному колі, вдома і на відпочинку, у робочому кабінеті тощо (Кіножурнали «Радянська Україна», арх. № 1064, 2323, 2423), збірники телесюжетів, спецвипуски (№ 3440), кіносюжети (№ 4270, присвячений вшануванню 50-річчя М. Стельмаха), кінофільми («В сім'ї вольній, новій», арх. № 3028; 5688; 12424), телефільми (№ 6373, 12350 — до 80-річного ювілею письменника).

М. П. Стельмах у роки
навчання у Вінницькому
педагогічному інституті.

1932 р.

*ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-185978.*

Український письменник
М. П. Стельмах.
1940-і роки
*ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-109151.*

Український письменник
М. П. Стельмах із сином. Київ, березень
1955 р. Автор М. А. Мельник.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-158117.

Український письменник
М. П. Стельмах у саду власної дачі.
Ірпінь Києво-Святошинського р-ну
Київської обл., 20 квітня 1961 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-74394.

М. О. Стельмах зі своїми дітьми Маргою і Дмитром на дачі.
Києво-Святошинського р-ну Київської обл., 20 квітня 1961 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-74394.

Український письменник
М. П. Стельмах на дозвіллі.
Київська обл., травень 1962 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-76061.

М. П. Стельмах,
український письменник.
Київ, 12 травня 1962 р.
Автор зйомки І. М. Яіцький.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-100479.

Український письменник Ю. О. Збанацький (зправа наліво) і редактор М. В. Сидоренко показують М. П. Стельмаху та його дружині О. А. Стельмах перший том п'ятитомного зібрання творів, що вийшло до 50-річчя М. П. Стельмаха. Київ, травень 1962 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-76067.

Український письменник М. П. Стельмах слухає 75-річного кобзаря М. І. Прудного, охоронця будівельного управління м. Черкаси. Київ, грудень 1963 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-73693.

М. П. Стельмах виступає на урочистому засіданні, присвяченому 100-річчю від дня народження М. М. Коцюбинського. Київ, 17 вересня 1964 р.

Автор зйомки Е. П. Ряпасов.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-175410.

Група письменників у меморіальній кімнаті М. Т. Рильського в школі с. Романівка Попільнянського р-ну Житомирської обл.

Зліва направо: А. С. Малишко, Т. Г. Масенко, М. П. Стельмах, Л. В. Забашта. с. Романівка, 29 травня 1965 р. Автор зйомки П. Бойко.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-107212.

Український письменник М. П. Стельмах (3-й зліва), М. В. Кипріян (1-й ліворуч) та О. М. Ріпко (2-й зліва) після прем'єри вистави «Кум королю» у Львівському українському драматичному театрі ім. М. Заньковецької. Львів, 3 березня 1968 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-160799.

Український письменник М. П. Стельмах із капітанами риболовецьких траулерів В. Номмелем (ліворуч) і Ю. Марипуу під час проведення Днів літератури та мистецтва УРСР в Естонській РСР. Естонська РСР, червень 1971 р.
Автор зйомки А. Б. Піддубний.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-127675.

Український письменник,
академік АН УРСР
М. П. Стельмах у робочому
кабінеті.
Київ, 12 травня 1970-і роки.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 2-143146.

Меморіальна дошка
М. П. Стельмаху на стіні
будинку № 68 по
вул. Богдана Хмельницького
у м. Києві, де мешкав
письменник.
Київ, квітень 1968 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-162681.

Марат Балишев

кандидат історичних наук,

директор,

Центральний державний

науково-технічний архів України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5211-3208>

Тимур Андрєєв

провідний архівіст

відділу використання інформації документів,

Центральний державний

науково-технічний архів України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9955-4780>

Ганна Голубкіна

начальниця

відділу використання інформації документів,

Центральний державний

науково-технічний архів України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1083-3228>

ДОСВІД ЗІ СТВОРЕННЯ 3D-ЕКСКУРСІЇ ПРИМІЩЕННЯМИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ

Відповідно до сучасних реалій, пов'язаних із розвитком нових технологій, актуалізацією проблеми інклюзивності освітньо-наукового сектору, ризиками, спричиненими пандемією COVID-19, Державною архівною службою України за ініціативи її очільника А. Хромова було розроблено «Стратегію розвитку архівної справи до 2025 року». Це ознаменувало собою початок нового прогресивного курсу розвитку мережі українських архівів відповідно до стандартів провідних країн Європейського союзу. Першу позицію у документі за правом займає

теза про необхідність забезпечення інформаційних потреб суспільства шляхом надання рівного доступу до інформації, знань і послуг, поширення позитивного іміджу архівних установ і прискорення інтеграції України у міжнародний культурний простір¹.

Курс на тотальну цифровізацію, в першу чергу, у напрямках забезпечення збереженості та обліку документів НАФ, у Центральному державному науково-технічному архіві України (ЦДНТА України) було започатковано ще у 2018 р. шляхом розроблення і впровадження ініціативного проєкту «ТОПАЗ» (ТОПологія Архівного Зберігання)², кінцевим задумом якого є створення в архіві інтегрованої пошукової системи електронної ідентифікації об'єктів зберігання, покликаної посилити контроль за станом і рухом документів, пришвидшити й полегшити їх пошук у сховищах. У 2019 р. було оцифровано довідковий апарат архіву: 100% описів науково-технічної документації та особових фондів розміщено на офіційному вебсайті ЦДНТА України.

Традиційними також уже стали міжнародні форуми, що організуються і проводяться ЦДНТА України у Харкові. Заходи присвячені проблемам інформатизації архівної галузі і безпосередньо сфокусовані на питаннях цифровізації архівів. Зокрема, у 2021 р. відбувся вже Третій міжнародний круглий стіл «Інформатизація архівної справи: архівні інформаційні ресурси у динамічному розвитку цифрового середовища та задоволення потреб користувачів»³.

На сьогодні одним із пріоритетних напрямів для співробітників ЦДНТА України, спрямованих на реалізацію пріоритету І Державної архівної служби України «Відкриті архіви», є розроблення 3D-екскурсій. В основу підготовки проєкту створення мережі оглядових віртуальних турів покладено «Методичні рекомендації зі створення 3D-екскурсій в архівних установах»⁴, які було розроблено фахівцями Центрального державного електронного архіву України.

¹ Стратегія розвитку архівної справи до 2025 року // Державна архівна служба України. URL: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/Стратегія-розвитку-архівної-справи.pdf> (дата звернення: 01.11.2021).

² *Балишев М., Алексєєнко А., Науменко Т., Черняхівська Ю.* Процеси цифровізації та забезпечення збереженості документів НАФ (запровадження ініціативного проєкту «ТОПАЗ» у Центральному державному архіві України) // *Архіви України*. 2020. № 2(327). С. 17–27.

³ *Балишев М., Голубкіна Г.* III Міжнародний круглий стіл «Інформатизація архівної справи: архівні інформаційні ресурси у динамічному розвитку цифрового середовища та задоволенні потреб користувачів (до Міжнародного тижня архівів)» // *Архіви України*. 2021. № 2(323). С. 247–256.

⁴ Створення 3D-екскурсій в архівних установах. Методичні рекомендації / Держ. архів. служба України. ЦДЕА України; уклад.: К. Євсєєв, І. Казімірова. Київ, 2021. 26 с.

У січні 2022 р. ЦДНТА України на офіційних сторінках у соціальних мережах «Facebook»⁵ та «Instagram»⁶ ініціював реалізацію комплексної віртуальної подорожі архівними приміщеннями, на офіційному вебсайті архіву було оприлюднено бета-версію оновленої 3D-екскурсії. Завершення проєкту передбачається приурочити до Дня працівників архівних установ 24 грудня 2022 р.

Протягом 2021 р. співробітниками архіву було розроблено локальні 3D-екскурсії читальним залом, архівосховищами № 1 і № 5. На початку 2022 р. ці 3D-екскурсії було уніфіковано – об'єднано у єдину систему за допомогою переходів холами і коридорами будівлі архіву. Таким чином, оновлена онлайн-подорож складається з 28-ми з'єднаних між собою панорам. На офіційному вебсайті архіву її версія доступна для перегляду в розділі «3D-екскурсії»⁷.

На основі аналізу досвіду роботи співробітників ЦДНТА України у межах реалізації проєкту створення мережі віртуальних турів приміщеннями архіву було виокремлено основні етапи підготовки 3D-екскурсії. Запропонована структура корелюється з урахуванням аспектів специфіки приміщень архівних установ, доступності використаних технічних можливостей, адаптованості алгоритму дій до спрощення у відтворенні з метою можливості подальшого практичного використання.

3D-екскурсія – це реалістичне тривимірне відображення простору у вигляді одиниці чи сукупності панорамних зображень 360°. Зважаючи на це, як початковий етап створення віртуального туру було виділено підготовку фотофіксації обраної просторової частини.

Зауважимо, що процес створення віртуальних подорожей є доступним будь-кому з архівістів, оскільки потребує мінімального обладнання: пристрій для створення фотографій (мобільний телефон, фотоабо відеокамера) і штатив. Кількість знімків залежить від кута огляду об'єктива та обраного кроку обертання пристрою на штативі. Так, при зйомці на kit-об'єктив, використовуючи крок повороту голівки штатива в 30°, оптимальна кількість зображень складає 36 кадрів (3 ряди: центральний, верхній і нижній по 12 фото). У тому разі, якщо кут огляду об'єктива ширший, при кроці в 60° – 2 ряди знімків по 6 у кожно-

⁵ Центральний державний науково-технічний архів України. Ініціювання реалізації комплексної віртуальної подорожі приміщеннями ЦДНТА України // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/archiv.gov.ua/posts/1119866525455419> (дата звернення: 01.02.2022).

⁶ Центральний державний науково-технічний архів України. Ініціювання реалізації комплексної віртуальної подорожі приміщеннями ЦДНТА України // Instagram. URL: <https://www.instagram.com/p/CZUbjhZIf5m/> (дата звернення: 01.02.2022).

⁷ Вебсайт Центрального державного науково-технічного архіву України. Розділ «3D-екскурсії». URL: <https://cdnta.archives.gov.ua/index.php/uk/3d-ekskursiji> (дата звернення: 01.02.2022).

му, в 90° – 1 ряд по 4 кадри. Рівень взаємного перекриття зображень безпосередньо залежить від їх вихідної якості (нижня межа становить 20%). Зокрема, під час підготовки 3D-екскурсії приміщеннями ЦДНТА України фотозйомка проводилася з використанням фотоапарата Canon M100, об'єктива kit 15-45 і штатива.

Слід зазначити, що в процесі підготовки світлин необхідно врахувати сукупність різних факторів: можливості пристрою для фотофіксації, комп'ютера, за допомогою якого планується здійснення роботи з редагування та компоновки кадрів, а також вебсервера, на носіях якого буде розміщено фінальний набір файлів, необхідних для подальшого оприлюднення.

Другий етап – опрацювання отриманих кадрів за допомогою програм із редагування фотографій. Зокрема, співробітники ЦДНТА України використовували редактор Adobe Photoshop (існуючі аналоги: GIMP, PhotoScape X, Paint.NET тощо).

Специфікою зйомки в архівосховищах є відсутність можливості використовувати додаткове світлове обладнання, що обумовлюється нормами світло-теплого балансу, сприятливими для забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду (НАФ)⁸.

У зв'язку з цим, для успішного здійснення наступних етапів створення віртуальної екскурсії та отримання оптимальної якості вихідної продукції такі параметри як яскравість, контрастність, баланс білого, кольоровість, різкість і тіні потребують кореляції. Одна з основних функцій 3D-екскурсії – формування іміджу установи чи об'єкта, просування ідей, концепцій організації, оскільки уявлення про архів у користувачів буде складатися завдяки перегляду онлайн-туру. Це зобов'язує ретельно підходити до опрацювання фотографій. Зокрема, рекомендується звертати увагу на об'єкти, що псують позитивне візуальне сприйняття навколишнього простору, наприклад, тінь і відображення оператора, структурні елементи штатива тощо.

Третім етапом створення 3D-екскурсії є складання підсумкових зображень в єдину панораму 360°. Співробітники ЦДНТА України, відповідно до «Методичних рекомендацій зі створення 3D-екскурсій в архівних установах», використовували програмний продукт Autorano Giga (існуючі аналоги: PTGui, Image Composite Editor, Dermandar тощо). Він представлений версіями багатьма мовами, має простий у використанні інтерфейс. Autorano Giga працює в напівавтоматичному режимі: застосовує власні алгоритми для виділення опорних точок на фотографіях і зіставлення окремих кадрів із можливістю ручного коригування, автоматично виправляє спотворення, хроматичні аберації та віньетування

⁸ Про умови зберігання документів Національного архівного фонду: Положення Міністерства юстиції України від 02.03.2015 № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-15#n14> (дата звернення: 01.02.2022).

відповідно до профілю об'єктива моделі фотоапарата, що використовується, здатний генерувати панорами різних типів із необмеженої кількості фотографій (навіть плоскі гігапксельні зображення з десятків тисяч кадрів), конвертувати підсумкову версію в необхідний формат. Генерування панорам здійснюється за допомогою модуля, параметри для роботи якого можна встановити власноруч; також у програмі представлена функція ручного редагування зображень від етапу опорних точок до трансформації фінальної версії.

Зауважимо, що для того, щоб склеювання світлин невисокої якості пройшло без збоїв, на етапі фотографування співробітниками ЦДНТА України збільшувалася кількість рядів кадрів, знімки робилися з 50% взаємним перекриттям.

Підсумкова версія панорами попередньо оброблялася у редакторі Adobe Photoshop, зокрема виправлялися помилки склеювання кадрів. Важливо, що у разі додавання неякісних фотографій зеніту та надиру, або, коли демонстрація повного обертання не має сенсу, – рекомендується обмежити діапазон доступного перегляду, встановивши оптимальні показники для верхньої, нижньої, правої і лівої частин моделі.

На четвертому етапі – перетворення панорами 3600 в повноцінну 3D-екскурсію – співробітниками ЦДНТА України використовувався комплекс Pano2VR, який в напівавтоматичному режимі дозволяє на основі з еквідистантних проекцій генерувати 3D-модель (існуючі аналоги: Panoweaver, freeDEXpano, Pixtra TourMaster).

На офіційному сайті розробника – компанії Garden Gnome оприлюднюються регулярні оновлення у вигляді патчів і доповнень, існує форум, блог-сторінка. Окрему ланку займає комплексний англomовний навчальний матеріал, поданий у текстовому та відеоформатах із додаванням наглядних прикладів використання можливостей програми⁹, проводяться регулярні вебсемінари.

Перевагою 3D-візуалізацій є можливість користувачам ознайомитися з детальним, реалістичним й інформативним віртуальним відображенням об'єкта, відчути ілюзії «присутності» та «занурення».

Найважливішим кроком створення 3D-екскурсії є додавання ключових точок, адже саме завдяки їм відвідувачі вебресурсів мають можливість повноцінно ознайомитися з представленими приміщеннями. Прикріпити та налаштувати їх можна також у програмі Pano2VR.

Як ключові точки функціонал дозволяє додавати інтерактивні посилання на текст, зображення, відео, музику та адреси інтернет-ресурсів, а також комбінувати між різними видами аудіовізуального контенту. Так, наприклад, при перегляді екскурсії по читальному залу ЦДНТА

⁹ Pano2VR Tutorials. URL: <https://ggnome.com/doc/p2vr-tutorials/> (дата звернення: 01.02.2022).

України доступні виставкові стенди, зразки заповнення бланків, архівні довідники (їх можна відразу ж завантажити в форматі pdf), нормативна база (у вигляді посилань на чинні акти) тощо¹⁰. Експерсія архівосховищем № 1 складається з декількох сполучених панорам (здійснюються за допомогою різних методик: спливаючого меню швидкого переходу, ключових точок і зон); тут за посиланнями на коробках можна ознайомитися з видами документів, які в них зберігаються, фотопортретами утворювачів фондів особового походження, інформаційними відомостями, нормами зберігання документів, системою електронної ідентифікації «ТОПАЗ»¹¹ (двомірними OR-кодами) тощо¹². При підготовці віртуальної подорожі до архівосховища № 5 було апробовано новий дизайн: здійснено заміну іконок із метою ранжування за підтипами видів аудіовізуального контенту, додано активні посилання на вебсайт та офіційні сторінки ЦДНТА України в соціальних мережах, трансформовано панель управління, доступні відео, інтерактиви (створені на базі платформи Google Forms), вперше використано аудіосупровід текстового інформаційного поінту.

Слід зазначити, що цей дизайн став основою для проєкту поперхової комплексної віртуальної подорожі архівними приміщеннями. Бета-версія¹³ включає цілу низку новацій: додані панорами видів вулиці, акцент зроблений на зовнішньому вигляді будівлі, в полі «інформація» через HTML-код прикріплені посилання на Google maps (потенційні користувачі поінформовані про те, де знаходиться архів, якими видами транспорту можна дістатись та як найкоротшим шляхом можна дійти від найближчих до будівлі ЦДНТА України зупинок). Також відвідувачі отримали можливість прогулятися коридорами і холами, була створена цілісна й реалістична картина розташування архівосховищ, структурних підрозділів архіву. У наступних версіях 3D-проєкту планується додавання нових локацій: робочих кабінетів структурних підрозділів та інших архівосховищ.

Комплекс Pano2VR має широкий функціонал із великим спектром застосування: представлено можливість налаштування індивідуального дизайну готової продукції, потенціал програми дозволяє наповнювати

¹⁰ 3D-експерсія читальним залом ЦДНТА України // Офіційний вебсайт Центрального державного науково-технічного архіву України. URL: <https://cdnta.archives.gov.ua/pano/> (дата звернення: 01.02.2022).

¹¹ *Балишев М., Алексєєнко А., Науменко Т., Черняхівська Ю.* Процеси цифровізації та забезпечення збереженості документів НАФ... С. 17–27.

¹² 3D-експерсія архівосховищем ЦДНТА України // Офіційний вебсайт Центрального державного науково-технічного архіву України. URL: <https://cdnta.archives.gov.ua/pano2/> (дата звернення: 01.02.2022).

¹³ Повна поперхова 3D-експерсія приміщеннями ЦДНТА України // Офіційний вебсайт Центрального державного науково-технічного архіву України. URL: <https://cdnta.archives.gov.ua/pano4/> (дата звернення: 03.02.2022).

віртуальну екскурсію ексклюзивним контентом, який цілком відповідає цільовій орієнтованості проекту.

При створенні 3D-екскурсій приміщеннями ЦДНТА України в подальшому планується впровадження інтерактивних зон, які будуть відтворювати звукові файли (у форматі записів мовлення, локального і фоновому музичного супроводу), завдяки чому можливість ознайомитися з віртуальним туром отримають люди, які страждають від порушень зору. Це дозволить зробити великий крок вперед на шляху до становлення інклюзивності архівів. Передбачається шанс додавання відео, посилань на інтерактиви на базі сторонніх платформ Kahoot, Quizlet, Easy test maker тощо, що надасть можливість студентам і школярам із різних куточків України наочно ознайомитися зі специфікою роботи архівних установ, отримати практичні навички, закріпити засвоєний матеріал.

Програма, яка має функцію додавання анімацій, допоможе розширити потенціальну аудиторію віртуальних турів архівом у поєднанні з інтерактивами, зробивши її більш цікавою для користувачів. Підсумкову версію проекту комплексної 3D-екскурсії приміщеннями ЦДНТА України планується під'єднати до поверхового плану (для того, щоб здійснювати переходи за допомогою навігаційного меню) та пов'язати з GPS на базі картографічного вебсервісу Google maps. Це надасть змогу вписати архів у мережу віртуальних екскурсій Харковом: люди, подорожуючи онлайн, матимуть змогу відвідати ЦДНТА України, ознайомитися зі специфікою роботи установи, видами архівних документів, зробити замовлення документів до читального залу дистанційно.

У подальшому планується підготовка на постійній основі тематичних 3D-екскурсій архівом, присвячених ювілейним, знаменним і пам'ятним датам, науковим проблемам, які висвітлені в документах НАФ, що зберігаються у фондах ЦДНТА України. Зокрема, на основі документів особового фонду архітектора, академіка архітектури О. М. Бекетова (1862–1941)¹⁴, в яких представлені унікальні рішення багатьох пам'яток архітектури. Кожна віртуальна подорож буде наповнена унікальним цільовим аудіовізуальним і текстуальним контентом, оздоблена фінальним інтерактивом, спрямованим на розширення спектра практичного використання проекту, передбачена можливість оцінювання якості підготовки 3D-екскурсій, зворотній взаємозв'язок із відвідувачами (наприклад, функції поставити питання і висловити побажання).

Pano2VR у напівавтоматичному режимі створює підсумковий HTML-файл і набір аудіовізуального контенту до нього для подальшого оприлюднення на базі вебсайту. Слід зазначити, що 3D-екскурсія до-

¹⁴ *Балишев М. А., Голубкіна Г. С.* Фонд особового походження О. М. Бекетова у Центральному державному науково-технічному архіві України (до 155-річчя від дня народження зодчого) // *Архіви України*. 2017. № 3–4(308–309). С. 130–139.

ступна для перегляду як на комп'ютерах, так і на мобільних пристроях різного типу операційних систем.

Підсумуємо практичну значимість проекту: комплексна віртуальна подорож приміщеннями ЦДНТА України – це новий спосіб репрезентації архіву, оприлюднення специфіки, колориту та унікальності науково-технічних документів НАФ, важливий крок до інклюзивності архівної системи, допоміжний навчальний контент (у перспективі – платформа) для здобувачів середньої і вищої освіти, спосіб презентації українських архівів світовій спільноті, ретрансляція ідей, популяризація науково-творчої інформації, результатів роботи тощо. Наголошуємо, що ЦДНТА України відкритий до співробітництва з будь-якими науковими і навчальними закладами, організаціями і установами задля популяризації та вдосконалення проекту віртуальних подорожей архівом.

Таким чином, 3D-екскурсії – це інноваційний спосіб презентувати архівну установу, прорекламувати установу як бренд, сформувати у суспільстві позитивний і прогресивний імідж архіву як сучасної, високо-технологічної установи, магістральним завданням якої є задоволення ретроінформаційних потреб користувачів.

Ірина Войцехівська

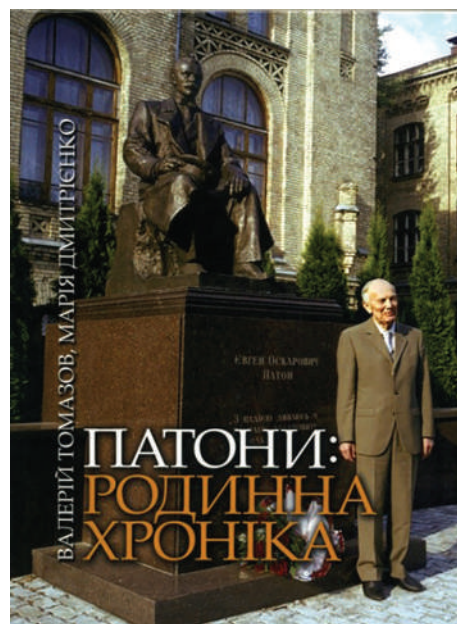
докторка історичних наук,
професорка,

професорка кафедри історії мистецтв,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3623-8208>

У ПОШУКАХ ЗАГУБЛЕНОГО У ЧАСІ

Рецензія на книгу: *В. Томазов, М. Дмитрієнко. Патони: родина на хроніка. Київ: Академперіодика, 2018. 316 с., [32] с., 40 с. іл.*

Постаті Євгена Оскаровича (1870–1954) і Бориса Євгеновича Патонів (1918–2020) – славетних українських учених та організаторів науки, завжди перебували у фокусі уваги вітчизняних істориків, журналістів і письменників¹. Ці праці, відповідно до часу їх створення та ідеологічних кон'юктур, нерідко носили однобокий характер: детально розглядалася наукова, громадська, державна діяльність учених, але приховувалися їхні світоглядні орієнтири, суспільна позиція, все особисте, людське. Більше того, часто-густо факти спеціально спотворювалися,

підлаштовувалися під усталену схему політичного життя та ідеологічних доктрин. Тому залишалася величезна кількість недомовок, «білих

¹ Б. Є. Патон: 50 років на чолі Академії. Київ: Академперіодика, 2012. 776 с., іл.; *Доброхотов Н. Н.* Евгений Оскарович Патон (Краткая характеристика научной и общественной деятельности) // Сборник, посвященный 80-летию со дня рождения и 55-летию научной деятельности Героя Социалистического Труда, действительного члена АН УССР Евгения Оскаровича Патона. Киев: Издательство АН УССР, 1951. С. 9–13; *Малиновський Б. М.* Академік Борис Патон – праця на все життя. Київ: Наукова думка, 2002. 340 с., іл.; *Малишевський І. Ю.* Рассказы о Патоне. Киев: Наукова думка, 1984. 491 с., іл.; *Оноприенко В. И., Кистерская Л. Д., Севбо П. И.* Евгений Оскарович Патон. Киев: Наукова думка, 1988. 240 с., іл.; *Чеканов А. А.* Евгений Оскарович Патон. Киев: Наукова думка, 1979. 107 с., іл. та ін.

плям», а інколи – відвертих фальсифікацій. Все це сьогодні викликає болісну реакцію, адже джерела нашої історії впливають не тільки на об'єктивне і достовірне дослідження минулого, а й складають основу духовного життя українського суспільства.

Рецензована праця відомих українських істориків Валерія Томазова і Марії Дмитрієнко*, яка вийшла у світ напередодні 2-х значних ювілеїв – 100-річчя Національної академії наук України та її ровесника – президента НАН Бориса Євгеновича Патона, є унікальною, оскільки розглядає життєвий шлях батька і сина Патонів у контексті вітчизняної історії й історії роду, висвітлює різнопланові, досі невідомі, аспекти біографії його представників.

Зазначимо, що ця книга є перевиданням праці вказаних авторів², яка отримала значний резонанс у науковому середовищі³. Рецензенти схвально оцінили її вихід у світ, зазначивши, що ця студія стала суттєвим кроком в осмисленні суспільного і наукового життя нашої країни.

Друге видання є значно розширеним, доповненим і складається з кількох частин. У вступній статті «До генеалогії роду Патонів» автори акцентують увагу на необхідності реконструкції родоводів видатних учених і ретельного дослідження феномену наукових династій, оскільки це дозволяє розкрити сімейну атмосферу і простежити певні родинні традиції, що впливають на формування особистості, а також визначають місце генетичної спадковості в появі видатного науковця. Цю тезу автори яскраво ілюструють прикладами з історії української науки, звертаючись до генеалогії Вернадських, Богомольців, Білець-

* На жаль, доктор історичних наук, професор Марія Федорівна Дмитрієнко померла 22 травня цього року.

² *Дмитрієнко М., Томазов В.* Рід Патонів: історико-генеалогічне дослідження. Документи. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 344 с., іл.

³ *Легун Ю.* Рец. на кн.: Дмитрієнко М., Томазов В. Рід Патонів: історико-генеалогічне дослідження. Документи. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 344 с. // Український історичний журнал. 2015. № 1. С. 222–225; *Онопрієнко В.* Рід Патонів: історія, генеалогія, видатні представники. Рец. на кн.: Дмитрієнко М., Томазов В. Рід Патонів: історико-генеалогічне дослідження. Документи. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 344 с. // Наука та наукознавство. 2014. № 4. С. 151–152; *Палієнко М., Срібняк І.* Рід Патонів: духовний зв'язок поколінь, або витoki геніальності. Рец. на кн.: Дмитрієнко М., Томазов В. Рід Патонів: історико-генеалогічне дослідження. Документи. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 344 с. // *Nad Wisłą i Dnieprem.* 2015. № 4. S. 180–181; *Бакалець О.* Рец. на кн.: Дмитрієнко М., Томазов В. Рід Патонів: історико-генеалогічне дослідження. Документи. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 344 с., іл. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методик. Збірка наукових праць. Генеалогія та геральдика. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 176–178 та ін.

ких (с. 13–16). Тут же детально, дотримуючись високих стандартів наукової етики, вчені аналізують праці патонознавців та їхній внесок у розв'язання питання про соціальне і етнічне походження Патонів (с. 16–18), стисло висвітлюють історичну долю окремих гілок роду та їхніх представників (с. 19–21). Цінним, на наш погляд, є також те, що автори зупинилися на аналізі джерельної бази дослідження, яка складалася переважно з нормативних документів, розпорошених по різних архівних сховищах. Вони підкреслюють, що для реконструкції дворянських родоводів, зокрема Патонів, величезний інформаційний потенціал мають справи про дворянство, послужні списки, метричні свідоцтва, автобіографії та листи з обліку кадрів (особові листи), а також висловлюють деякі застереження: документи дорадянського періоду є більш достовірними, ніж радянського, що пояснюють, цілком обґрунтовано, певними особливостями діловодства і документообігу (с. 21–22).

Величезна евристична робота В. Томазова і М. Дмитрієнко знайшла наочне втілення у поколінному розписі Патонів (Паттонів) і Патонів-Фантон-де Веррайонів. Генеалогічний матеріал представлено у вигляді класичного французького родовідного розпису, який має 10 генерацій та містить інформацію про 42 особи. Родовід охоплює хронологічний період від середини XVIII ст. до сьогодення. У біографічних довідках наводяться відомості про час і місце народження представника роду, його хрещення, хрещених батьків, місце навчання, кар'єрне зростання, майнове становище, час і місце вінчання, інформацію про дружину чи чоловіка, їхнє походження, майновий стан, час і місце смерті, поховання тощо (с. 27–43). Наприкінці родовідного розпису наведено список документальних джерел, відібраних із 12-ти архівосховищ (с. 44). Саме на підставі цих документів і створено родовідний розпис, який додатково ілюстровано художньо виконаним родовідним деревом Патонів, уміщеним на форзаці книги.

Прикметним є 3-й – найбільший розділ книги. Це – збірка зі 148 документів за період із 1 серпня 1795 р. до 27 листопада 2016 р. (с. 61–301). Їй передують археографічна передмова (с. 51), у якій зазначено основні принципи відтворення документів, а також перелік документів (с. 52–60), що увійшли до збірки. Археографічна частина праці виконана на високому фаховому рівні. Кожен документ має порядковий номер, матеріали розміщено за хронологічним принципом. Виняток становлять виокремлені авторами 3 тематично сформовані групи документів, які стосуються питання внесення представників роду Патонів до дворянських родовідних книг Санкт-Петербурзької та Смоленської губерній. До кожного документа подано редакційний заголовок, у якому наведено порядковий номер, дату, різновид, автора, адресата, короткий зміст. Датою документа, як правило, є час його написання. За відсутності дати її було встановлено за змістом і вказано у квадрат-

них дужках. Обґрунтування дати наводиться у примітках, уміщених після тексту документа та легенди. Різновид документа, якщо його не визначено в тексті, встановлено на підставі змісту і форми. Матеріали відтворено згідно з нормами сучасного правопису, зі збереженням стилістичних і мовних особливостей кожного документа. Уживання пунктуаційних знаків та великих літер наближено до вимог сучасної орфографії. Скорочені слова відтворено у квадратних дужках. Окремі географічні назви подаються в їх історичній формі. Після тексту документа міститься легенда, де зазначено скорочену назву архіву та всі вихідні дані.

Опубліковані документи мають величезну цінність, оскільки проливають світло на багато недосліджених донедавна моментів з історії роду Патонів, зокрема щодо соціального статусу, етнічної приналежності тощо. Справді сенсаційним стало опублікування метричного запису про народження Бориса Євгеновича Патона, що спростовує прийняту у радянській історіографії дату його появи на світ (с. 166–167).

Іменний покажчик допомагає орієнтуватися у величезній кількості персональної інформації, наведеній у рецензованій праці.

Книга чудово ілюстрована. Серед фотографій, зібраних авторами з різних колекцій, є як офіційні, так і сімейні, непарадні. Треба відзначити, що академічних фотографій значно більше. Це пояснюється рангом і статусом досліджуваних особистостей у суспільстві та особливостями радянського світосприйняття. Але, незважаючи на це, В. Томазову і М. вдалося створити органічний цілісний портрет видатних учених та їхнього роду.

Необхідно також відзначити роботу Видавничого дому «Академпериодика», якому вдалося впорядкувати складний багат шаровий писемний та візуальний матеріал і створити ошатний поліграфічний продукт.

І, насамкінець, хотілося б подякувати авторам за цю чудову працю, в якій уведено до наукового обігу невідомі архівні документи, презентовано нові оригінальні підходи реконструкції життя видатних вчених, що, без перебільшення, є високим достоїнством видання. Приєднуємося до думки академіка НАН України В. А. Смолія, висловленої у вступному слові до рецензованої праці: «Сподіваємося, що ця книга стане початком серії досліджень, у яких буде всебічно висвітлено життя і діяльність вітчизняних наукових династій, серед яких славні прізвища Вернадських, Палладіних, Богомольців, Чаговців, Білецьких, Багаліїв та ін.». Чекатимемо оприлюднення результатів подальших пошуків загублених у часі гілок родоводів вітчизняних учених.

Ольга Луковська
 докторка мистецтвознавства,
 професорка,
 Українська академія друкарства
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4074-7454>

НОВЕ ВИДАННЯ З АРХІВНОЇ СПАДЩИНИ

Кара-Васильєва Т. Тонкі струни серця. Київ: «Тропеа», 2022. 64 с., іл.

Щойно вийшла у світ лірична книга відомої мистецтвознавиці, членкині Національної спілки художників України, заслуженої діячки мистецтв України Тетяни Кари-Васильєвої «Тонкі струни серця»¹. В ній авторка розповідає історію, що відбулася 100 років тому у її родині, коли на життєвому шляху на коротку мить зустрілися Олександр Олесь (справж. прізвище – Кандиба) і Стефан Кара-Васильєв, на той час – студенти Харківського ветеринарного інституту, окрилені поезією, любов'ю до всього прекрасного, з гострим відчуттям молодості й обидва закохані в Юлію

Шатанько.

Як пише у книзі Т. Кара-Васильєва, «душа Олеся була як Еолова арфа, тонкі струни якої звучать і відгукуються на всі події і враження життя. Його почуття від краси природи, закоханості можна назвати висловом сучасників «magnetyzmet serca», або французькою – «amitiée amoureuse». Авторка зазначає, що стосунки О. Олеся до Ю. Шатанько були емоційно насичені, з відтінком легкої закоханості, адже поет «творив тільки тоді, коли був кимось захоплений». Вони несли романтичну зажуру і світлу радість, так само як і нестерпний біль і розпач після розриву відносин»².

Незважаючи на дружні стосунки з О. Олесем, все ж своє серце і руку Ю. Шатанько віддала С. Карі-Васильєву – молодому болгар-

¹ Кара-Васильєва Т. Тонкі струни серця. Київ: «Тропеа», 2022. 64 с., іл.

² Там само. С. 3–4.

ському студенту, який був близьким другом Олександра і вірші якого він перекладав. Вони заприятелювали під час навчання у ветеринарному інституті в Харкові, а сам Олександр відгукувався про Стефана, що «його серце було зоткано з тих тонких струн, які бувають лише у справжніх поетів».

На сторінках книги мистецтвознавиця фокусує свою увагу лише на одному епізоді – дружніх стосунках поета О. Олесь з її майбутнім дідусем – С. Карою-Васильєвим і зустрічі із Ю. Шатанько, що відлунням озвалися в серці відомого поета. Довідатися про деталі цієї дружби вдалося завдяки роботі в архівах м. Києва.

Книга має особливу цінність, оскільки романтичні історії, які переповідалися у сім'ї Кари-Васильєвих, підтвердилися правдивими фактами й архівними документами. Зокрема, авторка несподівано з'ясувала, що її дід був поетом і блискуче перекладав поезії О. Олесь болгарською мовою. «Щодня ми зустрічалися один з другим, говорили про літературу, мріяли стати літераторами... Не було написано ні одного вірша, щоб він не був прочитаний і обговорений разом... Деякі поезії Кара-Васильєва тоді врзались мені в пам'ять...», – писав О. Олесь про друга.

Т. Кара-Васильєва майже рік збирала документальні свідчення і факти, ретельно перевіряючи та вивчаючи їх. Справжнім відкриттям для авторки стало те, що в архіві Інституту рукописів Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського вдалося знайти «Зошит з зоології», у якому молоді студенти – О. Олесь (тоді ще Кандиба) та С. Кара-Васильєв записували свої вірші, перекладаючи один одного. Блискучі переклади О. Олесь, на жаль, залишилися поза увагою дослідників і вперше презентуються у книзі Т. Кари-Васильєвої. Авторка доречно ілюструє книгу унікальними фотографіями з давніх рукописів. Це допомагає створити візуальний ряд, уявити собі, як виглядали дійові особи, описані в книзі. З книги також вперше довідуємося про чудові переклади поезій, створені двома друзями. З великим хвилюванням авторка книги читала і розшифровувала нерозбірливий почерк обох поетів на старих оригінальних записах, які збереглися до сьогодні. Ці віршовані рядки стали чудовим доповненням літературної розвідки та наповнюють її особливим ліричним настроєм.

Підготовка тексту книги вимагала ретельного вивчення та кропіткої роботи над архівними документами, у яких знаходяться правдиві відомості, пов'язані з життям і творчістю О. Олесь, його рукописи, спогади сучасників про нього.

Багатим джерелом для дослідження послужили архіви Інституту літератури НАН України, перевезені нещодавно із м. Праги (Чеська Республіка), та Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. У Центральному державному архіві-музеї

літератури і мистецтва України (ЦДАМЛІМ України) Т. Кара-Васильєва знайшла фото О. Олесея на поштовій листівці, яка була видана для збирання коштів на будівництво пам'ятника Тарасу Шевченку; в архіві Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського виявила оригінальні рукописи поезій О. Олесея, а також невідомий дотепер прижиттєвий портрет, виконаний Георгієм Нарбутом. Ці й інші документи вперше вводяться до наукового обігу та представлені у книзі.

Особливою удачею авторка вважає те, що їй вдалося натрапити на рукописний варіант вірша «Чари ночі», написаного О. Олесем у студентському зошиті ще 1903 р., який передає всі його почуття, намагання якнайповніше зобразити їх у поетичному слові. Поет пише, перекреслює, знову пише нові строфи. Від рядка до рядка відточує, шліфує свою майстерність. Це – початковий варіант вірша, підписаний його прізвищем – О. Кандиба, а до збірки 1907 р. він уже вийшов за підписом «О. Олесь», що став його псевдонімом на все поетичне життя. Всі рядки сповнені ліричної музики, п'яркої поезії про скороминучість людського життя на тлі вічної краси і гармонії. Це – гімн юності, пісня юнака, викликані чарівною красою весняної ночі, смуток за її швидкоплинністю³.

За сприяння відомої дослідниці історії Олександри Єфіменко та коштом українського громадського діяча, письменника і публіциста Петра Стебницького у 1907 р. вийшла перша збірка О. Олесея «З журбою радість обнялась». Як згадує один із сучасників поета – Олександр Лотоцький, О. Єфіменко запросила його та П. Стебницького послухати вірші О. Олесея, тоді ще нікому невідомого поета. «Олесю не довелося завойовувати своєї поетичної слави, – вона сама прийшла до нього на другий день після виходу першої книжки його поезій. Свіжість поетичних образів, плавність і легкість вірша, сміливість деяких прийомів [...] зацікавували і зачарували українське громадянство», – напише Микола Зеров у 1914 р. «З перших рядків відчувалось, що се – поет милістю Божою. Трудно переказати те, що ми переживали, слухаючи тих поетичних перлів після довгої посухи на ниві української поезії. Кожний новий вірш давав такі сильні й несподівані переживання, що дійсність здавалась сном од якого було боляче прокидатися [...]. І то була така чиста й глибока радість з приводу того, що об'явився новий, справжній, долею благословенний український поет»⁴.

Збірка О. Олесея «З журбою радість обнялась» своєю щирістю, аристократизмом висловлених почуттів привернула увагу і захоплення читачів різного віку, особливо молодих, і відразу піднесла поета на

³ Кара-Васильєва Т. Зазнач. твір. С. 24.

⁴ Лотоцький О. Сторінки минулого. Варшава, 1933. Т. 2. С. 459.

вершину слави. Своїми віршами про кохання О. Олесь доводить, що кохання – це найвища краса людської душі.

Відтоді розпочався триумфальний поступ слави поета, якого високо цінували в середовищі української інтелігенції. Вихід першої збірки поезій О. Олесь припадає на час формування модерної української літератури. Вже з'явилось Франкове «Зів'яле листя», «Лісова пісня» Лесі Українки, в прозі міцно утвердились імпресіоністичні етюди й новели Михайла Коцюбинського. Одночасно творили Микола Вороний, Грицько Чупринка та ін.⁵

Важливо зазначити, що написання книги Т. Кари-Васильєвої «Тонкі струни серця» та дослідження усіх документів стало можливим завдяки комплексній інформаційній системі, започаткованій у ЦДАМЛМ України⁶. «Вже 55 років ми, архівісти, дбаємо про збереження національної мистецької спадщини, щоденно турбуємося про його величність – архівний документ та робимо все для того, щоб світ минулого став цікавим і зрозумілим сучасному поколінню, досліджувався ним» – зазначає Олена Чижова, директорка Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України⁷.

Унікальність функцій архіву-музею полягає в тому, що він поєднує 3 напрями діяльності – архівний, музейний і бібліотечний. Інституція постійно розвивається й осучаснюється. Так, завдяки залученню грантового фінансування від Українського культурного фонду, ЦДАМЛМ України першим серед центральних державних архівів розробив і отримав можливість реалізувати пілотний проект «Комплексна система інформатизації Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України».

Проект став одним із новітніх електронних ресурсів біографічної інформації й допоміг зосередитися на цифровому забезпеченні безперешкодного доступу дослідників до науково-довідкового апарату архіву, цифрових копій документів. Така система значно спрощує роботу дослідників, які можуть дистанційно оформлюватися для роботи в читальному залі архіву, віддалено здійснювати замовлення документів для їх подальшого вивчення в читальному залі; замовляти виготовлення цифрових копій архівних документів; відстежувати статус своїх замовлень; отримувати дистанційний доступ до науково-довідкового апарату та цифрових копій документів тощо. Комплексна система інформатиза-

⁵ *Кара-Васильєва Т.* Знач. твір. С. 19–20.

⁶ Центральный державный архив-музей литературы и искусства Украины. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2022).

⁷ *Резнік І.* Інтерв'ю з директоркою Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України О. Чижовою // «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3335635-olena-cizova-direktorka-centralnogo-derzavnogo-arhivumuzeu-literaturi-i-mistectva-ukraini.html> (дата звернення: 12.04.2022).

ції також допомагає автоматизувати й оптимізувати роботу працівників архіву, зробити її максимально комфортною та ефективною⁸.

ЦДАМЛМ України є найбільшою в Україні скарбницею, де міститься майже 315 тис. документів із паперовою основою особового походження літературно-мистецького профілю від кінця XVIII ст. і до сьогодні. Тут зберігаються рукописи найвідоміших представників української нації, серед яких гідне місце займає творчість О. Олеся. Доступ до його архівних документів і рукописів та цифрова система інформації допомогли мистецтвознавиці Т. Кара-Васильєвій створити унікальну книгу, в якій не лише відтворені події столітньої давнини, а й відкриті нові, невідомі раніше моменти з життя О. Олеся.

На завершення огляду варто додати, що особливий поетичний настрій книзі надав вдалий та ошатний дизайн обкладинки і макета, зроблений талановитою художницею Оленою Григоренко. Мисткиня вловила й тонко передала дух срібного століття початку XX ст., що підкріплюється відмінною якістю друку київського видавництва «Тропеа».

⁸ Резнік І. Інтерв'ю з директоркою Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України О. Чижовою...

У Державній архівній службі України

Повномасштабна збройна агресія росії в Україні значною мірою вплинула на роботу архівної системи нашої країни, проте не змінила ключові пріоритети діяльності архівних установ, які продовжують втілювати в життя важливі проекти зі збереження, дослідження та зручного удоступнення до документальної спадщини українського народу.

Починаючи з **5 квітня**, за ініціативи Укрдержархіву на головній сторінці офіційного вебпорталу Державної архівної служби України функціонує спеціальна рубрика «Робота архівів в умовах воєнного стану», яка створена на допомогу архівістам у виконанні завдань під час збройного вторгнення агресора на територію України. Матеріали цього тематичного блоку постійно поповнюються і оновлюються.

Від **6 квітня** популярний онлайн-ресурс FamilySearch доступний українською мовою. До речі, це – потужний поштовх допомоги американських партнерів Державній архівній службі України та українським архівам під час російської агресії в Україні.

Того ж дня очільник Укрдержархіву А. Хромов взяв участь в онлайн-події за допомоги американських колег із Каліфорнійського університету в Берклі (США), у якій 11 представників українських бібліотек і архівів обговорили поточну ситуацію бібліотек, архівів та інформаційної інфраструктури України під час російської агресії в Україні.

11 квітня очільник архівної галузі А. Хромов у передачі Українського радіо «Сьогодні. Вдень» відповів на запитання ведучої Л. Станіцької про порятунок архівів і створення архівних фондів, які висвітлюють російську агресію на території України.

Наступний крок: за ініціативи Державної архівної служби України, погодженої з Міністерством закордонних справ України, на період війни росії проти України (дії воєнного стану в Україні) припиняється комунікація й опрацювання запитів архівних та інших установ, а також громадян Республіки Білорусь, яка є пособником російської збройної агресії, що надходять на адресу Укрдержархіву та державних архівів.

Від **19 квітня** втратили чинність міжнародні договори України міжвідомчого характеру у відповідь на безпрецедентний прояв широкомасштабної агресії росії проти України, внаслідок якої під загрозою знищення опинилися документи Національного архівного фонду України,

20 квітня в режимі онлайн відбулася зустріч Голови Державної архівної служби України А. Хромова з директором Національного архівного агентства Республіки Молдова І. Кашу.

30 квітня А. Хромов відповів на запитання В. Токарчук у програмі «Studio ČT24 Česká Televize» про стан архівів, їх збереження під час війни та сучасне бачення подальшого розвитку.

5 травня під час онлайн-зустрічі Голови Державної архівної служби України А. Хромова з директором Інституту сучасної історії Академії Наук Чеської Республіки М. Ванеком відбулося дистанційне підписання Меморандуму про співробітництво між установами.

15 червня з ініціативи та присутності Голови Державної архівної служби України А. Хромова підписано Договір про співробітництво між Центральним державним архівом громадських об'єднань України та Інститутом досліджень тоталітарних режимів Чехії.

* * *

Упродовж квітня-червня Укрдержархів концентрував зусилля й на інших векторах свого розвитку.

2 травня на спільному засіданні громадської та науково-експертної рад при Укрдержархіві розглянуто проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних державних архівних установ України», розроблений за ініціативи Державної архівної служби України, що має на меті створення нових центральних державних архівів України. Пропонується створити Центральний державний архів громадських об'єднань та українці шляхом злиття ЦДАГО України і ЦДАЗУ та Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів шляхом злиття ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного і ЦДЕА України.

8 травня А. Хромов надав ексклюзивне інтерв'ю кореспонденту «Інтек-факс Україна» Є. Шуміхіну.

11 травня в агентстві «Укрінформ» Державна архівна служба України презентувала Міжархівний пошуковий портал, який уможливує доступ через єдине вікно до цифрових ресурсів архівів у режимі 24/7.

17 травня в режимі онлайн відбулася робоча консультація очільника Укрдержархіву А. Хромова з представниками Європейської групи архівів (AEG) : керівницею відділу прозорості, управління документами та доступу до документів у Генеральному секретаріаті Європейської комісії М. О. Авілес та керівником групи управління документами та архівами цієї комісії Д. Шрамом.

12 червня Ізраїльський інформаційно-аналітичний сайт «Деталі» опублікував інтерв'ю з Головою Державної архівної служби України А. Хромовим, який 9 червня, в Міжнародний день архівів, поспілкувався з журналістом М. Котляревським.

Про те, як відбувається оцифрування документів НАФ України за підтримки FamilySearch International розповів 15 червня журналісту «КП в Україні» Я. Кулішу Голова Державної архівної служби України А. Хромов.

21 червня очільник архівної галузі А. Хромов відвідав із робочим візитом Державний архів Львівської області, а **25 червня** ознайомився з роботою Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

22–23 червня в м. Краків (Республіка Польща), де відбувалася щорічна конференція Європейського архівного колоквиуму «Розпорошена спадщина.

Збереження та відновлення архівів в Європі після Першої світової війни», Голова Державної архівної служби України А. Хромов інформував присутніх про стан українських архівів в умовах війни.

24 червня в м. Краків (Республіка Польща) Голова Державної архівної служби України А. Хромов провів консультації з Генеральним директором державних архівів Республіки Польща П. Петжиком.

* * *

Навіть у таких складних умовах воєнного часу Укрдержархів не припиняє зусилля задля ініціатив щодо змін нормативно-правової бази архівної справи.

Зокрема, Державна архівна служба України ініціювала внесення змін до Порядку користування документами НАФ, які затверджено наказом Міністерства юстиції України від 8 квітня 2022 р. № 1398/5 «Про внесення змін до Порядку користування документами Національного архівного фонду, що належать державі, територіальним громадам», зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 8 квітня 2022 р. за № 399/37735.

Внесено зміни до: Правил роботи архівних установ України (2013); Правил організації діловодства та архівного зберігання документів (2015); Положення про Центральну експертно-перевірну комісію Укрдержархіву (2012).

Наказом Міністерства юстиції України від 3 червня № 2211/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції 6 червня 2022 р. за № 604/37940, затверджено Положення про Конкурс наукових праць, науково-методичних розробок та науково-інформаційних робіт з архівознавства, документознавства, археографії.

Наказом Міністерства юстиції України від 7 червня 2022 р. № 2250/5 «Про внесення змін до Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, що виконуватимуться науково-дослідними інститутами, що належать до сфери управління Державної архівної служби України, за рахунок коштів державного бюджету у 2022–2024 роках», розширено тематику досліджень і науково-технічних розробок.

В умовах повномасштабної військової агресії російської федерації та з метою організації додержання правового режиму надзвичайного чи воєнного стану і забезпечення сталого функціонування державних архівних установ, що належать до сфери управління Укрдержархіву, уряд розширив повноваження Державної архівної служби України. Відповідні зміни внесені до Положення про Державну архівну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 870.

Кабінет Міністрів України підтримав ініціативу Державної архівної служби України, прийнявши постанову від 28 червня 2022 р. № 732 «Про оптимізацію системи центральних державних архівів».

У державних архівних установах України

В умовах воєнного стану архівні установи демонструють згуртованість довкола невідкладних справ, пов'язаних зі збереженням історико-культурних цінностей.

3 травня під керівництвом голови Луганської обласної військової адміністрації С. Гайдая та його заступниці К. Безгинської евакуйовано майже всі фонди Держархіву **Луганської області**. Зокрема, врятовано метричні книги, сповідні відомості, книги актів державної реєстрації цивільного стану та інші документи.

* * *

Як і в попередні місяці, у квітні-червні не припинялися роботи з виконання Програми оцифрування архівних інформаційних ресурсів на 2022–2025 роки.

У цей період у **ЦДАВО України** тривали роботи із завантаження до Е-ресурсу цифрових копій документів з історії єврейської людності за доби Української революції 1917–1921 рр. Йдеться про документи фонду «Українська рада товариства із землевлаштування трудящих євреїв, м. Харків, 1925–1938 рр.» (Ф. 571) за описом № 2 у кількості 448 справ (45 502 скан-копії аркушів документів). Успішно завершивши роботи із завантаження до Е-ресурсу документів із фонду «Верховна Рада України» (Ф. 1) часів утвердження незалежності України, працівники архіву продовжують нарощувати темпи оцифрування документів та їх оприлюднення. Крім цифрових копій документів Ф. № 1, у червні оприлюднено 536 справ (54 916 скан-копій аркушів документів) із фонду «Штаб імперського керівника (рейхсляйтера) Розенберга для окупованих східних областей, мм. Берлін, Київ» (Ф. 3676) та цифрові копії документів інших фондів.

ЦДАГО України у рубриці «Фонди» розмістив оцифровані описи фонду «Єврейські політичні партії і організації (1092–1931) (об'єднаний фонд) (Ф. 41) та фонду «Колекція спогадів про революційні та воєнні події, суспільно-політичні процеси ХХ століття (1970–1988)» (Ф. 59).

Наприкінці **травня** за участі корпорації FamilySearch International та компанії ТОВ «ОСГ Рекордз Менеджмент» завершилося монтування обладнання в **ЦДІАК України**. Відтоді стартувало масштабне оцифрування документів генеалогічного характеру.

20 квітня розпочалися роботи з оприлюднення фонодокументів **ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного**. На сайті архіву у рубриці «Е-каталог» додано 9 560 облікових записів фонодокументів (аудіокасет, цифрових фонодокументів, грамплатівок, компакт-дисків, магнітних звукозаписів). **28 квітня** відбулося оприлюднення довідкового апарату на аудіовізуальні документи НАФ. Наразі наявні у вільному доступі для користувачів 98% кінодокументів із монтажними листами й описовими статтями та 88% відеодокументів з описами відеозйомок. Триває системне наповнення електронного каталога довідковим апаратом на фотодокументи і фонодокументи. Розділ «Фотодокументи» налічує 70 416 одиниць обліку, частково додані переглядові копії. Розділ «Фонодокументи» налічує 14 096 одиниць обліку. **30 травня** відбулося чергове наповнення «Електронного каталога АВД» довідковим апаратом на аудіовізуальні документи НАФ. Стала доступною інформація про зміст 6 959 одиниць обліку фонодокументів (грамплатівок, магнітних звукозаписів) та 1 500 одиниць обліку фотодокументів 0-го розміру.

ЦДАЛ України продовжив викладати онлайн цифрові копії чистових і чорнових книг угод і донесень Переворського земського суду, метричних книг римо-католицького віросповідання, електронні версії описів архівних фондів (завантажено 60 описів: Ф. 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, описи 1–4, Ф. 18, описи 1–3, Ф. 25, опис 1, Ф. 165, описи 1–14).

У **травні ЦДАМЛМ України** продовжив наповнювати новий електронний ресурс «Комплексна система інформатизації ЦДАМЛМ України». В онлайн-доступі – інформація про 1 765 архівних справ.

Держархів Вінницької області здійснював оцифрування справ фонду «Гайсинсько-Ольгопільський повітовий земський суд, м. Гайсин Гайсинського повіту Подільської губернії, 1797–1836 рр.» (Ф. 792). Загалом упродовж II кварталу виготовлено 60 тис. скан-копій документів; станом на 1 липня електронна база даних архіву становить 3 883 419 скан-копій.

Протягом **квітня Держархів Волинської області** на власному вебсайті у рубриці «Електронний архів» оприлюднив 160 архівних кримінальних справ несудових органів за 1938–1992 рр. із фонду «Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УРСР у Волинській області, м. Луцьк, Волинська область» (Ф. 4666) на громадян, репресованих радянською владою, які реабілітовані в установленому порядку.

Держархів Дніпропетровської області додав у рубрику «Електронний архів» 8 сканованих копій метричних книг (Свято-Миколаївська церква, с. Кам'янське) про народження, шлюб, смерть – Ф. 193, оп. 3, спр. 164, 165, 166 (1895–1899 рр.); Ф. 193, оп. 3, спр. 341, 344, 345, 348, 350 (1908–1910, 1912, 1913 рр.).

Держархів Житомирської області у цей період забезпечував оцифрування й оприлюднення на сайті документів дорадянського періоду. У рубриці «Електронний архів» розміщено електронні версії 20 справ із фонду «Волинське дворянське депутатське зібрання. м. Житомир Волинської губернії» (Ф. 146).

У **квітні Держархів Київської області** оприлюднив нові 120 тис. сканів (343 справи) актових записів фонду «Відділ державної реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції у Київській області» (Ф. Р-5634). Оприлюднений масив документів складають книги реєстрації актів про народження, укладення і розірвання шлюбу, смерть (а також алфавітні книги реєстрації актових записів) мешканців населених пунктів 5-ти тогочасних районів Київщини – Білоцерківського, Бориспільського, Таращанського, Чорнобильського, Яготинського. Архів надав також онлайн-доступ користувачам архівної інформації до нових цифрових копій 627 архівних справ опису № 2 фонду «Київська казенна палата» (Ф-280). Це – ревізійні казки різних податних станів населених пунктів низки повітів Київської губернії, а саме: Бердичівського (до 1846 р. – Махнівського), Богуславського, Васильківського, Звенигородського, Канівського, Київського, Радомисльського, Сквирського, Таращанського, Уманського, Черкаського та Чигиринського.

У **травні** рубрику сайту «Електронний архів/Фонди» **Держархіву Кіровоградської області** доповнено понад 3 тис. оцифрованих фільтраційних справ на громадян Кіровоградщини, вивезених на примусові роботи до Німеччини та інших країн гітлерівської коаліції під час Другої світової війни.

12 книг актів реєстрації цивільного стану за 1940–1941 рр. оцифровано **Держархівом Львівської області**.

У **Держархіві Рівненської області** тривали роботи з реалізації проєкту «Архіви online». На офіційній сторінці вебсайту архіву у розділі «Е-архів» розміщено 164 оцифровані описи справ фондів окупаційного періоду.

У **Держархіві Сумської області** упродовж **травня** оцифровано 139 справ документів НАФ. Це – 50 справ фонду «Конотопська міська управа» (Ф. 814), 86 справ фонду «Колекція документів громадян, вивезених до Німеччини у 1941–1945 роках» (Ф. Р-7615) та 3 справи цього ж фонду, що містять листи радянських військовополонених.

У **квітні-червні** на власних інформресурсах **Держархів Тернопільської області** оприлюднив 65 описів фондів періоду після вересня 1939 р.

Нові оцифровані 28 справ фонду «Подільська духовна консисторія» (Ф. 315) та 24 справи фонду «Подільська римо-католицька духовна консисторія» (Ф. 685) опубліковано на офіційному вебсайті **Держархіву Хмельницької області** у рубриці «Архів on-line». Йдеться про документи, які найбільш затребувані серед користувачів і дослідників. Також архівом оцифровано 3 описи фонду «Суд 4-ї ділянки Летичівського повіту» (Ф. 204), фонду «Лабунський повітовий суд 1795 р.» (Ф. 754) та фонду «Народний суд 4-ої ділянки Летичівського повіту» (Ф. Р-1002).

Держархівом Черкаської області оприлюднено електронні версії 71 опису 46 архівних фондів період після 1917 р. Загалом у **квітні-червні** архів наповнив власну електронну базу ще 63 оцифрованими описами фондів зазначеного періоду.

Триває поповнення «Довідкового апарату» новими описами дорадянського часу на сайті **Держархіву Чернівецької області**.

У **червні Держархів міста Києва** створив і оприлюднив 3 053 цифрові копії 18 фондів. Це – документи Виконавчого комітету Київської міської ради депутатів трудящих, Київської консерваторії, Відділу комунального господарства виконавчого комітету Київської міської ради депутатів трудящих, Першої лікарні Товариства Червоного Хреста УРСР ім. академіка Ф. Г. Яновського, Київського технікуму сільськогосподарського будівництва Народного комісаріату землеробства УСРР, Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького Міністерства освіти УРСР, Київського вищого кооперативного технікуму Всеукраїнської ради кооперативних товариств УСРР, Київського ордена Трудового Червоного Прапора сільськогосподарського інституту Міністерства вищої освіти СРСР, Відділу народної освіти виконавчого комітету Печерської районної ради депутатів трудящих м. Києва, Управління капітального будівництва Київської міської державної адміністрації, Відділу охорони здоров'я виконавчого комітету Печерської районної ради народних депутатів м. Києва, комітетів народного контролю Залізничного, Жовтневого, Ленінського, Дарницького районів м. Києва, Відділу охорони здоров'я виконавчого комітету Залізничної районної ради народних депутатів м. Києва, фінансових відділів виконавчого комітету Мінської, Дніпровської, Ленінградської районних рад народних депутатів м. Києва.

* * *

У II кварталі 2022 р. архівні установи України провели низку презентаційних заходів, реалізували чимало виставкових проєктів. Відбулися також навчальні і практичні семінари, засідання дорадчо-консультативних органів.

21 квітня ЦДНТА України створив на вебсайті нову рубрику «Мандруємо світом». Зберігаючи у власних фондах перлини науково-технічної думки з різних куточків планети, архів запрошує у подорож усіх охочих, щоб ознайомити відвідувачів сайту з унікальними розробками.

16 травня ЦДАМЛМ України запустив віртуальний проєкт «Україна. Знати – це перемагати!», покликаний збільшити рівень обізнаності про по-статі, факти, явища, події у минулому та сьогоденні української культури. Архів-музей прагне поділитися цікавинками та спостереженнями, розкрити свої фонди для того, щоб якомога більше читачів змогли дізнатися про здобутки української культури і долучитися до розповсюдження інформації про них.

29 травня ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного розмістив на офіційному сайті добірку документів «Києве мій» до 1540-річчя заснування міста.

6 червня, у час героїчного протистояння Українського народу збройній агресії росії, **ЦДАЗУ** опублікував документи про М. Плав'юка – видатного політичного і громадського діяча, останнього Президента УНР в екзилі, одного з тих, хто плекав єдність української громади за кордоном, стояв у витоків відродження її незалежності.

25 червня на вебсайті **Держархіву Житомирської області** оновлено документальну виставку до Дня Конституції України.

Держархів Кіровоградської області поповнив колекцію документів про повномасштабне вторгнення російських окупантів та героїчний опір Збройних Сил України поштовою маркою «Русській воєнний корабль...ВСЬО!».

Офіційне, науково-практичне видання

Дизайн обкладинки: *Олександра Сімковська*,
випускниця Школи візуальних комунікацій

а 1-й стор. обкладинки – Пшеничне поле та війна. Схід України,
19 червня 2022 р. Фотоетюд К. Ліберова.
Із нових надходжень до ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного.

Відповідальний редактор *Володимир Янішевський*
Літературне редагування *Ганни Волкотруб*
Коректор *Микола Дзьобак*
Переклад англійською мовою *Ольги Фрасинюк*
Художньо-технічний редактор *Тетяна Остапенко*
Оригінал-макет *Ізоліни Селезньової*

Здано до набору 10.08.2022. Підписано до друку 12.09.2022.
Формат паперу 70×108/16. Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 17,675.
Умовн. фарбо-відб. 30,275. Обл.-вид. арк. 18,42. Наклад 103. Зам. 102.
«Архіви України», № 2, 2022. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ 23646-13486 ПР від 17.12.2018 р.

Журнал «Архіви України» включено до Переліку наукових
фахових видань України (категорія «Б»)
з історичних наук (спеціальність 032 – Історія та археологія)
і соціальних комунікацій (спеціальність 029 – Інформаційна,
бібліотечна та архівна справа)
(накази Міністерства освіти і науки України від 24 червня 2020 № 1188
та від 26 листопада 2020 р. № 1771)

Адреса редакції:
03110, Київ-110, вул. Солом'янська, 24.
ДЦЗД НАФ 03110, Київ-110, вул. Солом'янська, 24.